SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Šikra, Polysémia prísloviek 193
J. Mlacek, Prevzaté slová v reči vojvodinských Slovákov 203
M. Smatana, Špecifika jazykovej situácie v nárečovej oblasti Rajca 213

DISKUSIE

L. Dvonč, Prídavné mená typu *bojachtivý* . 222
M. Pisárčiková, Slovo *parfum* v slovenčine 228
P. Odaloš, Argot v súčasnej jazykovej situácii na Slovensku 233

SPRÁVY A POSUDKY

Za profesorom Romanom Mrázkom (1921—1989). Š. Ondruš 239
Bohuslav Šulek. K. Palkovič 240
Zborník Studia Academica Slovaca. 18. O. Škvareninová 241
JANČÁKOVÁ, J.: Nářečí a běžná mluva na Příbramsku. M. Smatana 244
BRABCOVÁ, R.: Mluvený jazyk v teorii a praxi. J. Bosák 248
Textika a štylistika. O. Škvareninová . . 250
MIHALOVIČ, A.: Zemepisné mená Čívu. P. Žigo 252

ROZLIČNOSTI

Neformál — neformáli. A. Škapincová . . 254
Lahti — lahtijský, lahtiansky? J. Jacko . . 255

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 55 — 1990
ČÍSLO 4

Juraj Šikra

POLYSÉMIA PRÍSLOVIEK

Za najnižší lexikálny subsystém sa považuje polysémne slovo, ktorého základné lexikálne jednotky (lexie) sa zhodujú svojou formou, ale líšia sa svojimi významami a rôznou príslušnosťou k lexikálno-sémantickým poliam a teda i začlenením do synonymných a antonymných subsystémov (porov. Němec, 1980, s. 30). Pri príslovkách sa polysémia prejavuje v troch hlavných oblastiach: 1. pri prenesených významoch, 2. pri konštrukčne podmienených významoch, 3. pri syntakticky a syntakticko-sémanticky podmienených významoch.[1]

Prvé dva druhy príslovkových významov sa prejavujú už prostredníctvom minimálneho kontextu (resp. minimálnych príslovkových syntagiem), tretí druh významu možno zistiť v rámci vety. Polysémnosť prísloviek sa môže vyskytnúť vnútri istého lexikálno-sémantického poľa (ďalej LSP) — rozdielne identifikačné alebo špecifikačné sémy (ďalej IS a ŠS),[2] medzi jednotlivými poľami toho istého syntakticko-sémantického typu (ďalej SST) a medzi rôznymi SST (charakteristiku syntakticko-sémantických typov porov. Šikra, 1989).

[1] Zriedkavejšie vzniká polysémia prísloviek iným spôsobom. Napr. pri príslovkách *dnes, teraz* jestvuje okrem užšieho základného významu (označujúceho konkrétny deň, resp. chvíľu) aj širší význam vzťahujúci sa na súčasnosť všeobecne. K podobnému rozšíreniu významu môže dôjsť aj pri slovách *včera, zajtra* (z významov „predchádzajúci, nasledujúci deň" na významy „v minulosti", resp. „v budúcnosti" — porov. Krátky slovník slovenského jazyka — ďalej KSSJ; napr. *Čo stačilo vedieť včera, zajtra už bude málo.*). Ide o významovú zmenu spôsobenú stratou osobitnej špecifickej sémy (vzťahujúcej sa na konkrétny deň, príp. chvíľu) generalizáciou významu (porov. Blanár, 1987, s. 245). Iný druh významovej zmeny predstavuje napr. príslovka *rozšafne*, pri ktorej dochádza k vnútroslovnej antonymii — enantiosémii (porov. Pisárčiková, 1980). Oproti staršiemu významu („uvážene prezieravo, rozumne"; porov. Slovník slovenského jazyka — ďalej SSJ) sa vyčleňuje novší, priam opačný význam („neprimerane, neprezieravo až nezdravo veľkoryso"; Rísová, 1984). Oba významy sa líšia realizáciou kladného (pri staršom význame) alebo záporného (pri novšom význame) pólu apreciačnej (hodnotiacej) sémy.

[2] Pri sémantickej analýze lexikálnych významov prísloviek diferencujeme sémy podľa stupňa abstrakcie na päť druhov: integračné sémy — zodpovedajú do istej miery tradične vydeľovaným sémantickým skupinám prísloviek (sémy spôsobu, zreteľa, priestoru, času a stavu — porov. Šikra, 1989); klasifikačné sémy, ktoré vy-

1. *Prenesené významy prísloviek.* — Prenášanie významu prísloviek súvisí s procesom sprostredkovanej, nesamostatnej nominácie. Hovorí sa o nepriamej nominácii (Filipec—Čermák, 1985, s. 108), o druhotnej lexikálnej nominácii (Telija, 1977, s. 129 n.), resp. J. Horecký (1987, s. 130 n.) hovorí o analogickej nominácii, ktorá okrem metaforickej zahŕňa aj metonymickú a proporcionálnu analógiu.

Pri skúmaní prenesených významov budeme rozlišovať medzi lexikálnym významom a obsahovými prvkami nachádzajúcimi sa v mimovýznamovej sfére slova, keďže tieto obsahové prvky môžu byť implikované (záväzne, pravdepodobne alebo voľne) významom slova (Dolník, 1984, s. 331—332). Pôjde o sémantickú deriváciu, resp. vnútornú sémantickú deriváciu oproti vonkajšej — slovotvornej derivácii (Ondruš—Sabol, 1984, s. 330). Preto v nadväznosti na J. Dolníka (1984, s. 330) na označenie obsahového prvku, príp. komplexu prvkov, na ktorom sa zakladá derivačný vzťah medzi základovým a odvodeným významom, budeme používať pomenovanie derivačný základ, resp. (vzhľadom na slovotvorný derivačný základ) budeme hovoriť o sémantickom derivačnom základe. Sémantický derivačný základ môže byť (1) konštitučným prvkom základového i odvodeného významu, (2) zložkou mimovýznamovej časti obsahu základovej lexie a konštitučným prvkom odvodeného významu, alebo (3) sémantický derivačný základ je len implikovanou mimovýznamovou obsahovou zložkou základovej i odvodenej lexie. Ide o similačný obsahový vzťah (Dolník, 1984, s. 333), ktorý je najcharakteristickejší pre prenesené významy prísloviek (porov. o rovnakej situácii pri kvalifikačných adjektívach; Branická, 1985, s. 148).

Prenesené významy prísloviek sa uplatňujú predovšetkým pri lexémach, ktoré svojím základovým významom patria do LSP charakteristiky fyziologických aktivít človeka. Napríklad príslovky s IS spôsobu zmyslového vnímania — *sladko*$_1$, *kyslo*$_1$ (ŠS označujúca chuť); *mäkko*$_1$, *tvrdo*$_1$, *hladko*$_1$, *drsne*$_1$, *ostro*$_1$, *tupo*$_1$ (ŠS hmatových vlastností), pričom dochá-

---

členujeme na základe spoločného významu lexikálno-sémantických polí (napr. sémy pôsobenia, prístupu, časovej modifikácie); identifikačné sémy určujúce spoločný význam určitej lexikálno-sémantickej skupiny (napr. sémy nástroja, vzhľadu, psychického stavu); špecifikačné sémy špecifikujúce významy lexií v rámci určitej lexikálno-sémantickej skupiny (napr. sémy charakteristiky farby, chuti, vône/zápachu); diferenčné sémy uplatňujúce sa pri príslovkách s antonymnými významami (napr. sémy výšky, hĺbky, vzdialenosti; podrobnejšie o uvedených sémach porov. Šikra, v tlači). Pri skúmaní polysémie prísloviek berieme však do úvahy aj individuálne sémy charakterizujúce jednotlivé významy príslovkových lexií.

Podľa uplatnenia sém v troch obsahových rovinách rozlišujeme v nadväznosti na J. Dolníka (1982) konkrétne sémy (v rovine lexikálno-sémantického systému), aktuálne sémy (v rovine rečového použitia) a potenciálne sémy (v predjazykovej obsahovej rovine).

dza k synestetickému prenášaniu (porov. Filipec—Čermák, 1985, s. 110). Z ďalších lexikálno-sémantických polí ide o príslovky, ktoré svojím základovým významom patria do LSP pôsobenia (IS vzhľadu, ŠS farby), napr. *ružovo*$_1$, *čierno*$_1$, LSP smerových určení (IS východiska), napr. *zvysoka*$_1$, *zvrchu*$_1$, LSP prístupu (IS charakterizácie správania alebo činnosti), napr. *bratsky*$_1$, *otcovsky*$_1$, *sestersky*$_1$ a LSP časovej modifikácie (IS časového aspektu, ŠS časového obdobia), napr. *letne*$_1$, *jarne*$_1$, *novembrovo*$_1$ (o LSP prísloviek porov. Šikra, v tlači).

1. typ similačného (metaforického) obsahového vzťahu sa uplatňuje napr. pri príslovkách *tvrdo, hltavo, nenásytne:*

základový význam	odvodený význam	sémantický derivačný základ
tvrdo$_1$ *ušliapaný chodník* nepoddajne, tuho, nepoddávajúc sa tlaku*	*tvrdo*$_2$ *sa dožadovať* neústupne, nepoddajne, nepoddávajúc sa tlaku	nepoddajne, nepoddávajúc sa tlaku
hltavo$_1$ *jesť* lačno, dychtivo	*hltavo*$_2$ *pozerať* dychtivo	dychtivo
nenásytne$_1$ *jesť* hltavo, pažravo, nevediac sa nasýtiť	*nenásytne*$_2$ *pozerať* žiadostivo, nevediac sa nasýtiť	nevediac sa nasýtiť

(* Porov. aj Dolník, 1984, s. 333 — adjektívum *tvrdý.)*

2. typ similačného obsahového vzťahu sa prejavuje napr. pri príslovkách *sladko, hladko, mäkko, ostro* (porov. tabuľku na s. 196).

Sémantický derivačný základ, ktorý je súčasťou základového významu (1. typ), alebo je mimovýznamovým obsahovým prvkom (v 2. type), sa pri odvodenom význame často prenáša z denotatívnej sféry (označenie konkrétnej vlastnosti predmetu) do signifikatívnej sféry (označenie pripisovanej abstraktnej vlastnosti na základe subjektívnosti hodnotenia — porov. *hladko*$_2$, *sladko*$_2$, *tvrdo*$_2$ a i.). Pri uvedených odvodených významoch 2. typu sémantický derivačný základ sprostredkúva zväčša (okrem lexií *ostro*$_2$ v spojení *ostro páchnuť* a *ostro* $_{3, 4, 5, 6}$) aj kladné hodnotenie zo strany expedienta (uplatňuje sa hodnotiaca — apreciačná séma +Aprec).

V 3. type obsahového similačného vzťahu, kde sémantický derivačný základ je mimovýznamovým obsahovým prvkom a nevčleňuje sa do pre-

základový význam	odvodený význam	sémantický derivačný základ
sladko*$_1$ *chutiť **mať** sladkú chuť	*sladko*$_2$ *spať* (+Aprec) *sladko*$_2$ *sa usmievať* (možná aj —Aprec) príjemne	pôsobiť príjemne
hladko$_1$ *opracovaný* rovný, bez nerovností	*hladko*$_2$ *prebiehať* bez prerušení, bez rušivých momentov (+Aprec)	bez prerušení, súvislý; voľný obsahový prvok: príjemne
mäkko$_1$ *vystlať* poddajne, nie tvrdo	*mäkko*$_2$ *sa pozerať* *mäkko*$_3$ *znieť* príjemne, milo (+Aprec)	pôsobiť príjemne
ostro$_1$ *zakončený*[3] nabrúsený končito, s ostrím	*ostro*$_2$ *páchnuť,* *voňať* *ostro*$_3$ *znieť* *ostro*$_4$ *pozerať* *ostro*$_5$ *kontrastovať* *ostro*$_6$ *svietiť*[4] prenikavo, výrazne (±Aprec)	prenikavo; voľný obsahový prvok: obyčajne nepríjemný pocit pri vnímaní

neseného významu, pri aktualizácii apreciačnej sémy ide zväčša o záporné hodnotenie expedientom. Sem patria napr. príslovky *kyslo, drsne, tupo,* ktoré sú v opozitnom vzťahu k predchádzajúcim (horná tabuľka na s. 197).

(* Porov. aj Dolník, 1984, s. 334 — adjektívum *drsný.)*

[3] Pri základovom význame tejto príslovky *(ostro)* ide vlastne o dve jeho modifikácie (jeden vzťahujúci sa na ostrie hrany, druhý označujúci špičku (hrot) predmetu) — ide o dve rozdielne denotatívne zložky základového významu (o denotatívnej a signifikatívnej zložke lexikálneho významu porov. Šikra, 1988).

[4] Ďalšie odvodené významy príslovky *ostro,* ako ich napr. uvádza SSJ, sú už menej časté, alebo v súčasnom jazyku sa niekedy uprednostňujú iné príslovky (napr. *Vlak ostro pribrzdil — Vlak prudko pribrzdil),* príp. odvodený význam vznikol z adjektívno-substantívneho spojenia *(zbraň nabitá ostrými nábojmi → ostro nabitá zbraň).* V spojení *ostro povedať, vyčítať* (t. j. „prísne, príkro") sa sémantický derivačný základ („prenikavo") nerealizuje v odvodenom význame, preto tu ide už o 3. typ obsahového similačného vzťahu.

základový význam	odvodený význam	sémantický derivačný základ
kyslo$_1$ *chutiť* mať kyslú chuť	*kyslo*$_2$ *sa tváriť* nevľúdne (—Aprec) *kyslo*$_3$ *sa usmiať* zatrpknuto	zmraštenie tváre, pier; nepríjemný pocit
drsne$_1$ *opracovaný** s drsným povrchom	*drsne*$_2$ *sa správať* hrubo$_2$, neotesane$_2$ (—Aprec)	vzbudzujúc nepríjemný pocit
tupo$_1$ *zakončený* bez ostria, s tupou hranou	*tupo*$_2$ *znieť* nejasne, duto *tupo*$_3$ *pozerať* nevýrazne, neživo *tupo*$_4$ *prijať správu o smrti* otupene, necitne *tupo*$_5$ *napodobňovať* nevynaliezavo, mechanicky (—Aprec)	neprenikavo nepôsobiac na zmysly a psychiku

Sémantický derivačný základ pri lexii *tupo*$_5$ nesúvisí so základovým významom lexie *tupo*$_1$, ale je pravdepodobne motivovaný starším významom lexémy *ostro*, ktorý sa v súčasnej spisovnej slovenčine zachoval už len v knižných kompozitách *ostroum, ostroumný, ostroumnosť* vo význame „dôvtip, dôvtipný, veľmi bystrý", príp. súvisí so starším význa-

základový význam	odvodený význam	sémantický derivačný základ
zvysoka$_1$ *(zvrchu*$_1$*)* *pozerať*$_1$ pozerať z vyvýšeného miesta	*zvysoka*$_2$ *(zvrchu*$_2$*)* *pozerať*$_2$, *hľadieť*$_2$ nadradene pristupovať (-Aprec)	uhol pohľadu, nepríjemný pocit
čierno$_1$ *zafarbený* majúci čiernu farbu	*vidieť*$_2$ *niečo čierno*$_2$ vidieť niečo pochmúrne, pesimisticky (-Aprec)	nepríjemný pocit
ružovo$_1$ *zafarbiť* zafarbiť ružovou farbou	*vidieť*$_2$ *niečo ružovo*$_2$ vidieť niečo lepšie ako je v skutočnosti (+Aprec)	príjemný pocit

mom adjektíva *ostrý (ostrý rozum* = bystrý, chápavý — porov. Slovník slovenského jazyka, 1959—1968).

Prenesenie významu na základe mimovýznamových obsahových prvkov nevčlenených do významu základovej a odvodenej lexie je napr. aj pri príslovkách *zvysoka (zvrchu), čierno, ružovo* (dolná tabuľka na s. 197).

(Slovesá, ktoré sa spájajú s prenesenými významami prísloviek, napr. *vidieť ružovo*, sa tiež používajú v odvodenom význame: *vidieť*$_2$ = mať o niečom predstavu.)

Pri väčšine uvedených prísloviek do sémantického derivačného základu vstupuje obsahový prvok „príjemný", resp. „nepríjemný pocit", ktorý je spätý so zmyslovým vnímaním konkrétnych vlastností predmetov objektívnej reality a v niektorých prípadoch sa prehodnocuje na apreciačnú sému prenesených významov, napr. *kyslo*$_2$ (—Aprec), *mäkko*$_2$, *hladko*$_2$ (+Aprec). Apreciačná séma lexií vzťahujúcich sa všeobecne na správanie alebo činnosť dovoľuje ich zaradiť do LSP hodnotenia. Prenesené významy ostatných lexií patria do LSP charakteristiky fyziologických aktivít človeka (napr. *hltavo*$_2$, *nenásytne*$_2$, *mäkko*$_2$, *ostro*$_4$, *tupo*$_3$ — IS spôsobu zmyslového vnímania, ŠS charakteristiky pohľadu), príp. LSP zvuku (lexie *mäkko*$_3$, *tupo*$_2$) a LSP pôsobenia (lexie *ostro*$_5$, $_6$).

Časť prísloviek nadobúda intenzitnú sému a lexie s intenzitnými významami prechádzajú do LSP miery. Ide o príslovkové lexie z LSP pôsobenia, LSP momentálneho psychického stavu, okrajovo aj z LSP priestorovej modifikácie, napr. príslovky *fantasticky, šialene, vysoko, hlboko:*

základový význam	odvodený význam	sémantický derivačný základ
fantasticky$_1$ *pôsobiť* pôsobiť ako vo fantázii, neskutočne, neobyčajne	*fantasticky*$_2$ *zdražieť* veľmi, neobyčajne	neobyčajne, vyššia miera ako je určitá norma
šialene$_1$ *sa správať* bláznivo, bez rozumu	*šialene*$_2$ *sa zaľúbiť* veľmi, bláznivo, bez rozumu	bez rozumu, vyššia miera ako je určitá norma
vysoko$_1$ *letieť* letieť vo veľkej výške	*vysoko*$_2$ *si niekoho vážiť* veľmi	veľký/veľmi vyššia miera ako je určitá norma
hlboko$_1$ *sadiť* sadiť do veľkej hĺbky	*hlboko*$_2$ *sa mýliť* veľmi	

Príslovka *fantasticky* má sému „neobyčajne" v základovom aj v odvodenom význame. Príslovka *šialene* má v základovom aj v odvodenom význame sému „bláznivo, bez rozumu". Séma označujúca intenzitu je pri týchto dvoch príslovkách len v odvodených významoch, pričom ju implikuje sémantický derivačný základ (vyššia miera ako je určitá norma). Z hľadiska nadobúdania intenzitnej sémy v odvodenom význame ide o 3. typ similačného obsahového vzťahu. Príslovky *vysoko, nízko* majú v základovom aj odvodenom význame sému veľkej miery („veľký/veľmi"). V odvodenom význame sa pri nich potláča séma označujúca denotatívnu zložku významu (t. j. výšku, hĺbku) a dominuje signifikatívna zložka reprezentovaná intenzitnou sémou. Ide o 1. typ similačného obsahového vzťahu.

Pri príslovkách LSP prístupu s IS charakterizácie činnosti/správania a LSP časovej modifikácie s IS časového aspektu a ŠS časového obdobia sa význam prenáša na základe 2. typu similačného obsahového vzťahu, napr.:

1. *Ivan* (jeho brat) *mu bratsky*$_1$ *pomáha.*
   (LSP prístupu, IS charakterizácie činnosti/správania)
2. *Neznámy mu bratsky*$_2$ *pomáha.*
   (LSP podobnosti, IS charakterizácie činnosti/správania).

Význam lexie *bratsky*$_1$ („ako brat, ako je charakteristické pre brata") z prvej vety má mimovýznamové obsahové prvky „nezištne, obetavo", ktoré tvoria sémantický derivačný základ lexie *bratsky*$_2$ a včleňujú sa do jej významu. Pri tomto prenose sa klasifikačná séma prístupu mení na sému podobnosti a tento proces je podmienený aj syntakticko-sémanticky, keďže základové slovo lexie *bratsky*$_2$ *(brat)* nie je totožné s ľavointenčným participantom vety, na ktorý sa lexia vzťahuje *(neznámy* nie je brat; porov. 3. časť). Podobným spôsobom sa prenáša význam prísloviek so sémou označujúcou časové obdobie, kde klasifikačnú sému (ďalej KS) časovej modifikácie nahradzuje KS podobnosti, napr.: *Toto leto bolo počasie aprílovo premenlivé.*

Kontextovo (príp. situačne) dané časové obdobie nie je totožné s časom, na ktorý odkazuje substantívum v základovom slove príslovky. Lexia *aprílovo* vyjadruje podobnosť s aprílovým počasím.

Ako z tejto analýzy vyplýva, prenesené významy sa realizujú na základe similačného vzťahu medzi základovou a odvodenou lexiou, pričom prevláda sprostredkovaná polysémia (porov. Dolník, 1984, s. 334). Polysémia sa uplatňuje buď v rámci LSP, v ktorom je aj lexia so základovým významom (napr. LSP charakteristiky fyziologických aktivít človeka), alebo sa mení aj LSP (LSP pôsobenia, LSP podobnosti, LSP zvuku). Pri prenesených významoch prísloviek sa často aktualizuje potenciálna apre-

ciačná *(napr. kyslo*$_2$*, hladko*$_2$*)* alebo intenzitná séma (napr. *fantasticky*$_2$*, šialene*$_2$*),* ktorá dovoľuje časť prenesených významov zaradiť do LSP hodnotenia alebo LSP miery.

2. *Konštrukčne podmienené významy prísloviek.* — Pri konštrukčne podmienených významoch príslovkových lexií sa význam manifestuje len v určitej konštrukcii, je ňou podmienený (Filipec—Čermák, 1985, s. 83). Okrem významu slovotvorného základu pri polysémnych príslovkách tohto typu pribúda ďalšia séma, ktorá sa explicitne prejavuje v parafráze (napr. *prostredníctvom, pomocou, z hľadiska, po stránke)* a dovoľuje zaradiť lexie určitej príslovky do rôznych SST a LSP (porov. *priemyselne vyrábať* „vyrábať pomocou/prostredníctvom priemyslu", II. SST — spôsobová charakteristika predikátu, LSP prostredníctva; *priemyselne vyspelý* — „vyspelý z hľadiska priemyslu, po priemyselnej stránke vyspelý", IV. SST — zreteľové vymedzenie intencie predikátu, LSP vymedzujúce ekonomické vzťahy a javy).

Konštrukčne podmienená polysémia sa uplatňuje hlavne pri spôsobových príslovkách II. SST a zreteľových príslovkách IV. SST. Spôsobové príslovky I. a III. SST nevystupujú v konštrukciách, v ktorých by mohli nadobúdať zreteľové významy (napr. *vyzerať urastene,* nie je **urastene vyspelý).*

Z prísloviek II. SST sa tento druh polysémie vyskytuje predovšetkým pri lexiách LSP prostredníctva, čiastočne LSP charakteristiky myšlienkových operácií a LSP priestorovej modifikácie, len okrajovo pri príslovkách iných LSP II. SST. Ide o príslovky, ktoré derivačne súvisia so vzťahovými adjektívami.

Pri LSP prostredníctva môžu nadobúdať zreteľové významy napr. tieto príslovky: *románovo*$_1$ *zobraziť* („zobraziť prostredníctvom románu") — *románovo*$_2$ *vyspelý* („z hľadiska románu, po románovej stránke vyspelý"), *elektronicky*$_1$ *riadiť* („riadiť prostredníctvom elektroniky, elektronikou") — *elektronicky*$_2$ *slabo vybavený* („z hľadiska elektroniky slabo vybavený"), *exportne*$_1$ *sa realizovať* („realizovať sa prostredníctvom exportu") — *exportne*$_2$ *neúspešný* („z hľadiska exportu neúspešný"). Pri LSP myšlienkových operácií ide napr. o lexému *logicky—logicky*$_1$ *uvažovať* („uvažovať logickým spôsobom" — rozumne, zdôvodnene), *logicky*$_2$ *nesprávny* („z hľadiska logiky neprávny"); pri LSP priestorovej modifikácie nastáva určité prekrytie oboch nadradených významov (spôsobového a zreteľového), napr. *svetovo uznávaný* („uznávaný vo svete" i „uznávaný z hľadiska sveta"), *svetovo dôležitý* („dôležitý z hľadiska sveta" aj „vo svete dôležitý").

Ako vidno aj z našich príkladov, pri polysémnych príslovkách tohto typu sa prejavuje tendencia, podľa ktorej spôsobové lexie (obyčajne vy-

jadrujúce prostredníctvo) modifikujú sloveso a zreteľové lexie tých istých príslovkových lexém častejšie vymedzujú vlastnosť vyjadrenú adjektívom, príp. príčastím. Pravda, tie príslovky, ktoré vyjadrujú len zreteľové významy, rovnako dobre vymedzujú slovesá aj adjektíva — napr. *národne sa prejavovať, národne uvedomelý* („z národného hľadiska, po národnej stránke"). Adjektíva, ktoré sa spájajú so zreteľovými príslovkami majú často hodnotiaci (apreciatívny) význam (porov. *hodnotovo správna orientácia, citovo vyrovnaný).*

Osobitný typ konštrukčne podmienených významov tvoria aj príslovky so zaraďovacou a charakterizačnou sémou LSP prístupu I. SST, napr. *učiteľsky*$_1$ *pôsobiť na Orave* — „pôsobiť ako učiteľ na Orave"; *učiteľsky*$_2$ *sa správať* — „správať sa tak, ako je charakteristické pre učiteľa". Séma charakterizácie je konštrukčne podmienená a možno ju identifikovať pomocou uvedenej parafrázy (porov. parafrázovanie derivačne súvisiacich adjektív — Nábělková, 1989). Pri príslovkách s touto sémou sa môžu prelínať všetky tri druhy polysémie, ktoré sme uviedli na začiatku. Okrem konštrukčnej podmienenosti významu pri príslovkách s IS charakterizácie LSP podobnosti sú relevantné aj syntakticko-sémantické vzťahy a prenesenosť významu (porov. 3. časť).

Konštrukčne podmienené významy sa okrem spôsobových a zreteľových prísloviek I.—IV. SST okrajovo uplatňujú aj pri niektorých príslovkách SST časových a priestorových určení predikátu (nie je tu, pravda, možná parafráza ako pri I.—IV. SST). V závislosti od slovesa môže ísť o lokalizačný význam (KS lokalizácie), sloveso má statický význam; alebo ide o smerový význam (KS smeru) — sloveso má dynamický význam (často slovesá pohybu), napr.: *Hore (dolu) nebolo nikoho* (KS lokalizácie); *Išli hore (dolu)* (KS smeru). Vo väčšine ostatných prípadov v tomto SST sa však zmena sémy (lokalizácie na smer) signalizuje výrazovými prostriedkami (hlavne prefixmi — napr. *do-predu, do-zadu, nadol).*

3. *Syntakticky a syntakticko-sémanticky podmienené významy prísloviek.* — Syntakticky a syntakticko-sémanticky podmienené významy sú určené špecifickou syntaktickou konštrukciou (porov. Filipec—Čermák, 1985, s. 84), v ktorej sa uplatňujú príslovky so svojím pôvodným alebo čiastočne modifikovaným lexikálnym významom, pričom majú odlišné syntakticko-sémantické zapojenie do vety, príp. aj odlišnú syntaktickú funkciu. Ide hlavne o príslovky SST stavovej predikácie. Predikačná konštrukcia podčiarkuje stavový význam prísloviek, ktorý je niekedy umocnený datívom substantíva alebo zámena (napr. *je mu smutno, je nám dobre).* Môže ísť o vyjadrenie momentálneho psychického stavu, účinku, časových určení, hodnotenia a niektoré iné významy (napr. *vy-*

zerať veselo — je im veselo, zdravo žiť — je tu zdravo, dobre hodnotiť — je to dobre). So zmenou syntaktickej funkcie súvisí aj nadobudnutie novej syntakticko-sémantickej sémy predikácie oproti séme modifikácie pri spôsobových príslovkách. Namiesto integračnej sémy spôsobu vyjadrujú sému stavu. Nie sú tu možné parafrázy, ktoré by zahŕňali nejaký nový „konštrukčný" významový prvok, ako je to pri príslovkách zreteľa a niektorých príslovkách spôsobu.

Osobitný typ príslovkovej polysémie predstavujú príslovky LSP podobnosti predovšetkým s IS charakterizácie, pri ktorých dochádza k prelínaniu všetkých troch hlavných druhov polysémie prísloviek — prenesenosti významu a jeho konštrukčnej a syntakticko-sémantickej podmienenosti. Na základe vzťahu príslovkových lexií k ľavointenčnému participantu môžeme pri nich určiť KS podobnosti, napr. vo vete *Vychovávateľ otcovsky radí žiakovi* sa uplatňuje KS podobnosti, keďže substantívum v základovom slove príslovky *(otec)* nie je totožné s entitou, na ktorú sa príslovka vzťahuje *(vychovávateľ ≢ otec)* a zároveň sa aktualizujú ďalšie sémy („starostlivo, s pochopením") signalizujúce prenesenosť významu. Ak substantívum v základovom slove príslovky označuje tú istú entitu ako participant vety, na ktorý sa príslovka vzťahuje (porov. vetu *Ivan* (jeho brat) *mu bratsky pomáha),* realizuje sa KS prístupu a IS charakterizácie *(Ivan ≡ brat),* nejde o prenesenosť významu. V oboch uvedených prípadoch (pri KS podobnosti a KS prístupu) je možná parafráza („ako je charakteristické pre otca", resp. „ako je charakteristické pre brata"), ktorá zároveň poukazuje na konštrukčnú podmienenosť významu príslovkových lexií oboch typov. Líšia sa však svojimi syntakticko-sémantickými vzťahmi (totožnosťou alebo netotožnosťou základového slova príslovky s ľavointenčným participantom) a prenesenosťou významu pri LSP podobnosti.

Polysémia prísloviek nie je len výsledkom predchádzajúceho jazykového vývinu, ale vzniká aj v súčasnosti najmä pri konštrukčne podmienených významoch (porov. Horecký—Buzássyová—Bosák a kol., 1989).

Literatúra

BLANÁR, V.: Významová zmena z diachronického a typologického hľadiska. Slovenská reč, *52,* 1987, s. 238—246.

BRANICKÁ, J.: Sémantika kvalifikačných adjektív. (Kandidátska dizertácia.) Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1985. 180 s.

DOLNÍK, J.: Sémový rozbor obsahových rovín slova a jeho dynamiky. Jazykovedný časopis, *33,* 1982, s. 109—118.

DOLNÍK, J.: Vzťahy medzi významami v polysémických slovách. Slovenská reč, *49,* 1984, s. 329—337.

FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikológia. Praha, Academia 1985. 284 s.

HORECKÝ, J.: Analogická nominácia. Kultúra slova, *21*, 1987, s. 129—137.
HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
NÁBELKOVÁ, M.: Funkčno-sémantická charakteristika desubstantívnych vzťahových adjektív v slovenčine. (Kandidátska dizertácia.) Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989. 312 s.
NÉMEC, I.: Jazykové ztvárnění psychického odrazu skutečnosti v lexikální význam. Slovo a slovesnost, *41*, 1980, s. 26—31.
ONDRUŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 344 s.
PISÁRČIKOVÁ, M.: Vnútroslovná antonymia. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 213—219.
RÍSOVÁ, E.: O slovách *rozšafný, rozšafne*... Nedeľná Pravda, 18. 5. 1984, s. 6.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
ŠIKRA, J.: Typ lexikálneho významu a jeho sémová charakteristika (z hľadiska vzťahu denotatívnej a signifikatívnej zložky významu slova). Jazykovedný časopis, *39*, 1988, s. 41—50.
ŠIKRA, J.: Syntakticko-sémantické typy prísloviek. Slovenská reč, *54*, 1989, s. 137—147.
ŠIKRA, J.: Sémantika slovenských prísloviek. Jazykovedné štúdie. 25. Bratislava, Veda (v tlači).
TELIJA, V. N.: Vtoričnaja nominacija i jejo vidy. In: Jazykovaja nominacija. Vidy naimenovanij. Red. B. A. Serebrennikov a A. A. Ufimceva. Moskva, Nauka 1977, s. 129—221.

Jozef Mlacek

PREVZATÉ SLOVÁ V REČI VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV

Medzi našou verejnosťou, ktorá sa v posledných rokoch častejšie dostáva do Juhoslávie, a tak má možnosť príležitostne sa stretnúť s tamojšími Slovákmi, ale niekedy aj medzi odborníkmi prevláda predstava, že slovenčina v Juhoslávii (a najmä v jej autonómnej oblasti, resp. „pokrajine" Vojvodina) sa vyznačuje istou konzervatívnosťou, zastaranosťou. Táto predstava sa v odborných kruhoch opiera o niektoré všeobecné predpoklady (jazyk menšiny v inojazyčnom prostredí sa nemôže vyvíjať tak zreteľne a dynamicky ako jazyk materského územia) aj o doterajšie lingvistické prístupy k problematike reči Slovákov v Juhoslávii, v ktorých doteraz celkom jednoznačne prevláda výskum vojvodinských slovenských nárečí (Štolc, 1968; Dudok, 1972, 1982). Novšie výskumy slovakistov z Nového Sadu však ukazujú, že nárečiami sa diapazón vyjadrovacích foriem v reči vojvodinských Slovákov ani zďaleka nevyčerpáva, že tu naopak v osobitných a priaznivých podmienkach samosprávneho systému a federatívneho usporiadania štátu narastajú a rozširujú sa aj funkcie

spisovnej slovenčiny, v ktorej sa vyučuje, v ktorej sa tlačia noviny a časopisy, v ktorej sa tvoria a publikujú slovesné umelecké diela (nemožno zabúdať, že práve s vojvodinskými podmienkami a prostredím sa spája dielo takých známych autorov, ako sú Ján Čajak, Vladimír Hurban Vladimírov, Gustáv Maršall Petrovský), do ktorej sa prekladajú takmer všetky zákony a nariadenia, uznesenia atď. (porov. napr. Dudok, 1967, 1983; Myjavcová, 1973, 1984—1985).

Uvedené výskumy (najmä Myjavcová, 1984—1985) ukazujú, že situácia, v ktorej sa spisovná slovenčina vo Vojvodine uplatňuje, je v skutočnosti oveľa zložitejšia, ako naznačujú predchádzajúce konštatácie. Tie isté výskumy totiž zisťujú, že na jednej strane sa naozaj otvárajú nové možnosti mnohostranného uplatňovania spisovnej slovenčiny, že škála i rozsah jej fungovania naozaj narastá, no na druhej strane zisťujú aj fakt, že pri súčasnom rozširovaní kanálov masovej komunikácie je reč Slovákov vystavená čoraz silnejšiemu a bezprostrednejšiemu vplyvu jazykov daného prostredia, predovšetkým vplyvu srbochorvátčiny. Doteraz sa podrobnejšie nepreskúmalo, ako tento vplyv pôsobí na jednotlivých rovinách jazykovej stavby. Môže sa iba predpokladať, že tento vplyv je menší na nižších rovinách jazykovej stavby (hoci už aj tu sa začína prejavovať napr. prenikaním srbochorvátskeho prízvukovania v slovenskom texte, v morfológii prenikaním neslovenských predložkových spojení a neslovenských väzieb vôbec) a že najvýraznejší bude na lexikálnej rovine. Preto sa aj M. Myjavcová, a to i napriek tomu, že jej príspevok má názov Súčasné vývinové tendencie v spisovnej slovenčine v Juhoslávii, orientuje najmä na rozbor aktuálnych procesov v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny vo vojvodinských podmienkach.

Bez zabiehania do reprodukovania autorkinho výkladu, ktorý si zasluhuje osobitnú pozornosť, na tomto mieste iba konštatujeme, že M. Myjavcová v citovanej štúdii (s. 13) sleduje takéto osobitné javy a procesy v súčasnej slovenčine vo vojvodinskom prostredí: 1. importované srbochorvátske lexikálne jednotky; 2. lexikálne jednotky so zmenenou sémantickou štruktúrou; 3. kalky; 4. interferencia pri slovensko-srbochorvátskych medzijazykových homonymách; 5. odlišné využívanie synoným; 6. odchýlky v oblasti používania cudzích slov; 7. odchýlky pri miestnych názvoch. Autorka sa tu odôvodnene venuje najmä výkladu prvých piatich okruhov sledovanej problematiky. Keďže šiesty sledovaný okruh ostal v uvedenej práci trochu v úzadí a jeho problematika je pritom podľa nás rovnako aktuálna ako otázky predchádzajúcich spomínaných celkov, chceme mu venovať pozornosť v tomto príspevku.

Hoci výklad o uplatňovaní cudzích slov tvorí v kontexte uvedenej štúdie M. Myjavcovej iba jej malú časť, na úvod týchto poznámok treba zaznamenať aspoň niektoré myšlienky z nej. Autorka tu predovšetkým konštatuje istý vývin sledovanej problematiky: kým v predchádzajúcom období slovenské texty pri uplatňovaní cudzích slov viac-menej presne kopírovali stav v srbo-

chorvátčine, v poslednom čase sa prihliada aj na situáciu, aká je pri preberaní a uplatňovaní cudzích slov v spisovnej slovenčine na Slovensku (s. 63). Autorka tu zároveň vymedzuje základné okruhy rozdielov pri uplatňovaní cudzích slov v slovenčine na Slovensku a vo Vojvodine. Ide podľa nej o takéto tri základné prípady: 1. vo vojvodinskej spisovnej slovenčine sa používajú také cudzie slová, ktoré sa v spisovnej slovenčine na Slovensku vôbec nepoužívajú; 2. cudzie slová sa vo Vojvodine používajú v inakšom význame a s inakšími kontextovo-syntaktickými vzťahmi ako v slovenčine na Slovensku; 3. prevzaté slová majú v reči vojvodinských Slovákov odlišnú gramatickú charakteristiku ako v spisovnej slovenčine na Slovensku. Možno ešte dodať, že pri charakteristike jednotlivých prípadov a slov sa autorka sústredila najmä na také slová, ktoré majú veľkú frekvenciu v širokej spoločenskej, politickej a právnej sfére, ako sú napr. slová *delegát, konferencia, syndikát, kooperácia, milícia* a ďalšie.

Podnety na napísanie tohto nášho príspevku dala sama jazyková prax vojvodinských Slovákov. Pozorovanie rozličných typov slovenských vojvodinských textov, ktoré sa usilujú dôsledne alebo aspoň rámcovo uplatňovať spisovnú slovenčinu, nám ukázalo, že cudzie slová sú tu takmer vždy veľmi frekventovaným javom, že ide o rozličné druhy slov a že sú pritom aj zreteľné rozdiely z hľadiska uplatňovania týchto slov v textoch rozličnej štýlovej povahy. Konkrétne príklady sme získavali z týždenníka Hlas ľudu a jeho prílohy Poľnohospodárske rozhľady, z časopisu Nový život, zo slovenskej vojvodinskej umeleckej tvorby, zo slovenského vysielania novosadského rozhlasu a menej aj z vysielania novosadskej televízie, ďalej z rozličných verejných aj neverejných prejavov učiteľov a poslucháčov slovakistiky, z prednášok na konferenciách a sympóziách, z rozličných literárnych a širšie kultúrnych diskusií. Aby sme pri uplatňovaní cudzích slov do istej miery zachytili aj vývinovú tendenciu, sledovali sme aj niektoré staršie ročníky Hlasu ľudu, ako aj (hoci menej) staršie ročníky alebo vydania iných slovenských kníh a tlačí z Vojvodiny. Aj keď náš materiál nie je vôbec vyčerpávajúci, predsa nám dovoľuje vysloviť niektoré ďalšie a novšie čiastkové zistenia o spôsoboch využívania slov cudzieho pôvodu v spisovnej slovenčine vo Vojvodine, odlišných od využívania týchto slov na Slovensku.

Pred vlastným výkladom naznačenej problematiky treba hneď na úvod pridať ešte dve stručné poznámky: 1. Prevzaté slová nebudeme v tomto výklade členiť na cudzie slová v užšom zmysle a internacionalizmy. Pri sledovaní situácie v uplatňovaní všetkých slov prevzatých z iných jazykov nepokladáme toto rozlišovanie za potrebné. 2. Nebudeme tu sledovať slová prevzaté vojvodinskou slovenčinou zo srbochorvátčiny. Ich problematika je celkom iná ako pri iných prevzatiach a pri porovnávaní slovenčiny vo Vojvodine a na Slovensku predstavuje celkom osobitný okruh

problémov (ktoré sa však už systematickejšie analyzovali v podstatnej časti spomínanej štúdie M. Myjavcovej).

Na prvom mieste v rozbore uplatňovania cudzích slov vo vojvodinskej slovenčine M. Myjavcová celkom odôvodnene uvádza také prípady, v ktorých sa isté cudzie slovo vyskytuje iba v reči vojvodinských Slovákov, kým na Slovensku sa nepoužíva. V citovanej štúdii (s. 63) sa uvádza päť takýchto slov *(hydrosystém, placement, traitement, afirmovať* a *reafirmovať).* Zhodne s autorkou uvedeného zistenia aj s niekoľkoročným odstupom konštatujeme, že najmä slová *hydrosystém, afirmovať* a *reafirmovať* sa stále živo uplatňujú vo vojvodinskej slovenčine, a to nie iba v nejakých úzko odborných príspevkoch, ale aj v hovorovej a publicistickej spisovnej komunikácii. Naše pozorovanie materiálu však ukazuje, že táto skupina cudzích slov je podstatne širšia, že v porovnaní s predchádzajúcim citovaným rozborom nachádzame tu aj ďalšie pozoruhodné prípady. Niekedy ide o celkom nové slová, ktoré ešte pred niekoľkými rokmi neexistovali ani v iných jazykoch, inokedy je to skôr dôsledok novšej vlny záujmu o isté už dávnejšie existujúce inojazyčné pomenovania. Možno tu teda hovoriť o dvoch podskupinách alebo podtypoch sledovaného druhu uplatňovania cudzích slov.

Do prvého podtypu (celkom nové cudzie slová) možno zaradiť slovo *SIDA,* známe ako druhý variant medzinárodného pomenovania choroby *AIDS.* Vojvodinská slovenčina prevzala — zaiste najmä pod vplyvom rovnakého prevzatia v srbochorvátčine — názov *SIDA.* Tento názov svojím formálnym stvárnením umožnil, že sa pomerne ľahko začlenil do paradigmy substantív ženského rodu, pričom toto morfologické zdomácňovanie vplýva aj na jeho pravopisnú stránku. Vo vojvodinských novinách sme takto našli spojenia typu *chorí na SIDu,* ale aj *sidu, vyšetrovanie SIDy,* ale aj *sidy.* Zároveň však treba dodať, že najmä od vyjdenia Krátkeho slovníka slovenského jazyka, kde sa už slovo *aids* zachytáva, aj vo vojvodinských slovenských textoch sa občas začína uplatňovať tento názov novej choroby.

Početnejšie sú prípady druhého spomínaného podtypu cudzích slov na Slovensku nepoužívaných. Veľmi bežným slovom takéhoto druhu je v reči vojvodinských Slovákov — a opäť zaiste najmä pod vplyvom toho istého prevzatia v srbochorvátčine — sloveso *insistovať,* písané niekedy aj *inzistovať.* Vo vojvodinskej slovenčine naopak nenachádzame prevzaté slovo, ktoré sa v podobnom zmysle uplatňuje na Slovensku, a to sloveso *asistovať.* Pravda, medzi obidvoma slovesami sú zreteľné významové rozdiely, ktoré sa odrážajú v odlišných väzbách slovesa *insistovať: insistovať na niečom* vo význame „zúčastňovať sa na niečom, byť pri niečom" (to by bolo príbuzné so slovesom *asistovať*), ale aj „trvať na niečom, naliehať

na niečo, vplývať na niečo“ a pod. Podobný malý, no nezanedbateľný rozdiel nachádzame aj pri prevzatom slove *suficit,* ktoré pokrýva mnohé prípady, v ktorých sa na Slovensku uplatňuje prevzaté slovo *deficit,* ale opäť sú tu aj isté osobitné prípady kontextového uplatnenia tohto slova.

Najmä v súvislosti s prípravou novej ústavy SFRJ, zväzových republík aj autonómnych oblastí („pokrajín“) sa v posledných dvoch-troch rokoch v publicistike veľmi rozšírilo prevzaté slovo *amendement,* písané aj podľa výslovnosti *amandmán: amandmány k ústave* (i *na ústavu*). Ak si znovu pripomenieme isté prípady tohto typu, ktoré už zachytila M. Myjavcová *(traitement, placement),* aj v súvislosti s novším prevzatím slova *amendement* či *amandmán* môžeme konštatovať, že vojvodinská slovenčina zvyčajne preberá isté slová podľa toho, z akého fondu ich prevzala srbochorvátčina, ako aj to, že sa tu často preberajú slová z iných fondov a inými kanálmi ako súčasná spisovná slovenčina na Slovensku.

Z ďalších prevzatých slov takéhoto druhu možno spomenúť slovo *enigma* (hádanka), ktoré sa aj v slovenských vojvodinských textoch veľmi rozšírilo zaiste aj pod vplyvom toho, že srbochorvátsky hádankársky časopis má práve názov *Enigma.* Namiesto slova *antikoncepcia* prevzatého na Slovensku sa vo vojvodinskej slovenčine uplatňuje slovo *kontracepcia.* Do tejto skupiny prevzatých slov patrí aj slovo *preokupovať* („nadmieru zaujať“; *byť preokupovaný* — byť úplne zaujatý niečím, napr. *byť preokupovaný štúdiom*), hoci príbuzné bezpredponové sloveso *okupovať* sa vo vojvodinskej slovenčine uplatňuje v podstate rovnako ako v spisovnom jazyku na Slovensku. Na Slovensku sa nevyskytuje sloveso *potencovať* („umožňovať niečo“), hoci iné slová z tohto základu *(potenciálny, potenciálnosť)* sú tu dosť bežné. Kde sa v slovenčine na Slovensku používa iba spojenie *podvratná činnosť,* vo vojvodinských textoch sa často uvádza spojenie *subverzívna činnosť.* V hovorových a publicistických uplatneniach spisovnej slovenčiny vo Vojvodine sa objavujú aj niektoré ďalšie prevzaté výrazy, ako napr. *autogól* (vlastný gól), *nervatúra* (nervová sústava; napr. *niekto má slabú nervatúru* — má slabé nervy) atď.

Viacej špecifických podtypov prevzatia možno vidieť za druhou skupinou, ktorú vydelila M. Myjavcová. Rámcovo ide o prípady, keď vojvodinská slovenčina uplatňuje isté prevzaté slovo v inakšom význame ako spisovný jazyk na Slovensku. Už pri zbežnom pohľade na príslušné slová sa ukazuje, že tu treba rozlišovať dva dosť osobitné prípady: a) vojvodinská slovenčina používa prevzaté slovo, ktoré je známe aj hovoriacim na Slovensku, ale uplatňuje ho v celkom inakšom význame ako hovoriaci na Slovensku; b) vojvodinská slovenčina používa cudzie slovo aj v takom význame, aký sa uplatňuje na Slovensku, ale aj v celkom odlišnom vý-

zname, resp. vo viacerých odlišných významoch. Pri pohľade na každý z týchto podtypov upozorníme aspoň na niekoľko bežnejších prípadov z vojvodinských slovenských textov.

Prípady, v ktorých vojvodinská slovenčina uplatňuje isté cudzie slovo iba v inom význame ako slovenčina na Slovensku, nie sú veľmi početné, ale pri väčšej funkčnej zaťaženosti a frekvencii použitia nie sú zasa ani zanedbateľné. Jedným z takýchto slov je názov odborovej organizácie juhoslovanských pracujúcich — *syndikát* (bežnejšie *syndikáty*). Ide o slovo, ktoré sa pozná a uplatňuje aj na Slovensku, ale ako pomenovanie istého druhu monopolov, veľkých podnikov. V juhoslovanských podmienkach teda všeobecne došlo k posunu významu tohto slova a tento posun sa prejavuje aj vo vojvodinskej slovenčine. Iným celkom odlišne používaným slovom je prevzaté slovo *inventár*, ktoré sa uplatňuje vo význame „inventúra". Tu však treba dodať, že tento prípad sa z hľadiska vojvodinskej jazykovej kultúry pokladá za chybný, za mechanické napodobnenie stavu v srbochorvátčine. Jazykové rubriky Hlasu ľudu aj slovenského vysielania novosadského rozhlasu už viackrát na túto chybu upozorňovali, ale pri bezprostrednom a bežnom kontakte slovenských hovoriacich s príslušným slovom v srbochorvátčine ide o návratnú chybu, ktorá sa dosť často prejavuje nielen v slovenských vojvodinských hovorových textoch, ale o voľačo zriedkavejšie aj v jazyku slovenskej vojvodinskej publicistiky.

Trochu iná je situácia pri používaní slova *emisia*. Ide o slovo, ktoré spisovná slovenčina na Slovensku uplatňuje napr. v spojeniach *emisia peňazí, emisia žrebov* alebo aj *emisia škodlivých látok do vzduchu* (tu zväčša v množnom čísle) a ktoré vo Vojvodine pomenúva rozhlasovú alebo televíznu reláciu. Toto slovo je tu opäť podmienené paralelným prevzatím v srbochorvátčine a jeho pozícia je tu posilnená aj existenciou príslušného slovesa *emitovať*. Pri týchto slovách sa síce tiež niekedy uvedomuje ich problematickosť a upozorňuje sa na ekvivalentné slovo *relácia*, ale tým sa naráža na ďalší problém, o ktorom budeme hovoriť v ďalších poznámkach. Medzi celkom odlišne používané cudzie slová vo vojvodinskom prostredí patrí napr. aj slovo *reverz* (potvrdenie o vypožičaní si knihy z knižnice), slovo *stáž* v spojeniach *pracovná stáž* (= odpracované roky), *služobná stáž* (= služobné roky, odslúžené roky) atď. Pri slove *stáž* sa žiada zopakovať zistenie M. Myjavcovej (s. 65), že toto slovo sa aj svojou gramatickou charakteristikou odlišuje od používania slova *stáž* v jazyku na Slovensku, chápe sa totiž ako substantívum mužského rodu. Predchádzajúce príklady použitia tohto slova v slovných spojeniach z vojvodinských textov majú teda vlastne podobu *pracovný stáž, služobný stáž* a pod.

Oveľa výraznejšia je druhá naznačená skupina tohto typu prevzatých slov. Ide o cudzie slová, ktoré vojvodinská slovenčina uplatňuje aj odlišne od slovenčiny na Slovensku, ale aj rovnako, v rovnakom význame. Obidve použitia daných slov nie sú pritom v samej vojvodinskej slovenčine vždy ani rovnako časté, frekventované, ani štylisticky rovnocenné. Niekedy je tu akoby rovnováha obidvoch významov, resp. obidvoch použití, niekedy sa do popredia viacej dostáva práve význam odlišný od jazyka na Slovensku, a tak možno potom takéto prípady hodnotiť aj ako prechod medzi týmto a predchádzajúcim podtypom. Na konkrétne rozdiely upozorníme v nasledujúcich poznámkach pri sledovaní jednotlivých slov z tejto skupiny.

Začneme už spomínaným slovom *relácia*. Ako sme uviedli, aj vo vojvodinskej slovenčine sa najmä po poznámkach jazykovedcov začína toto slovo uplatňovať ako pomenovanie nejakej časti, zložky alebo nejakého typu rozhlasového alebo televízneho programu, teda tak ako na Slovensku (vytláča tu lexému *emisia*), ale najmä v hovorovej komunikácii sa uplatňuje aj v celkom odlišnom význame: *Tento autobus premáva na relácii Nový Sad — Petrovec* (teda ako synonymum slov *linka, trať*). V písaných prejavoch sa však na tomto mieste aj vo Vojvodine začína používať slovo *linka*. Ide tu teda o dva procesy posunov, ktoré sú do istej miery navzájom späté. Rovnako výrazné rozdiely sú aj pri používaní prevzatého slova *konferencia*. Vojvodinská slovenčina ho uplatňuje jednak v rovnakom význame ako slovenčina na Slovensku (napr.: *Krajiny — účastníčky konferencie sa zaväzujú . . .*), jednak ako pomenovanie istej organizačnej jednotky v rámci samosprávnej spoločenskej organizácie verejného života (napr. *Nevieme, čo sa deje v 50 obecných konferenciách . . .; po voľbách predsedov a tajomníkov obecných konferencií treba . . .*). Keďže tu ide o otázky spojené s názvoslovím verejných a právnych inštitúcií, tento posunutý význam sa prijíma bez námietok.

Ešte diferencovanejšie je uplatňovanie prevzatého slova *promócia*. Vojvodinská slovenčina ho používa aj v tom istom význame, ako sa používa na Slovensku (napr. *promócia absolventov, promócia doktorov* atď.), ale aj v ďalšom význame, ktorý sa ukáže napr. v takýchto typických spojeniach: *promócia knihy, promócia výstavy*. V poslednom uvedenom spojení sa na Slovensku uplatňuje tiež cudzí výraz *vernisáž (vernisáž výstavy)*, ale pri spojení *promócia knihy* na Slovensku vlastne chýba sama skutočnosť, na ktorú sa toto spojenie vzťahuje. *Promócia knihy* je slávnostné (ale do istej miery vždy aj pracovné) predstavenie novej knihy na knižnom trhu; o knihe sa uvedú neveľké (a zvyčajne pozitívne) recenzné prejavy a príspevky, príp. sa z nej niečo číta, ozvú sa prvé ohlasy. Ďalšie nezvyčajné použitie tohto slova naznačuje takáto veta z populari-

začného príspevku v Hlase ľudu: *V druhom stupni však môže dôjsť k promócii tejto už poškodenej bunky, ktorá sa môže začať deliť a spôsobiť tak vznik vážnej choroby.* Kontext napovedá, že tento význam by bolo možné opísať ako „oživenie, resp. pretvorenie". Tento typ uplatnenia slova *promócia* je však dosť osihotený. Pri celom tomto slove vo vojvodinskej slovenčine jednoznačne dominuje uvedený druhý význam (promócie absolventov ani doktorov nebývajú také slávnostné ako na Slovensku), teda práve ten, ktorým sa toto vyjadrovanie odlišuje od vyjadrovania na Slovensku. Dvojako sa využíva aj slovo *mentor:* máva ten význam aj ten štylistický charakter ako v slovenčine na Slovensku, ale bežnejšie sa uplatňuje v špecifikovanejšom význame a so štylisticky pozmenenou hodnotou, totiž ako ekvivalent domácich slov *školiteľ* alebo *vedúci práce.* Vo Vojvodine sa napr. hovorí, že mladému asistentovi je mentorom ten a ten profesor, že mentorom tej a tej diplomovej práce (toho diplomanta) je ten a ten profesor.

Prevahu odlišného uplatňovania podobne zisťujeme aj pri niektorých cudzích slovách z oblasti športovej komunikácie. Vojvodinská slovenčina napr. pozná slovo *selekcia* tak, ako sa uplatňuje aj na Slovensku. V športovej publicistike má však toto slovo aj iný význam „reprezentácia, výber", teda napr.: *Naša futbalová selekcia postupuje do Talianska.* Ten, kto trénuje nejakých športovcov, je tréner, ale reprezentácia, teda selekcia, nemá trénera, ale iba selektora. Namiesto slov *mužstvo, družstvo* (športové), *tím* sa vo vojvodinskej slovenčine na pomenovanie istého športového kolektívu používa ďalšie prevzaté slovo *ekipa.* Môže sa tu uplatniť aj v rovnakom význame, ako ho používa reč na Slovensku, ale v praxi máva predovšetkým tento novší, resp. špeciálnejší význam. Podobne aj slovo *terén* sa využíva tiež dvojako: je tu jednak jeho bežný význam (*ťažký terén, lesnatý terén;* rovnako aj v športovej komunikácii, napr. *šmykľavý, hrboľatý* a pod. *terén*), jednak osobitne práve v športovej komunikácii ako synonymum pre slovo *ihrisko,* napr. *zraneného hráča odviezli z terénu rovno do nemocnice.*

Akoby pokračovaním predchádzajúcej skupiny, ale zároveň celkom osobitným typom sú také prevzaté slová, ktoré vo Vojvodine aj na Slovensku majú vlastne celkom rovnaký význam, ale využívajú sa aj v niektorých odlišných slovných spojeniach. Prevzaté slovo *líder* (vo vojvodinskej tlači ešte prevažuje pôvodné písanie *leader*) sa uplatňuje aj tam, aj tam, ale v rozličných súvislostiach. Na Slovensku sa uplatňuje napr. v športovej tlači *(Lídrom našej ligy je Sparta, Lídrom košického mužstva bol v tomto zápase Líba),* zriedkavejšie aj v širších spoločensko-politických súvislostiach (tu zvyčajne iba pri označení vedúcich osobností nesocialistických strán a hnutí), vo vojvodinskej slovenčine sa častejšie používa

práve v týchto spoločensko-politických súvislostiach, a to bez uvedeného špecifikujúceho zúženia: *leader sovietskych komunistov M. Gorbačov, leader Socialistickej strany Rakúska F. Vranitzky* a pod. Slovo *valorizácia* má v obidvoch sledovaných prostrediach význam zhodnocovania, hodnotenia, vo Vojvodine sa však používa oveľa bežnejšie, napr. v slovnom spojení *valorizácia práce*. Na Slovensku by sa v tomto prípade dala prednosť spojeniu *zhodnocovanie práce*. V súvislosti s výsledkami helsinskej konferencie sa na Slovensku bežne píše o *Záverečnom akte*, vojvodinská publicistika rovnako dôsledne používa spojenie *Finálny akt*. Hoci aj na Slovensku je bežné slovo *invalid*, neuplatňuje sa v spojení *invalid práce*. Tu sú isté posuny na onomatologickej rovine *(invalid práce — pracovná invalidita)*.

Podobných prípadov, ktoré sú však niekedy už na hranici medzi osobitným použitím a osobitným významom (ide najmä o posuny na osi konkrétnosť — abstraktnosť), možno uviesť viacej, napr. *infiltračné vody* (vo Vojvodine) — *infiltračné vplyvy* (napr. v oblasti ideológie); *vitálne otázky* (teda pre život dôležité otázky, možno až otázky života a smrti) — *vitálny päťdesiatnik; solidárne prostriedky* (prostriedky na solidaritu, napríklad prostriedky vyčlenené na rozvoj zaostalejších častí krajiny) — *solidárny človek* (vyjadrujúci, prejavujúci solidaritu, spoluúčasť, pomoc; prvé spojenie v každej uvedenej dvojici je z vojvodinskej publicistiky). Na opačnom konci sú v rámci tejto skupiny zasa prípady, v ktorých sa cudzie slovo chápe vo Vojvodine celkom rovnako ako na Slovensku, ale dostáva sa aj do niektorých takých spojení a kontextov, v ktorých je na Slovensku bežný domáci výraz: *nacionálna príslušnosť, multinacionálne prostredie* (vo Vojvodine) — *národná príslušnosť, mnohonárodné* alebo *mnohonárodnostné prostredie* (v slovenčine na Slovensku).

Posledným osobitným typom uplatnenia cudzích slov sú také prípady, keď cudzie slová majú vo vojvodinskej slovenčine iné morfologické alebo slovotvorné charakteristiky. Elementárnym prípadom tohto druhu sú slová, ktoré sa tu rovnako hodnotia ako na Slovensku, ale majú odlišné zakončenie: *pláža, skutočný byrokrata, recykláža* („druhotné využitie odpadkov"). V ďalších prípadoch sa už prejavujú napr. rozdiely v gramatickom rode: *robotnícky revolt* (na Slovensku iba tá *revolta*), *pracovný stáž*. Osobitnú podskupinu tvoria prevzaté slová s odlišnými slovotvornými charakteristikami, napr.: *deformity chrbtice* (deformácie), *jubilárny zápas* (ale aj *jubilejný*), *alarmantný nedostatok* (alarmujúci), *využívajú nové lokácie* (lokality), *terciové remeselnícke služby* (terciárne), *trasovať, stacionovať* a pod. Niekedy môže odlišné slovotvorné spracovanie viesť k celkom odlišnému významu. Aj slovenčina na Slovensku prevzala napr. slovo *kriminál*, avšak vo Vojvodine má aj odlišný, resp. posunutý vý-

znam: *hospodársky kriminál* (= hospodárska kriminalita). Podobne slovo *agrár* pomenúva celé poľnohospodárstvo, všetko, čo sa týka poľnohospodárstva.

Po celom predchádzajúcom rozbore používania cudzích slov vo vojvodinskej slovenčine treba ešte pripojiť dve závažné poznámky: 1. Nesledovali sme tu slová cudzieho pôvodu, ktoré prevzala slovenčina, jej nárečia aj spisovný jazyk, už dávnejšie. Vtedy išlo najmä o slová latinského, nemeckého a maďarského pôvodu. Ich výskyt v slovenských vojvodinských nárečiach čiastkovo zachytil M. Filip (1984—1985, s. 83—117). Náš rozbor sledoval novšie a najnovšie prevzatia slov z iných jazykov. 2. Keďže nám išlo o porovnávanie uplatňovania cudzích slov vo vojvodinskej slovenčine a na Slovensku, pozornosť sme venovali najmä odlišnostiam, osobitostiam využívania týchto slov vo Vojvodine. Predmetom nášho rozboru teda neboli také prevzaté slová, ktoré sa v obidvoch prostrediach využívajú celkom rovnako. Pritom treba dodať, že takýchto cudzích slov je vlastne veľká väčšina. Na pozadí tých tisícov slov, ktoré slovenčina z iných jazykov prevzala, tvoria analyzované rozdielnosti pomerne malú, ale pri častom výskyte niektorých osobitných prevzatí zreteľne signifikantnú zložku slovnej zásoby vo vojvodinskej slovenčine.

Výsledky celého predchádzajúceho rozboru možno zhrnúť do nasledujúcich záverov:

1. Rozdiely v uplatňovaní cudzích slov vo vojvodinskej slovenčine a v spisovnom jazyku na Slovensku sú viacerých druhov. Schematicky a zároveň aj zhrnujúco ich možno zachytiť týmto spôsobom:

a) vojvodinská slovenčina uplatňuje také cudzie slovo, ktoré sa na Slovensku nepoužíva: *SIDA, kontracepcia, amendement;*

b) vojvodinská slovenčina používa cudzie slovo v odlišnom význame, a to iba v odlišnom význame: *syndikát;* v inom aj v rovnakom význame ako slovenčina na Slovensku: *konferencia, promócia;*

c) vojvodinská slovenčina využíva cudzie slovo v rovnakom význame, ale v odlišných textových a kontextových podmienkach: *leader strany, solidárne prostriedky* atď.

d) cudzie slovo má vo vojvodinskej slovenčine iné jazykové charakteristiky ako v spisovnom jazyku: *pláža, byrokrata* atď.

2. Odlišnosti od uplatňovania cudzích slov na Slovensku sa v samej Vojvodine, vo vojvodinskej jazykovej kultúre nehodnotia rovnako ani mechanicky. V istých prípadoch ide o podliehanie srbochorvátskemu spôsobu prevzatia slova (najmä v hovorových a publicistických textoch), inokedy tento proces súvisí s odlišnými spoločenskými, kultúrnymi a inými danosťami prostredia. Z uvedomovania si takejto diferenciácie vychádza celá usmerňujúca a výchovná činnosť vojvodinských slovakistov

pri posudzovaní a hodnotení spôsobov uplatňovania cudzích slov vo vojvodinskej slovenčine.

Pohľadom na jeden špecifický okruh slov v reči vojvodinských Slovákov sme okrem vlastnej analýzy materiálu sledovali aj vzdialenejší cieľ: príspevkom chceme upozorniť na to, že problematika vojvodinskej slovenčiny už vonkoncom nie je iba otázkou dialektológie, ale že je tu široká oblasť problémov, ktoré súvisia so spisovným jazykom, s jeho fungovaním, s jeho špecifickým postavením v istých netypických podmienkach. Rozbor čiastkovej otázky uplatňovania cudzích slov túto zložitosť problematiky naozaj výrečne potvrdil.

Literatúra

DUDOK, D.: Nárečie Pivnice v Báčke. Martin, Matica slovenská 1972. 290 s.
DUDOK, D.: O spisovnej slovenčine v Juhoslávii. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 121—124.
DUDOK, D.: Slovenské nárečia v Juhoslávii. In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 65—84.
DUDOK, D.: Slovenský jazyk v Juhoslávii a jeho výskum. Nový život, *35*, 1983, s. 451—459.
FILIP, M.: Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove. In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 6—7. Red. D. Dudok. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1984—1985, s. 83—117.
MYJAVCOVÁ, M.: Nové úlohy spisovnej slovenčiny v Juhoslávii. Nový život, *25*, 1973, s. 77—84.
MYJAVCOVÁ, M.: Súčasné vývinové tendencie v spisovnej slovenčine v Juhoslávii. In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 6—7. Red. D. Dudok. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1984—1985, s. 5—65.
ŠTOLC, J.: Reč Slovákov v Juhoslávii. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 358 s.

Miloslav Smatana

ŠPECIFIKÁ JAZYKOVEJ SITUÁCIE V NÁREČOVEJ OBLASTI RAJCA
(teoreticko-metodologická inštrukcia)

1. V štúdii opisujeme hlavné špecifické prvky, ktoré podstatnou mierou formujú jazykový vývin konkrétnej nárečovej oblasti. Máme na mysli najmä geografické, generačné, sociálne, sociálno-historické a kultúrne zvláštnosti. Všetky sú v úzkom vzťahu s historickým i súčasným vývinom spoločnosti na skúmanom nárečovom území, modelujú podobu dialektu prakticky vo všetkých jazykových rovinách a vtláčajú mu pečať originálnosti. Ich dešifrovanie a charakteristika majú bezprostredný význam pri realizovaní sociolingvistického nárečového výskumu.[1]

[1] Štúdia je súčasťou teoreticko-metodologického návodu pre nárečový sociolingvistický výskum v nárečovej oblasti Rajca. Výsledky jej aplikovania budú uplatnené v kandidátskej dizertačnej práci Jazyková situácia v Rajci.

2. Jazykovú situáciu v Rajci neskúmame len pomocou tradičných dialektologických metód a postupov. Po prvýkrát sa v nárečovom výskume usilujeme využiť aj metodológiu a postupy súčasnej sociolingvistiky (porov. napr. zborník Principy i metody sociolingvističeskich issledovanij, 1989). Východisko súčasného sociolingvistického výskumu tvorí v našom prípade pôvodný nárečový stav (pôvodné nárečie) skúmanej oblasti. Rozumieme ním miestne, cudzími vplyvmi nemodifikované nárečie, ktorého podobu poznáme z predchádzajúcich nárečových výskumov, zo systémových charakteristík skúmanej oblasti, z materiálov pre Atlas slovenského jazyka I—IV, z materiálov nárečovej kartotéky dialektologického oddelenia JÚĽŠ SAV v Bratislave a napokon z autopsie. Pri rekonštruovaní pôvodného nárečového stavu môžu poslúžiť i najstaršie zachované písomné pamiatky archivované v mestskom kultúrnom stredisku. Syntézou týchto materiálov a skúseností môžeme získať pravdepodobný obraz nárečia, ktoré dominovalo v oblasti Rajca do 2. svetovej vojny a tesne po nej. Niektorých jeho nositeľov — najstarších žijúcich obyvateľov — môžeme ešte dnes využiť pri výskume a pri overovaní či dopĺňaní rekonštruovaného stavu pôvodného nárečia.

Model pôvodného nárečového stavu začleníme do širších sociálnych, historických, spoločenských a kultúrnych súvislostí, ktoré po 2. svetovej vojne začali bezprostredne pôsobiť a vplývať na vývin jazykovej situácie v Rajci. Rekonštruovaný obraz pôvodného nárečia porovnáme s výsledkami súčasného sociolingvistického výskumu, podľa možnosti na všetkých jazykových rovinách. Sústredíme sa na najcharakteristickejšie diferencie, najmä na tie, ktoré nadobudli stálejší (resp. stály) charakter a v porovnaní s ostatnými sa javia ako progresívne, t. j. v súčasnom používanom jazyku majú schopnosť stabilizácie a prinášajú nové odlišné črty, netypické pre pôvodný dialekt.

3. Ak hovoríme o skúmaní jazykovej situácie na istom vymedzenom teritóriu, musíme priblížiť naše chápanie pojmu jazyková situácia. V našej práci chápeme pod týmto termínom v širšom zmysle súbor jazykových útvarov, ktoré zaisťujú komunikačné kontinuum v určitom spoločenstve alebo v administratívnom a územnom celku (porov. Švejcer—Nikoľskij, 1983, s. 126); v užšom chápaní a presnejšie potom takú situáciu, ktorá je daná vzťahom medzi všetkými účastníkmi a zložkami komunikačných aktov (porov. Chloupek, 1986, s. 10).

Špecifiká jazykovej situácie nárečovej oblasti Rajca možno najlepšie charakterizovať z teritoriálneho, generačného a sociálneho aspektu.

3.1. Teritoriálny (územný, zemepisný) aspekt popri vymedzení územia skúmaného nárečia zahŕňa tieto špecifiká:

Mesto Rajec leží v doline, ktorá je relatívne uzavretá prirodzenými

horskými masívmi (z východnej strany Malá Fatra stretávajúca sa vo Fačkovskom sedle na južnej strane so Strážovskou hornatinou, pokračujúcou po celej západnej strane). Otvorená je na severnej strane, kde leží viacero obcí (administratívne priradených k okresnému mestu) a okresné mesto Žilina. Dolinou preteká rieka Rajčianka.

Prirodzenou zemepisnou uzatvorenosťou mesta Rajec v doline je zaručený malý vplyv okolitých nárečových systémov (tento fakt bol dôležitý viac v minulosti). Samotné mesto je (v minulosti vo väčšej miere bolo) prirodzeným kultúrnym, sociálnym, obchodným, administratívnym centrom neďalekých obcí. Nárečia týchto obcí majú základ v rajeckom dialekte, často však obsahujú vlastné individuálne jazykové znaky. V okolitých obciach sa utvorili isté čiastkové územné dialekty (čiastkové nárečové podsystémy) a nárečie, ktorým sa hovorí v meste, je ich koncentrujúcim nadsystémom. Každodenná migrácia obyvateľstva z blízkych obcí za prácou aj prirodzený vzájomný kontakt naznačujú, že v meste sa tieto čiastkové podsystémy miešajú, pričom predpokladáme, že ich znaky sa koncentrujú v systéme rajeckého nárečia. Nevylučujeme však ani opačný vplyv. Pretože dialekty jednotlivých obcí ležiacich na vymedzenom nárečovom území spoluvytvárajú podobu rajeckého nárečia, považujeme ich za jeho organickú súčasť. Dôležitou úlohou je zistiť najvýznamnejšie a najcharakteristickejšie prvky čiastkových nárečí, porovnať ich s jazykovými prvkami nárečia v meste a určiť vzájomný vplyv týchto dvoch nárečových podsystémov pri vytváraní celkového systému rajeckého nárečia.

3.1.1. Teritoriálne jadro, ktoré nás pri výskume zaujíma, tvorí mesto Rajec a obce ležiace na juhu doliny (Čičmany, Fačkov, Rajecká Lesná, Trstená, Šuja), príp. juhovýchodne od Rajca (Ďurčiná). Priraďujeme sem aj obce ležiace západne a východne od mesta (Malá a Veľká Čierna, Kamenná Poruba). Obce ležiace juhozápadne od Rajca a na severe doliny majú tendenciu zaraďovať sa k susedným jazykovým oblastiam. Niektoré z nich pokladáme za hraničné obce so žilinskou jazykovou oblasťou (Kľače, Jasenové), ostatné ležia na území, ktoré výraznejšie inklinuje buď k Považskej Bystrici (Malé Lednice, Kardošova Vieska, Domaniža), alebo k Žiline (Zbýňov, Stránske, Kunerad, Konská, Rajecké Teplice — porov. obr. č. 1).

3.1.2. Máme pred sebou úlohu získať v nárečovom výskume vzorky týchto vrstiev obyvateľstva:

a) vrstva obyvateľov mesta, ktorá nemigruje (obyvatelia sú zamestnaní v meste),

b) vrstva obyvateľov mesta, ktorí denne odchádzajú za prácou,

c) vrstva obyvateľov okolitých obcí dochádzajúcich za prácou do mestského centra,

d) vrstva obyvateľov okolitých obcí viazaných na prácu v rodnej obci.

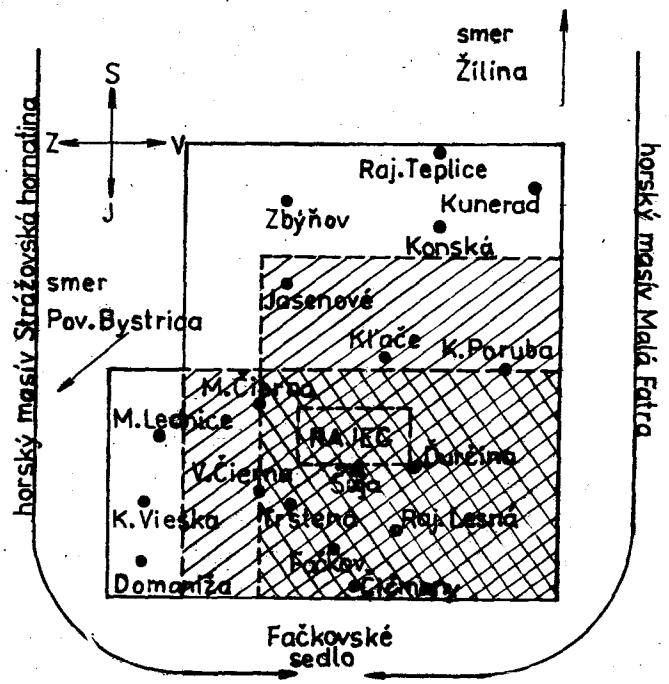

Obr. 1. Model jazykovej situácie na nárečovom území (teritoriálny pohľad)
▩ jadro nárečového územia s rajeckým dialektom
▨ územie hraničných obcí
□ územie inklinujúce k Pov. Bystrici a Žiline

3.2. Generačný aspekt — pomocou neho môžeme najlepšie poznať vývin skúmaného nárečia. Nárečový výskum zameriame na špecifické znaky jazyka troch generačných štruktúr:

— najstaršia generácia (vek: 60—90 rokov a viac) — doteraz žijúci nositelia pôvodného nárečia, pôvodní obyvatelia mesta, málo, resp. vôbec neovplyvnení novými jazykovými prvkami (napr. z vrstvy spisovného alebo hovoreného jazyka). Sem patria aj žijúci starí remeselníci, ktorí sú nositeľmi najstaršej terminológie bezprostredne súvisiacej s ich remeslom;

— stredná generácia (vek: 35—60 rokov) — pôvodní obyvatelia mesta v produktívnom veku. Základom ich jazykového prejavu je pôvodné nárečie. V ich prejave budeme hľadať prvky iných nárečových oblastí,

príp. spisovného jazyka získané: a) vplyvom nedomáceho prostredia, pri vlastnej činnosti a pôsobení v iných častiach Slovenska (odchod za prácou, štúdiom a pod.), b) prostredníctvom mladej generácie. Stredná generácia je najpočetnejšia a považujeme ju za najreprezentatívnejšiu vzorku nielen pre charakterizovanie súčasného jazykového stavu v meste, ale aj pre určenie prognózy vývinu nárečia;

— mladá generácia (vek: 10—35 rokov) — pôvodní obyvatelia mesta v školskom, učňovskom, stredoškolskom, vysokoškolskom veku, resp. vo veku po skončení štúdia na vysokej škole. V tejto generačnej štruktúre budeme pravdepodobne pozorovať netypické jazykové javy pre rajecké nárečie, získané v miestach pôsobenia odlišných od skúmaného územia. Sú pravdepodobne prechodného charakteru, preto ich nemožno považovať za reprezentatívne. Mladá generácia sa po návrate do rodného mesta postupne vracia k pôvodnému nárečiu (ak od neho príliš vybočila), pričom nevylučujeme fakt, že sama môže naň nanášať získané cudzie elementy z oblasti bývalého pôsobenia. Túto tézu je potrebné overiť v samotnom výskume.

3.2.1. Jazyková situácia skúmanej oblasti z aspektu generačných špecifík je znázornená na schematických obrázkoch (pozri obr. č. 2 a 3).

Prvý z nich v ľavej časti znázorňuje vlastnú jazykovú situáciu, na ktorú okrem teritoriálnych a sociálnych zvláštností vplývajú aj jazykové zvláštnosti iných jazykových oblastí znázornených v pravej časti (susediace a iné nárečové oblasti, spisovný jazyk, rôzne slangové prvky a pod.). Jazykové špecifiká iných jazykových oblastí sa prenášajú do skúmaného nárečia primárnym vonkajším vplyvom *(c')*, t. j. jazykom mladej generácie, ktorá pôsobí (pôsobila) v nedomácom prostredí, a sekundárnym jazykovým vplyvom *(b')*, t. j. jazykom strednej generácie, ktorá v minulosti pôsobila mimo domáceho nárečového územia a v súčasnosti je relatívne natrvalo usadená v rodnom meste.[2]

Najstaršia generačná vrstva *(A)* odovzdávala pôvodné nárečie *(a)* strednej generácii *(B)*. Teda: $A: a \rightarrow B$. Stredná generácia nanášala na pôvodne získané nárečie *(a)* novo získané jazykové prvky *(b')* a vytvorila tak svoj modifikovaný jazyk *(b)*. Teda: $B: (a + b') = b$. Podobne aj najmladšia generácia *(C)* získala pôvodné nárečie *(a)*, viac-menej však v modifikovanej podobe *(b)* od strednej generácie a nanášala naň vlastné jazykové skúsenosti *(c')* z oblasti svojho pôsobenia mimo rodiska, teda $C: (b + c') = c$. Najmladšia generácia si tak vytvorila vlastný modifikovaný jazyk *(c)*.

[2] Termín jazyk tu chápeme v širšom zmysle. Jeho súčasťou môžu byť nárečové, slangové, spisovné a i. prvky.

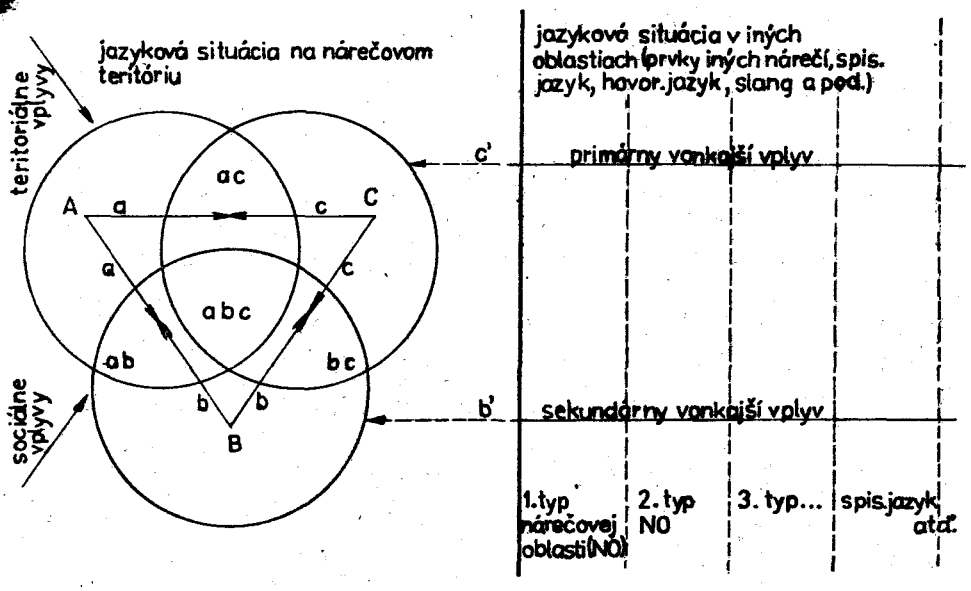

Obr. 2. Model jazykovej situácie na nárečovom území (generačný pohľad)

A = predstavitelia najstaršej generácie
B = predstavitelia strednej generácie
C = predstavitelia najmladšej generácie
a = jazykový prejav najstaršej generácie
b = jazykový prejav strednej generácie
c = jazykový prejav najmladšej generácie

ab = jazykový prejav pri styku *AB*
bc = jazykový prejav pri styku *BC*
ac = jazykový prejav pri styku *AC*
abc = jazykový prejav pri styku *ABC*

c' = primárny vonkajší vplyv
b' = sekundárny vonkajší vplyv

Postup odovzdávania jazykových prvkov medzi generačnými vrstvami:
A: $a \rightarrow B: (a + b') = b \rightarrow C: (b + c') = c$
B: $b \rightarrow A: a + b$
C: $c \rightarrow B: b + c \rightarrow A: a + b + c$
C: $c \rightarrow A: a + c$

Jazykový vplyv pôsobí aj opačne: stredná generácia *(B)* a mladá generácia *(C)* mohla vplývať na najstaršiu generáciu *(A)*. Teda: $B: b \rightarrow A: a + b$; $C: c \rightarrow A: a + c$. Takto sa nové jazykové prvky mohli teoreticky objaviť aj v pôvodnom nárečí. Styčné plochy *(ab, ac, bc)* zobrazujú vždy prieniky dvoch generačných vrstiev (ich jazykových prostriedkov) navzájom. Nemožno zabudnúť na jazykový prienik všetkých troch generačných vrstiev $(a + b + c)$, ku ktorému dochádza pri vzájomnom jazyko-

vom kontakte, ale aj sprostredkovane. Teda: *C: c → B: b + c → A: a + b + c*. Spätne jazyk mladej generácie *(c)* pôsobí na jazyk strednej generácie *(b)* a prostredníctvom nej sa môžu všetky jazykové prvky mladej a strednej generácie preniesť na jazyk najstaršej generácie *(a + b + c)*.

Náš výskum by mal dokázať fungovanie tohto modelu jazykovej situácie a zachytiť konkrétne generačné vrstvy i ich prieniky znázornené na obr. č. 2.

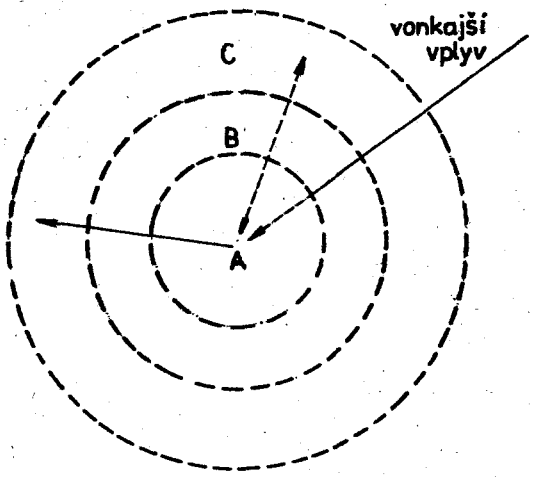

Obr. 3. Model jazykovej situácie na nárečovom území (generačný pohľad)
A — pôvodný (relatívne nedotknutý) tradičný dialekt
B — podoba jazykového prejavu najviac napĺňajúca kritériá doterajšieho chápania pojmu bežný hovorený jazyk má základ v *A* a z neho vychádza, objavujú sa v ňom už nové prvky — buď touto vrstvou získané, alebo importované z *C* (v každej jazykovej rovine)
C — najmladšia adaptácia tradičného dialektu obsahujúca popri prvkoch *A* a *B* svoje vlastné jazykové prvky, o.i. prvky iných nárečových oblastí, spisovné prvky a pod. (vplyv na *B* a menej na *A*)

Obrázok č. 3 znázorňuje jazykovú situáciu skúmaného nárečového územia pomocou kruhovej schémy. Jadro nárečia tvorí pôvodný (relatívne nedotknutý) tradičný dialekt *(A)*. Tvorí zároveň základ pre jazyk strednej a najmladšej generácie *(B, C)*. Jazyk strednej generácie *(B)* najviac napĺňa doterajšie chápanie pojmu bežný hovorený jazyk (= súbor spisovných a nespisovných jazykových prostriedkov používaných pri bežnej komunikácii; porov. Chloupek, 1986). Má základ v *A* a z neho aj vychádza. Objavujú sa v ňom i nové prvky získané touto vrstvou alebo importované z *C* (pravdepodobne v každej jazykovej rovine). Jazyk najmladšej generácie *(C)* je najmladšia adaptácia tradičného dialektu, popri prvkoch *A* a *B* obsahujúca svoje vlastné prvky, napr. prvky iných

nárečových oblastí, spisovné prvky a pod. Predpokladáme vplyv na *B* a v menšej miere na *A*.

3.2.2. Z uvedených faktov vyplýva požiadavka zaznamenať reprezentatívne vzorky jazykového prejavu týchto troch generačných typov:

— jazyk najstaršej generačnej vrstvy *(a)* — predpokladáme relatívne stabilný jazykový prejav, ktorého základom je pôvodné nárečie viac-menej ovplyvňované ostatnými generačnými vrstvami *(a + b, a + b + c, a + c)*. V tejto vrstve sú zakonzervované najstaršie typické črty tamojšieho nárečia;

— jazyk strednej generačnej vrstvy *(b)* — za základ považujeme pôvodné nárečie *(a)*, modifikované prípadným pôsobením v iných nárečových oblastiach *(a + b')*. Bolo by vhodné získať dva typy jazykového prejavu tejto vrstvy: 1. jazykový prejav ovplyvnený prvkami iných jazykových oblastí (jeho nositelia pracovali, študovali a pod. v iných častiach Slovenska — *b'*), 2. jazykový prejav relatívne neovplyvnený inými jazykovými oblasťami (jeho nositelia pôsobili počas svojho života v rodisku — *b)*;

— jazyk mladej generačnej vrstvy *(c)* — za základ pokladáme pôvodné nárečie *(a)* ovplyvnené strednou generáciou *(b)*, neskôr formované vplyvmi iných jazykových oblastí (podľa miesta pôsobenia, resp. spisovným jazykom a pod. — *c')*.[3]

3.3. Pri skúmaní jazykovej situácie zo sociálneho aspektu budeme brať do úvahy staré sociálne rozvrstvenie obyvateľov (funguje dodnes v podvedomí najstaršej generácie) a súčasné sociálne rozvrstvenie. Na lexikálnej rovine sa budeme usilovať využiť fakt, že Rajec je mesto s bohatou remeselníckou tradíciou, s čím v minulosti súvisel bohatý obchodný život. Niektoré remeslá sa v torzách zachovali, no hrozí im úplný zánik. Ich nositeľom je totiž najstaršia generačná vrstva obyvateľstva. Pri výskume sa pokúsime zachytiť jestvujúce najstaršie relikty, ktoré sú pre vývin a bohatstvo lexiky nesmierne dôležité. V starých terminologických výrazoch sú zakonzervované najstaršie typické črty nárečia.

3.3.1. Súčasná jazyková situácia sa začala formovať novou sociálnou skutočnosťou po 2. svetovej vojne. Nastal rozvoj priemyslu a poľnohospodárstva, pričom sa v ich budovaní celkom logicky nadviazalo na tradície mesta spred 2. svet. vojny (vznik nových priemyselných podnikov a závodov, vznik ŠM a JRD). Začali sa rozširovať komunálne a administratívne služby, rozrástla sa obchodná sieť, vzrástla zdravotná starostlivosť (vznik polikliniky), nastal zvýšený rozvoj vzdelanosti a kultúry

[3] Súčasťou výskumu sú aj jazykové prejavy najmladších obyvateľov mesta, t. j. žiakov ZŠ prvého a druhého stupňa. Rovnakou mierou sú vo výskume zastúpení muži i ženy.

(vznik dvoch ZŠ, mestského kultúrneho strediska, knižnice, kina, SVŠ, neskôr gymnázia, rôznych učňovských stredísk, zavedenie rozhlasu, televízie a pod.).

3.3.2. Pri nárečovom sociolingvistickom výskume sa pokúsime získať jazykové vzorky týchto sociálnych vrstiev:

— za staré sociálne rozvrstvenie:

a) jazykový prejav vrstvy bývalých remeselníkov, obchodníkov a vlastníkov rôznych živností;

b) jazykový prejav vrstvy bývalých sedliakov a gazdov;

c) jazykový prejav vrstvy bývalých nemajetných obyvateľov (sluhov, robotníkov, rôznych pomocníkov a pod.);

— za nové sociálne rozvrstvenie:

a) jazykový prejav vrstvy obyvateľov pracujúcich v priemysle (závody Slovena, Považské strojárne a pod.);

b) jazykový prejav vrstvy obyvateľstva pracujúceho v poľnohospodárstve;

c) jazykový prejav vrstvy obyvateľstva pracujúceho v administratíve, zdravotníctve a v oblasti komunálnych služieb;

d) jazykový prejav obyvateľov pracujúcich v kultúre a školstve;

e) jazykový prejav študentov gymnázia, učňovských stredísk a žiakov škôl.

4. Predpokladáme, že predstavené špecifiká všetkých troch aspektov do veľkej miery participujú na modelovaní jazyka v skúmanej nárečovej oblasti. Ich dôsledným zaradením do nárečového sociolingvistického výskumu môžeme získať verný obraz o diferenciácii foriem dialektu sformovaného celým komplexom vplyvov a podať primeraný synchrónny obraz súčasnej jazykovej situácie s prognózou jej ďalšieho vývinu.

Literatúra

CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1986. 132 s.

Principy i metody sociolingvističeskich issledovanij. Red. A. N. Baskakov — V. J. Michaľčenko. Moskva, Nauka 1989. 200 s.

ŠVEJCER, A. D. — NIKOĽSKIJ, L. B.: Úvod do sociolingvistiky. Preložil J. Kraus. Praha, Svoboda 1983. 242 s.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

PRÍDAVNÉ MENÁ TYPU **BOJACHTIVÝ**

V spisovnej slovenčine sa vyskytujú zložené prídavné mená, ktoré sa skladajú z tvaru gen. alebo dat. sg. substantíva a z prídavného mena, napr. *duchaplný, pravdepodobný*. Týmto prídavným menám venoval pozornosť R. Zett (1969, s. 236—241). Autor zozbieral takéto slová a všímal si ich podľa toho, či sa spájajú s genitívom alebo datívom singuláru. Porovnáva pritom aj stav v slovenčine a v češtine, takže jeho štúdia je zároveň aj príspevkom do porovnávacieho, resp. kontrastívneho výskumu dvoch jazykov.

V tomto príspevku chceme si podrobnejšie všimnúť prídavné mená na *-chtivý* a ďalšie prídavné mená, ktoré majú rovnakú stavbu a rovnaký význam, a to zložené prídavné mená, ktorých druhou časťou sú prídavné mená *bažný, lačný, žiadostivý* a *žravý*.

R. Zett z prídavných mien na *-chtivý* zaznamenáva tieto: *bojachtivý, chválychtivý, kúpychtivý, pomstychtivý, prácechtivý, vedychtivý, vládychtivý, ziskuchtivý, životachtivý*. Všetky sa uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka (1959—1968; ďalej SSJ). Popri podobe *vedychtivý* je v SSJ aj podoba *vedochtivý*, teda so spájacou morfémou *-o-* (nejde tu o spojenie prídavného mena *chtivý* s tvarom podst. mena *veda*, t. j. tvarom gen. sg. *vedy*). V SSJ sa okrem uvedených príd. mien na *-chtivý* zaznamená aj prídavné meno *spásychtivý*, ktoré takto predstavuje desiate zložené prídavné meno na *-chtivý* v tomto slovníku.

V najnovšom Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987; ďalej KSSJ) sa uvádzajú tieto prídavné mená na *-chtivý: bojachtivý, pomstychtivý, vedychtivý, vládychtivý, ziskuchtivý*. Ako vidíme, v tomto slovníku sa uvádza iba polovica tých prídavných mien, ktoré sú v SSJ. Urobil sa tu prísny výber, čo je v zhode s celkovým charakterom KSSJ. Podoba *vedochtivý* sa v KSSJ nezaznamenáva.

Všimnime si najprv prídavné mená na *-chtivý* zo štylistického hľadiska. Pri väčšine takýchto prídavných mien sa v SSJ neuvádzajú nijaké štylistické kvalifikátory, čo ukazuje na to, že takéto výrazy sa v SSJ hodnotia ako štylisticky neutrálne. Ide o tieto prídavné mená na *-chtivý: bojachtivý, kúpychtivý, pomstychtivý, vedychtivý, vládychtivý, ziskuchtivý*. Ďalšie sa už hodnotia ako štylisticky príznakové: *chválychtivý* kniž., *prácechtivý* kniž., *spásychtivý* kniž. zried., *vedochtivý* zastar. Zväčša sú to knižné výrazy. Prídavné meno *spásychtivý* má dva kvalifikáto-

ry (kniž. a zried.). Štylisticky diferencované sú podoby *vedychtivý* (štylisticky neutrálny výraz) a *vedochtivý* (zastaraný výraz). V KSSJ je prídavné meno *bojachtivý* označené skratkou kniž., prídavné mená *pomstychtivý, vedychtivý, vládychtivý* a *ziskuchtivý* sú bez štylistických kvalifikátorov. Označenie prídavného mena *bojachtivý* ako knižného výrazu ukazuje, že do skupiny štylisticky príznakových a užšie do skupiny alebo podskupiny knižných výrazov sa presúva ďalšie prídavné meno na *-chtivý*. Podľa toho pri prídavných menách na *-chtivý* sú rovnako zastúpené štylisticky neutrálne a štylisticky príznakové výrazy, zjavný je tu však pohyb od štylisticky bezpríznakových alebo neutrálnych výrazov k výrazom štylisticky príznakovým.

Pozrime sa teraz na výklad významu prídavných mien na *-chtivý*. V SSJ sú takéto výklady: *bojachtivý* „túžiaci po boji, bojovný"; *chválychtivý* „túžiaci, bažiaci po chvále"; *kúpychtivý* „túžiaci kupovať"; *pomstychtivý* „túžiaci, bažiaci po pomste, pomstivý"; *prácechtivý* „túžiaci po práci, chcejúci pracovať"; *spásychtivý* „túžiaci po spáse, záchrane"; *vedychtivý* „túžiaci po poznaní, vedomostiach"; *vládychtivý* „túžiaci, bažiaci po vláde, po moci, vládybažný"; *ziskuchtivý* „1. ženúci sa za ziskom, túžiaci, bažiaci po zisku, 2. zameraný na získavanie veľkých ziskov"; *životachtivý* „túžiaci po živote, túžobný". Vo výklade sa najčastejšie používa sloveso *túžiť*, resp. jeho tvar *túžiaci* v spojení s predložkou *po* a s podstatným menom, menej často sa tu používa sloveso *bažiť*, resp. slovesný tvar *bažiaci* v spojení s rovnakými podstatnými menami (po predložke *po*), okrem toho sú tu aj niektoré iné príčastia, napr. *chcejúci, ženúci sa* za niečím. Zriedkavé je tu spojenie príčastia s neurčitkom: *kúpychtivý* je „túžiaci kupovať". Čo sa týka podstatných mien, ktoré sa spájajú s príčastiami vo výkladoch významu prídavných mien na *-chtivý*, bývajú to zvyčajne slová, ktoré sú súčasťou prídavných mien na *-chtivý* (sú prvou časťou týchto zložených prídavných mien), napr. *bojachtivý* — túžiaci po boji *(boj), chválychtivý* — túžiaci, bažiaci po chvále *(chvála)*. Niekedy sa používa aj synonymný výraz, napr. *spásychtivý* — túžiaci po spáse, záchrane (popri slove *spása*, ktoré je súčasťou príd. mena *spásychtivý*, aj synonymný výraz *záchrana*). *Vo* výklade býva niekedy aj podstatné meno, ktoré nie je súčasťou príd. mena na *-chtivý*, napr. *vedychtivý* — túžiaci po poznaní, vedomostiach (v prvej časti prídavného mena *vedychtivý* je slovo *veda*, vo výklade sú slová *poznanie* a *vedomosti*). Zdá sa nám však, že tento výklad nevystihuje podstatu významu príd. mena *vedychtivý*. Vedychtivý je niekto, kto sa zaujíma o vedecké poznanie, o vedecké vedomosti, alebo sa veľmi zaujíma o vedeckú prácu, chce pracovať v oblasti vedy. Tento význam sa lepšie vystihuje pri výklade prídavného mena *vědychtivý* v Slovníku spisovného jazyka

českého IV (1971, s. 37), kde sa uvádza formulácia „bažící, dychtící po vědě". V tomto prípade sa vo výklade zachováva tá istá schéma, s akou sa stretávame v SSJ pri výklade väčšiny príd. mien na *-chtivý*, t. j. spojenie príčastia s predložkou *po* a substantívom, ktoré je prvou časťou príd. mena na *-chtivý*. Pri niektorých zložených príd. menách na *-chtivý* sa význam osvetľuje aj pomocou iných prídavných mien, napr. pri príd. mene *bojachtivý* je aj príd. meno *bojovný*, pri príd. mene *pomstychtivý* je aj príd. meno *pomstivý*. Sú to príd. mená, ktoré súvisia s podst. menami *boj* a *pomsta* ako súčasťami príd. mien *bojachtivý* a *pomstychtivý*. Pri príd. mene *vládychtivý* sa popri výklade „túžiaci, bažiaci po vláde, po moci" zaznamenáva aj príd. meno *vládybažný*, ktoré je utvorené podobne ako príd. meno *vládychtivý* a má aj rovnakú štylistickú platnosť (štylisticky neutrálny výraz). Príd. meno *vládybažný* predstavuje synonymný výraz k podobne utvorenému príd. menu *vládychtivý*, na čo ukazuje aj stav pri zloženom príd. mene *vládybažný* v tomto slovníku. V SSJ sa pri príd. mene *vládybažný* popri výklade „túžiaci, bažiaci po vláde, po moci" zaznamenáva aj príd. meno *vládychtivý*. Pri príd. mene *pomstychtivý* sa však už vo výklade nepoužíva príd. meno *pomstybažný*. Pritom pri výklade príd. mena *pomstybažný* sa používa príd. meno *pomstychtivý*. Príd. meno *pomstychtivý* je aj vo výklade príd. mena *pomstylačný* (popri príd. mene *pomstivý*), príd. meno *pomstylačný* nie je pri príd. mene *pomstychtivý*. Podobne pri príd. mene *ziskuchtivý* sa na osvetlenie jeho významu nepoužíva príd. meno *ziskubažný*, hoci pri príd. mene *ziskubažný* nachádzame vo výklade príd. meno *ziskuchtivý*. Príd. meno *ziskuchtivý* sa používa aj na osvetlenie významu príd. mena *ziskužiadostivý*, ktoré sa v SSJ označuje ako zastarané, ako aj na označenie významu príd. mena *ziskožravý/ziskužravý*, ktoré je označené ako pejoratívne. Opačne príd. mená *ziskužiadostivý* a *ziskožravý/ziskužravý* sa na osvetlenie významu príd. mena *ziskuchtivý* nepoužívajú. Štylisticky bezpríznakové (neutrálne) príd. mená na *-chtivý* sa používajú na vysvetlenie štylisticky príznakových výrazov, nie však štylisticky príznakové výrazy na osvetlenie štylisticky bezpríznakových výrazov. Tento postup je v súlade s bežnou lexikografickou praxou, nejde teda o nejaký nedostatok.

Tento náš výklad ukazuje, že v niektorých prípadoch existujú popri sebe zložené prídavné mená na *-bažný*, *-chtivý*, *-lačný*, *-žiadostivý* a *-žravý*, niekedy existuje len niektoré z takýchto prídavných mien. Situácia z tohto hľadiska je takáto:

-bažný	*-chtivý*	*-lačný*	*-žiadostivý*	*-žravý*
—	bojachtivý	—	—	—

ctibažný	—	—	—	—
—	chválychtivý	—	—	—
—	kúpychtivý	—	—	—
pomstybažný	pomstychtivý	pomstylačný	—	—
—	prácechtivý	—	—	—
slávybažný	—	—	—	—
—	spásychtivý	—	—	—
—	vedychtivý	—	—	—
vládybažný	vládychtivý	—	—	—
ziskubažný	ziskuchtivý	—	ziskužiadostivý	ziskožravý ziskužravý
—	životachtivý	—	—	—

Najväčší počet takýchto prídavných mien s rovnakým významom predstavujú prídavné mená na *-chtivý*, menej je takýchto prídavných mien na *-bažný*, ostatné prídavné mená (na *-lačný*, *-žiadostivý* a *-žravý)* majú malé zastúpenie (po jednom výraze).

Štyri synonymné prídavné mená na *-bažný*, *-chtivý*, *-žiadostivý* a *-žravý*, čo je maximálne možný počet synoným tohto druhu, sa vyskytujú v jednom prípade: *ziskubažný*, *ziskuchtivý*, *ziskužiadostivý* a *ziskožravý/ziskužravý* (podoby *ziskožravý* a *ziskužravý* sú iba varianty toho istého príd. mena). Tri synonymné prídavné mená sa vyskytujú v prípade *pomstybažný—pomstychtivý—pomstylačný*. Dve synonymné prídavné mená sú v prípade *vládybažný—vládychtivý*. Päť synonymných príd. mien na *-bažný*, *-chtivý*, *-lačný*, *-žiadostivý* a *-žravý* (podľa počtu príd. mien, ktoré sú druhou časťou takýchto príd. mien) sa nevyskytuje.

V niektorých prípadoch sa vyskytuje iba jedno zložené prídavné meno bez synonymných ekvivalentov alebo synonymného ekvivalentu: *bojachtivý*, *ctibažný*, *chválychtivý*, *kúpychtivý*, *prácechtivý*, *slávybažný*, *spásychtivý*, *vedychtivý*, *životachtivý*. Sú to zväčša výrazy na *-chtivý*. Ukazuje to znovu na najväčšie zastúpenie príd. mien na *-chtivý*.

V KSSJ sa okrem príd. mien *bojachtivý*, *pomstychtivý*, *vedychtivý*, *vládychtivý* a *ziskuchtivý*, čo sú príd. mená na *-chtivý*, uvádza z príd. mien na *-bažný*, *-lačný*, *-žiadostivý* a *-žravý* iba príd. meno *slávybažný*. Aj tento fakt ukazuje, že z prídavných mien na *-bažný*, *-chtivý*, *-lačný*, *-žiadostivý* a *-žravý* najzávažnejšie postavenie majú príd. mená na *-chtivý*, ktoré sú akousi centrálnou osou tohto mikrosystému synonymných výrazov.

Hovorili sme už o tom, že v SSJ sa popri podobe *vedychtivý* (s tvarom gen. sg. substantíva *veda)* uvádza aj podoba *vedochtivý* so spájacou morfémou *-o-*. Podoba *vedochtivý* sa označuje ako zastaraná. Podobne pri

slove *slávybažný* sa ako staršia uvádza aj podoba *slávobažný*. Všeobecne podoby na *-o-* sú staršie alebo zastarané, na čo ukazuje aj stav v iných prípadoch, napr. v SSJ sa popri podobe *slávyvolanie* (v prvej časti tvar gen. sg. substantíva *sláva)* zaznamenáva aj podoba *slávovolanie,* ktorá sa tiež označuje ako staršia.

Už z doterajších výkladov vidieť silné postavenie príd. mien na *-chtivý*. Možno tiež konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine práve tvorenie príd. mien na *-chtivý* je veľmi produktívne. Najmä na stránkach dennej tlače sa stále viac stretávame s novými príd. menami na *-chtivý,* ktoré sa zatiaľ v našej lexikografickej literatúre (v slovníkoch) a ani v odbornej jazykovednej literatúre nespomínajú. Uvedieme niekoľko príkladov, ktoré máme k dispozícii:

V ústrety *čítaniachtivým* obyvateľom sídlisk. (Večerník 1982) — Na dne pravého koryta Dunaja sa opaľujú *„slnkachtiví"* Bratislavčania. (Večerník 1983) — Takýchto *„poznaniachtivých* študentov" vypovedali. (Pravda 1984) — *Fajčeniachtiví* mládenci skončili na útvare VB. (Večerník 1984) — Kým totiž *nákupuchtiví* dostane vozík, musí podstúpiť tortúru. (Večerník 1984) — Na dovolenke občas chodia *tancachtivé* matky na diskotéku spolu s dorastajúcimi dcérami. (Nedeľná Pravda 1985) — Bol prípad, že *„kobercachtivá"* záujemkyňa nemala u seba požadovanú sumu. (Nedeľná Pravda 1986) — V okamihu som sliedivým zrakom prebehla nižšie poschodia domu na Mehringovej ulici, kde sa asi skrýval *streľbychtivý* páchateľ. (Večerník 1986)

Celkom ojedinele sa vyskytuje novšie prídavné meno na *-chtivý,* v ktorom podstatné meno ako jeho prvá súčasť nie je v tvare gen. sg., ale v tvare dat. sg., napr.: *Ich neexistenciu dávali najavo t i p o v a n i u c h t i v ý m občanom.* (Smer 1984)

Používatelia jazyka si uvedomujú, že ide o nové alebo nezvyčajné jazykové jednotky, čo niekedy naznačujú tým, že takéto prídavné mená alebo spojenia takýchto prídavných mien s nasledujúcim substantívom ako nadradeným výrazom dávajú do úvodzoviek, napr. *„slnkachtiví," „poznaniachtivých študentov"*. Všetky takéto podoby na *-chtivý* sú výsledkom tvorivého prístupu k jazyku alebo výsledkom akejsi jazykovej hry alebo zábavy, pri ktorej sa skúšajú kombinačné možnosti jazyka.

K prídavným menám na *-bažný, -chtivý, -lačný, -žiadostivý* a *-žravý* patria aj deriváty. V SSJ sa zaznamenávajú tieto deriváty:

bojachtivý: bojachtivo, bojachtivosť
ctibažný: ctibažne, ctibažnosť
chválychtivý: ∅ (bez derivátov), možné sú chválychtivo, chválychtivosť
kúpychtivý: kúpychtivosť, možné je aj kúpychtivo
pomstybažný: ∅, možné sú pomstybažne, pomstybažnosť

pomstychtivý: pomstychtivo, pomstychtivosť
prácechtivý: prácechtivosť, možné je aj prácechtivo
slávybažný: slávybažnosť, možné je aj slávybažne
spásychtivý: ∅, možné je spásychtivo, spásychtivosť
vedychtivý: vedychtivosť, možné je aj vedychtivo
vládybažný: vládybažnosť, možné je aj vládybažne
vládychtivý: vládychtivosť, možné je aj vládychtivo
ziskubažný: ziskubažnosť, možné je aj ziskubažne
ziskuchtivý: ziskuchtivo, ziskuchtivosť
ziskožravý/ziskužravý: ziskožravosť, ziskožravec, ziskužravosť, možné je aj ziskužravo
životachtivý: životachtivo, možné je aj životachtivosť.

Ako vidieť, v SSJ sa neuvádzajú viaceré možné deriváty, najmä príslovky, ale v niektorých prípadoch aj slová na *-osť*.

V KSSJ sú tieto deriváty:

bojachtivý: bojachtivosť, možné je aj bojachtivo
pomstychtivý: pomstychtivo, pomstychtivosť
vedychtivý: vedychtivosť, možné je aj vedychtivo
vládychtivý: vládychtivosť, možné je aj vládychtivo
ziskuchtivý: ziskuchtivec, ziskuchtivosť, možné je aj ziskuchtivo.

Pretože takéto a podobné deriváty sa v našich lexikografických dielach spracúvajú maximálne úsporne, pokladáme za vhodné uvádzať čo najväčší počet derivátov, aby používateľ jazyka nebol odkázaný iba na seba a netvoril prípadne nevhodné deriváty.

Záver. V spisovnej slovenčine sa vyskytujú synonymné prídavné mená na *-bažný, -chtivý, -lačný, -žiadostivý* a *-žravý*. Najviac sa používajú prídavné mená na *-chtivý*. Tieto prídavné mená sú v súčasnej spisovnej slovenčine produktívne, na čo ukazuje príležitostné tvorenie a používanie novších prídavných mien tohto typu. V menšej miere sa používajú prídavné mená na *-bažný, -lačný, -žiadostivý* a *-žravý*. Zo štylistického hľadiska takéto prídavné mená predstavujú jednak bezpríznakové (štylisticky neutrálne) výrazy, jednak sú tu aj prídavné mená štylisticky príznakové. V súčasnej spisovnej slovenčine sa pritom bežne používajú podoby, v ktorých prvú časť predstavuje podstatné meno v tvare gen. sg., napr. *slávybažný, vedychtivý,* podoby so spájacou morfémou *-o-* ustupujú z používania, napr. *slávobažný, vedochtivý*. Pri zachytávaní významov týchto prídavných mien sa v našich lexikografických dielach zväčša uplatňuje jednotný spôsob spracovania, celkom ojedinele sa uplatňuje spôsob spracovania, ktorý by podľa našej mienky bolo potrebné upraviť. Vhodne sa uvádzajú príslušné deriváty, sú tu však niektoré medzery v uvádzaní niektorých odvodených slov, najmä prísloviek, ktoré sú dôležité z hľadiska normy a kodifikácie (sú zakončené na *-o* alebo *-e*).

Zložené slová predstavujú výsledok tvorenia slov skladaním ako jedným zo slovotvorných postupov, ktorý sa uplatňuje v spisovnej slovenčine popri odvodzovaní (Horecký, 1959, s. 68). Skladanie sa najmä v staršej odbornej literatúre posudzuje ako slovotvorný postup, ktorý je cudzí spisovnej slovenčine, resp. slovenčine vôbec. Takýto náhľad nie je oprávnený, lebo aj v súčasnej spisovnej slovenčine, resp. v slovenčine vznikajú nové slová, ktoré sú výsledkom skladania ako osobitného slovotvorného postupu. Ukazuje na to aj pohľad na prídavné mená typu *bojachtivý*, ktorým sme tu venovali pozornosť.

Literatúra

HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno. Prídavné meno. Sloveso. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 220 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 4. V—Ž. Doplňky a opravy. Red. J. Bělič. Praha, Academia 1971. 1012 XXIV s.
ZETT, R.: Zum Wortbildungstyp *duchaplný/pravdepodobný* im Slovakischen. Slavica Slovaca, 4, 1969, s. 236—241.

Mária Pisárčiková

SLOVO **PARFUM** V SLOVENČINE

S. Ondrejovič v Slovenskej reči (1989, s. 318—320) píše o výslovnosti slov *parfum* a *parfuméria* a v závere odporúča výslovnosť *parfém* a *parfuméria*. Vynecháme problém výslovnosti slova *parfuméria*, lebo odporúčaná výslovnosť (zhodná s písanou podobou) je už dávno vžitá a kodifikovaná, hoci často s variantnou výslovnosťou *parfüméria*. Iba Á. Kráľ v Pravidlách slovenskej výslovnosti odporúča jeden spôsob výslovnosti — *parfüméria*.

Viac nás zaujal postoj k výslovnosti slova *parfum*. Pre prehľadnosť zopakujeme stav v doterajšej kodifikácii:

Pravidlá slovenského pravopisu, 1931, s. 217: *parfum*.
J. M. Prídavok, Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine, 1939, s. 477: *parföm*.
Pravidlá slovenského pravopisu, 1940, 1949, s. 304: *parfum*, čítaj *parfüm*.
J. Stanislav, Slovenská výslovnosť, 1953, s. 137: *parfum, parfüm*, ľudovo *parfín*.
Pravidlá slovenského pravopisu, 1953, s. 270: *parfum* (predpokladá sa výslovnosť zhodná s písanou podobou, pretože pri odlišnosti sa na výslovnosť poukazuje v zátvorkách, napr. v slovách *etuda, etui* a pod.).

Slovník slovenského jazyka III, 1963, s. 30: *parföm, parfüm, parfum,* ľud. *parfín.*

J. Oravec — V. Laca, Príručka slovenského pravopisu pre školy, 1973, s. 884: *parföm, parfüm, parfum.*

M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková: Slovník cudzích slov, 1979, s. 656: *parfüm, parfum.*

Á. Kráľ: Pravidlá slovenskej výslovnosti, 1984, s. 417: *parföm, parfüm, parfem, parfum.*

Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 280: *parfum, parföm, parfüm.*

V danej súvislosti za osobitne dôležitú pokladáme kodifikáciu v Česko-slovenskom slovníku (1979, s. 330), kde sa uvádzajú ekvivalenty českých slov *parfém=parfum; parfémový=parfumový; parfemovaný=parfumovaný, naparfumovaný; parfemovať=parfumovať.* Údaje v tomto slovníku pokladáme za dôležité preto, že sa tu ponúkla priama konfrontácia českých slov *parfém, parfémový, parfemovaný, parfemovať* so stavom v slovenčine. Slovník spred desiatich rokov nijako nesignalizuje, že by sa v slovenčine boli používali podoby typu *„parfém, parfémovať“.* Pri uvádzaní slovenských ekvivalentov koncepcia slovníka vychádzala zo zásady, že na slovenskej strane sa zachytávali nielen diferencie, ale aj zhody s češtinou. V prípade slov *parfém, parfémový, parfemovať* sa zhoda nenašla, tieto lexémy sa pokladali za výlučne české.

K prehľadu o kodifikačných príručkách pripojíme ešte stav v kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: *parfum* — 29, *parfumovaný* — 8, *parfumovať* — 6, *parfumový* — 2, *parfín* — 3, *parfínovať* — 1, *parfém* — 1, *parfén* — 1. Hoci sa v týchto dokladoch nezračí presná výslovnosť, podoba *parfém/parfén* sa vyčleňuje, pretože takúto zvukovú podobu nie je možné odvodiť od písanej podoby *parfum* (t. j. v slovenčine nejestvuje taký prípad, že by sa *-um* čítalo ako *-ém).*

S. Ondrejovič vo svojom článku popri piatich slovenských výslovnostných podobách navrhuje ďalšiu podobu — *parfém.* Treba hneď povedať, že to nie je výslovnostná podoba, ktorá by sa bola vyvinula na domácej pôde z predchádzajúcich podôb, ale je to celkom nové prevzatie celého slova z češtiny. S. Ondrejovič však hovorí o divergentnom vývine slov *parfém* a *parfuméria.* V prípade slova *parfém* by to musel byť vývin skokom, pretože kodifikačné príručky celé desaťročia takúto podobu nenaznačovali. V slovenčine išiel zdomácňovací proces od začiatku cez písanú podobu, o čom svedčia formy s *-um/-üm* uvádzané vo všetkých kodifikačných príručkách (s výnimkou J. M. Prídavka, ktorý uvádza jedinú podobu s *-öm*). Príznačné je, že nadväzovanie na pôvodnú francúzsku výslovnosť, t. j. podobu *parföm* viaceré slovníky a príručky vôbec neuvádzajú (napr. Pravidlá slovenského pravopisu, 1940, 1953; Slovenská vý-

slovnosť, 1953; Slovník cudzích slov, 1979), čím dokumentujú, že takáto výslovnosť nebola na Slovensku bežná, živá. Naopak, podoba *parfín* z ľudovej reči mohla nadväzovať iba na výslovnosť *parfüm*, nie *parföm*. Ovplyvňovanie výslovnosti pôvodným pravopisom je jav veľmi bežný a živý aj v súčasnosti, a to aj pri slovách pochádzajúcich z francúzštiny, napr. vyslovovanie spoluhlásky *t* na konci slov *sužet, pandant, kamambert* (porov. Anettová, 1988), hoci kodifikácia v Pravidlách slovenskej výslovnosti takéto podoby ešte nepripúšťa.

Pravdaže, stojí pred nami otázka, prečo viaceré (i najnovšie) kodifikačné príručky uvádzajú aj výslovnosť *parföm*, niektoré dokonca na prvom mieste. Vysvetlenie je pomerne jednoduché: kodifikátori, ktorí poznali alebo si overili francúzsku výslovnosť s nosovým *ö* na konci slova, nechceli obísť znenie tohto slova v pôvodnom jazyku a zaradili ho ako variantné k domácej spontánnej výslovnosti podľa pravopisnej podoby. Výslovnosť tohto slova je aj vo francúzštine ojedinelá, výnimočná (porov. aj Ondrejovič, s. 319), preto niet sa čo čudovať, že aj v slovenčine bola zakonzervovaná iba v niektorých kodifikačných príručkách ako možný variant vyššieho štýlu. V skutočnosti sa slovo *parfum* aj so svojimi derivátmi výslovnostne priradilo k bežnému slovu *parfuméria*, pri ktorom podľa nás tiež treba rozlišovať výslovnosť vyššieho a neutrálneho štýlu (s *ü/u*); tak je slovo *parfum* súčasťou skupiny slov prevzatých z francúzštiny typu *sujet, juri, bufet, busta, debut, komuniké* atď., pri ktorých sa uplatňuje výslovnosť s *u*, resp. s *ü*. Pri preberaní a zdomácňovaní slov pôvodná výslovnosť nikdy nie je natoľko dôležitá ako zaradenie príslušného slova do systému domáceho jazyka. Slovo *parfum* s výslovnosťou podľa pravopisu dobre zapadlo do mikrosystému spomínanej skupiny slov preberaných z francúzštiny. Výslovnosť *parföm* ostala výlučná, v celom slovotvornom hniezde osihotená. Dodržiavajú ju azda len dobrí znalci francúzštiny. Je málo pravdepodobné, že by sa bola stala východiskom ďalšieho stupňa zdomácňovacieho procesu.

Výslovnosť hláskovej skupiny *-um* ako *-ém* v slove *parfum* je celkom mimoriadna a vymyká sa z celej skupiny preberaných slov. Aké dôvody uvádza S. Ondrejovič v prospech výslovnosti koncového *-ém*? Spomína predovšetkým pôvodnú francúzsku výslovnosť s nosovým *ö (parfö)*, ktorá sa v súčasnej hovorovej francúzštine posúva smerom k prednej otvorenej samohláske (nosové otvorené *e*). Podľa názoru autora „tento fakt mohol celkom reálne zohrať svoju filtračnú rolu pri formovaní výslovnostnej podoby tohto slova v slovenčine". Keďže táto „zmena" sa v slovenčine odohrala vlastne iba v poslednom desaťročí, keď hovorová a najmä hovorená francúzština vplývala na slovenčinu nulovo, je táto teória celkom nepravdepodobná. A aj tak by bola musela vzniknúť podoba s krát-

kym *em (parfem),* nie „parfém". V tejto súvislosti treba pripomenúť, že výslovnostnú podobu *parfem* skutočne uvádza aj Á. Kráľ (1984, s. 417), a to vlastne prvý raz v dejinách kodifikácie. Túto podobu pokladá za primeranú (Kráľ, 1978, s. 206) a zachytáva ju zjavne kvôli symetrii ako variant nižšieho štýlu k výslovnosti vyššieho štýlu *parföm;* pri výslovnosti vyššieho štýlu *parfüm* totiž už oddávna jestvuje neutrálny variant *parfum.* Výslovnosť *parfem* sa nám však javí ako hypotetická, o čom svedčí sloveso *parfumovať,* pri ktorom Á. Kráľ už výslovnosť *„parfemovať"* (asi ako príliš vykonštruovanú) nezaznačuje. Pravda, nezaznačuje ani výslovnosť *parfumovať,* no tá je kodifikovaná vo všetkých doterajších slovníkoch. Azda najdôležitejším Ondrejovičovým argumentom je „reálny stav v slovenčine" reprezentovaný 100 respondentmi s vekom okolo 20 rokov (študentmi a anonymnými pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ako aj anonymnými členmi SND). Tu je aj potvrdenie či vysvetlenie toho, odkiaľ sa slovo *parfém* do slovenčiny dostalo. Keďže ide o nekaždodenné slovo (bežne sa v slovenčine viac využíva domáce slovo *voňavka),* najviac ho možno počuť v exkluzívnejšom prostredí televíznych inscenácií a zahraničných filmov, pravdaže, dabovaných v češtine. Mládež si nápadnejšie slovo ľahko osvojí v počutej podobe, najmä keď v prípade zriedkavejšie sa vyskytujúceho slova nemá pevné domáce jazykové vedomie. Svedectvo pracovníkov JÚĽŠ SAV a členov SND pokladáme za kuriózne. Ako profesionáli (jedni i druhí) musia dobre poznať kodifikáciu, preto môže ísť iba o jej vedomé nedodržiavanie. Napokon ak uplatníme anketovú metódu a spýtame sa stovky študentov, koľkí z nich používajú povedzme frázu *„nič moc",* neprekvapí nás, ak to bude aj 90 %. Alebo ak anketou vyskúmame výslovnosť napr. slov *neviem, sme* v stovke bratislavských vysokoškolákov, opäť by sme boli sklamaní, že sa nekryje s kodifikovanou výslovnosťou. To ešte neznamená, že fráza *„nič moc"* je už slovenská, spisovná a že kodifikujeme výslovnosť tvrdého *n* v slove *neviem* a výslovnosť spoluhlásky *s* v slove *sme.*

Posledný Ondrejovičov argument je analógia s výslovnosťou slov *šofér, suflér, masér, režisér, adaptér, likér* za pôvodnú výslovnosť s koncovým *-őr.* Tu je však v slovenčine dlhé *é* za pôvodné dlhé *ő* a okrem toho prípona *-ér* v slovenčine už dávno funguje ako súčasť produktívneho slovotvorného modelu. Hlavnou našou námietkou, ako sme už spomenuli, je však to, že výslovnosť *parföm* nikdy nebola natoľko živá, aby sa z nej v súčasnosti odvodzoval ďalší zdomácňujúci stupeň.

Autor správne cíti, že ťažko prijať, aby sa skupina *-um* vyslovovala ako *-ém,* preto píše, že bude treba pripustiť pravopisnú podobu v celkom adaptovanej forme (presnejšie: bude treba prevziať celé slovo) *parfém.*

Nezmieňuje sa však, či treba do slovenčiny prevziať aj sloveso *parfemovať (parfémovať?)*, prídavné meno *parfemovaný (parfémovaný?)*, *naparfemovať (naparfémovať?)* namiesto ustálených domácich pravopisných i výslovnostných podôb *parfumovať, parfumovaný, naparfumovať, naparfumovaný*, ktoré sú bežné v neutrálnom štýle. (V Pravidlách slovenskej výslovnosti sa pri slove *parfumovať* uvádza iba labializovaná výslovnosť vyššieho štýlu.)

Návrh zmeniť kodifikáciu pokladáme za rozkladanie normy. Podľa nášho názoru vo výslovnosti treba vychádzať predovšetkým zo systému, ktorý funguje v slovenčine pri preberaní slov z francúzštiny. V danom prípade písaná podoba *parfum* predpokladá výslovnosť *parfum/parfüm* (tak ako pri ostatných analogických prípadoch ako *bufet, etuda, resumé* atď.). Francúzska výslovnostná podoba nevplýva na slovenčinu a výslovnosť *parföm* sa traduje skôr zo všeobecne kultúrnych príčin. Podoba *parfém* je v slovenčine nesystémová.

Problém výslovnosti slova *parfum* si zasluhuje pozornosť aj zo širšieho hľadiska. V poslednom období sa totiž začína rozkolísavať výslovnostná norma (pravdepodobne pod vplyvom často počúvanej českej výslovnosti) aj v iných slovách prevzatých z francúzštiny, prípadne z nemčiny. Myslíme na slová s pôvodnými samohláskami *ü, ű, ö, ő*. Výslovnosť týchto cudzích prvkov v jazyku Slovákom nikdy nerobila ťažkosti, zaiste pre nepretržité kontakty s jazykmi, ktoré tieto samohlásky majú vo svojom systéme, ako je maďarčina a nemčina (nikomu nerobí ťažkosti vyslovovať bežné priezviská typu *Földváry, Fülöp)* a azda aj pre dobrú jazykovú adaptabilnosť príslušníkov nášho národa. Výslovnostná kodifikácia doteraz zodpovedala skutočnému stavu: cudzie alebo prevzaté slová s uvedenými samohláskami sa uvádzajú v príručkách s pôvodnou výslovnosťou, t. j. so samohláskou *ü* v slovách ako *avenue, budžet, etuda, jury, menu, nuansa, sujet, revue, resumé, Dumas, Hugo, Zürich, Bruxelles* a so samohláskou *ö/ő* v slovách ako *fleuret, Göteborg, milieu, Goethe* atď. Iba v celkom zdomácnených slovách sa pripúšťa aj nelabializovaná výslovnosť, ba v niektorých prípadoch iba taká *(bufet, komuniké, busta, avantúra)*. Za narušanie normy v danom okruhu pokladáme rozširujúcu sa výslovnosť typu *revi* (!) — takmer pravidelnú v televíznej relácii Auto-moto revue —, *sižet, rezimé, etida, Cirich, Géte* a pod. Keby šlo o vnútorný, domáci vývin výslovnosti, pri adaptovaní samohlásky *ü* by sa predpokladalo posunutie k samohláske *u: (revu, revuálny, sužet, rezumé, etuda, Curich)*, teda tak, ako je to v úplne zdomácnených slovách typu *bufet, busta, parfumovať, naparfumovaný*. Podľa nášho názoru tu nejde o ďalšie zdomácňovanie výslovnosti, ale o preberanie výslovnostného modelu z českého jazyka, kde je výslovnosť *i* za cudzie *ü* systémová (napr.

revi, bifé) a často sa premieta už aj do písanej českej podoby *(syžet, bysta).* Ak by sme prijali do slovenčiny pravopisnú a výslovnostnú podobu *parfém,* otvorila by sa cesta na prehodnocovanie ďalších uvedených slov cudzieho pôvodu, ktorých výslovnosť by sa v rozličných anketách sotva kryla s doterajšou normou a ustálenou kodifikáciou. Za nie dosť uvážené pokladáme aj kodifikovanie výslovnostnej podoby slova *fén* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (s. 102), kde prevážili argumenty významovej diferenciácie *(fén,* staršie *föhn* = sušič vlasov; *föhn* = teplý suchý horský vietor) napriek tomu, že v Pravidlách slovenskej výslovnosti sa pripúšťa iba výslovnosť *főn.* Nejde tu však o slovo preberané z francúzštiny. Treba opatrne zvážiť, či dať prednosť menej kultivovanej, nepestovanej, z cudzieho odpozorovanej výslovnosti alebo šesť desaťročí trvajúcej kodifikácii, ktorá systémovo korešponduje s inými slovami preberanými z cudzích jazykov. V postoji k tejto otázke zohráva úlohu najmä vzťah k tradícii nášho jazyka.

Literatúra

ANETTOVÁ, A.: O niektorých slovách francúzskeho pôvodu. Kultúra slova, *22,* 1988, s. 241—245.

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 792 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 943 s.

KRÁĽ, Á.: Preberanie cudzích slov do slovenčiny z hľadiska fonetiky a ortoepie. In: Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 201—215.

KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

ONDREJOVIC, S.: *Parfum — parfém* a *parfuméria.* Slovenská reč, *54,* 1989, s. 318—320.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 884 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Martin, Matica slovenská 1940. 482 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 408 s.

PRÍDAVOK, J. M.: Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine. Praha — Prešov, Česko-slovenská grafická únia 1939. 704 s.

Slovník slovenského jazyka. 3. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.

STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. Martin, Osveta 1953. 298 s.

Pavol Odaloš

ARGOT V SÚČASNEJ JAZYKOVEJ SITUÁCII NA SLOVENSKU

1. V slovenských podmienkach argot ako prvý spomína J. Mihál (1938/ /1939). Charakterizuje ho ako jazyk spodiny, tulákov. Ďalej možno uviesť poznámku E. Paulinyho (1946): argotom sa medzi sebou môžu dorozu-

mievať okrajové živly a spodina ľudskej spoločnosti. Je zaujímavé, že obidve spomínané charakteristiky argotu si všímajú používateľov, nositeľov argotu, netýkajú sa však jeho výrazného znaku — tajnosti, ktorý obsahujú viaceré definície argotu, napr. definícia O. Jespersena (1925), že argot je tajný jazyk. Až M. Marsinová (1950) argot pokladá za tajnú reč vrstiev spodiny spoločnosti, ako sú zlodeji, podvodníci, tuláci, falošní hráči a pod. P. Ondrus (1977, 1980) a A. Habovštiak (1977) považujú za argot aj tajnú reč vandrovných remeselníkov a podomových obchodníkov.

Všetky spomínané práce sa pokúšali argot len charakterizovať. Prvé konkrétne argotické slová zo slovenského prostredia spomína až J. Felix (1956); sú to slová z pašeráckeho a šmelinárskeho argotu z hornej Oravy zo zátopových obcí (používa však termín žargón).

P. Ondrus (1977a) za argot považuje aj tajnú reč detí a charakterizuje ju nielen ako prostriedok na dorozumievanie, ale najmä ako nástroj na utajovanie takých skutočností, náhľadov a záujmov, o ktorých sú nositelia tajnej reči presvedčení, že sa o nich nemajú dozvedieť ani dospelí, ani staršie deti, ani malé deti, ba ani deti rovnakého veku, napr. zo susednej ulice. Tajná reč má odlíšiť jej nositeľov predovšetkým od malých detí, u ktorých používanie nezrozumiteľného jazyka vyvoláva obdiv a závisť.

S. Košecký (1979, 1984) definuje argot ako lexiku selektívne zrozumiteľnú. Cieľom používateľov argotu je utajiť obsah výpovede pred príslušníkmi iných vrstiev, resp. skupín spoločnosti. Súčasne uvádza bohatý materiál z väzenského prostredia. Argot člení na: 1. detský (prekvitajúci); 2. asociálov (ustupujúci), ktorý ďalej delí na kriminálny, narkomanský a väzenský; 3. remeselnícky (dožívajúci), napr. dorozumievanie sa bývalej spoločenskej vrstvy drotárov. J. Mistrík (1985) definuje argot ako súbor nespisovných pomenovaní, ktoré používajú pri vzájomnom dorozumievaní ľudia uzavretej pracovnej, záujmovej alebo sociálnej sféry s funkciou a cieľom utajiť pred verejnosťou obsah internej komunikácie. Rozlišuje argot vandrovných remeselníkov, detí a asociálov (väzňov, zlodejov a toxikomanov).

Je potrebné uviesť názor na argot, ktorý predniesol F. Uher na 4. konferencii o slangu a argote v Plzni (1989, s. 394), pretože tento názor je odrazom širokého výskumu českého argotu: „Argot je výrazivo, které je používáno jistou vrstvou společnosti při jednání vymykajícím se obvyklým společenským (někdy i právním) normám, vyznačuje se záměrnou nebo nezáměrnou, trvalou nebo dočasnou utajeností a komunikativní ohraničeností převážně na sféru aktivních uživatelů, slouží k vyjádření sounáležitosti příslušníků vrstvy. K těmto znakům alternativně přiřa-

zuji rys tabuovosti a volně také funkční znaky, které platí pro slang i argot společně, např. metaforičnost výrazů, jejich adaptace k vyjadřovacím schopnostem uživatelů (např. náhrady za obtížná cizí slova) atd."

2. P. Ondrus tvrdí (1977, s. 6), že argoty sú dedičstvom od predchádzajúcej triedne diferencovanej spoločenskej formácie a že za socializmu už nemajú podmienky na ďalší rozvoj. Naopak: jedny zanikajú rýchlejšie, iné pomalšie.

F. Oberpfalzer (1934) hovorí, že podmienky na vznik argotu sú tam, kde nedostatok a bieda kontrastujú s blahobytom; tak je hlavne vo veľkých mestách.

Domnievame sa, že ide o zložitejšiu vec, pretože argot súčasnosti a argot spred roku 1945 sa líši aj podmienkami, v ktorých existuje. Rozhodujúci je preto charakter spoločnosti. Tam, kde existujú veľmi odlišné majetkové a spoločenské rozdiely medzi ľuďmi, tam existujú aj sociálne príčiny vzniku argotu. F. Oberpfalzer uvádza aj fakt, že argot bol prostriedkom ich (používateľov argotu) boja so spoločnosťou. Ľudia si niekedy skutočne nemali ako zarobiť peniaze na obživu, pretože napr. bola kríza a veľká nezamestnanosť, a preto s nositeľmi argotu, ktorí páchali trestné činy, mali kontakty a s nimi čiastočne sympatizovali aj chudobnejšie vrstvy obyvateľstva, z ktorých niekedy nositelia argotu pochádzali.

Inou, nevyhnutnou príčinou vzniku argotu je konanie jednotlivca v spoločnosti, presnejšie je to snaha o získanie neoprávnených osobných výhod nezákonným alebo protispoločenským spôsobom — to sú asociálne príčiny vzniku argotu. Zdá sa, že argot zanikne až vtedy, keď nebudú splnené sociálne a asociálne príčiny jeho vzniku.

3. Argot detí, ako ho opísal P. Ondrus, nemá takú slovníkovú rovinu, ktorá by bola charakteristická pre argot. V argote detí sa netvoria nové slová, ale sa deformuje spisovný jazyk alebo nárečie. Argot detí možno až sekundárne považovať za tajnú reč, pretože v skutočnosti je to detská hra s jazykom s cieľom odlíšiť sa od ostatných. Je len prirodzené, že vyúsťuje až do utajovania informácií.

Argot vandrovných remeselníkov a podomových obchodníkov je dobovo-historickým variantom argotu, ktorý mohol vzniknúť, pretože boli splnené obidve podmienky jeho existencie. Domnievame sa, že prvou podmienkou bola existencia chudobnej vrstvy ľudí, ktorí boli nútení ísť do sveta predávať vlastné alebo kúpené výrobky, alebo opravovať rôzne náradie, aby zarobili peniaze na živobytie. Druhou podmienkou bola existencia väčšieho štátneho útvaru s mnohými jazykovými prostrediami (ako napr. Rakúsko-Uhorsko), po ktorom mohli putovať a vykonávať svoju činnosť.

Vandrovní remeselníci a podomoví obchodníci používali tajný jazyk jednak na utajovanie výrobných tajomstiev remesiel, napr. výrobných postupov (Bondaletov, 1987), jednak pri komunikácii v cudzine aj pri dosahovaní väčších zárobkov, napr. drotári žiadali za výrobok alebo opravu viacej ako inokedy, plátenníci namerali o 1—2 metre plátna menej. Tak oklamali kupujúceho, lebo mu predali plátno o niečo drahšie. Zánik argotu vandrovných remeselníkov a podomových obchodníkov sa začína rozpadom Rakúsko-Uhorska, keď tieto vrstvy už nemohli voľne chodiť za hranice, a preto sa preorientovali na iné remeslá (napr. z drotárov sa stali klampiari) a nemali už dôvod svoj výrobný postup, ako aj argot utajovať.

4. V súčasnosti možno hovoriť len o argote asociálov. Asociál je človek, ktorý koná proti záujmom spoločnosti. Argot asociálov tvorí nespisovná lexika, ktorá má prvotný význam pre skupinu. Používa ho na dorozumievanie skupina, ktorá vedome porušuje zákon alebo iné spoločenské či morálne normy, aby získala hmotné statky (v konečnom dôsledku väčšinou finančné prostriedky) alebo iné osobné výhody, a preto utajuje fakty pred tými, ktorí nie sú nositeľmi argotu, lebo prezradenie alebo všeobecná známosť informácií by mala negatívne alebo neželané dôsledky pre skupinu.

Poznáme tieto skupiny asociálov používajúcich argot:
a) zlodeji, priekupníci, pašeráci, b) prostitútky, c) narkomani, d) ostatné skupiny asociálov, e) odsúdení za trestné činy v ústavoch zboru nápravnej výchovy (ÚZNV).

Argot asociálov možno dichotomicky rozčleniť na: 1. argot mimo ÚZNV: argot skupín a, b, c, d, 2. argot v ÚZNV: argot skupiny e. ÚZNV je syntetizujúcim prostredím, kam sa dostávajú asociáli zo skupín a, b, c, d po právoplatnom odsúdení našimi súdmi a v ÚZNV tvoria skupinu e.

Funkciu argotu môže sekundárne plniť aj slang. Ak slang začína plniť negatívnu funkciu, t. j. ak slúži na klamanie a dopúšťanie sa zla voči druhému s cieľom získať osobné výhody (hlavne finančné prostriedky), prestáva byť slangom a začína byť argotom. Ako príklad uvádzame príspevok A. Habovštiaka (1977, s. 55), v ktorom zaznamenáva vývojový prechod plátenníckeho slangu až k argotu. V súčasnosti je takýto vývoj možný pri slangoch hlavne vo sfére služieb, napr. slang čašníkov, mäsiarov, pracovníkov v lunaparkoch a pod.

5. Argot asociálov objektívne existuje, je sociálne obmedzený na skupiny protispoločensky orientovaných jednotlivcov, ktorých počet nie je, samozrejme, taký vysoký ako napr. počet používateľov slangu.

Argot asociálov dáva možnosti výskumu napr. v prostredí narkomanov (najlepšie v nejakej liečebni) a odsúdených (v rôznych nápravnovýchov-

ných skupinách v rozličných ÚZNV na Slovensku), ale aj v prostredí pašerákov (napr. koní na Orave) a priekupníkov (vo väčších mestách) a pod. Výskum argotu je náročný, pretože ide o skupiny ľudí, ktoré sú orientované protispoločensky. Dostať sa do týchto prostredí s cieľom realizovať výskum je mimoriadne ťažké a hlavne nebezpečné. Výskum na základe priamej skúsenosti, ako je to bežné v mnohých slangových prostrediach, nie je možný a vlastne ani by nebol želateľný.

Zdá sa, že treba využiť syntetizujúcu úlohu ÚZNV, kam sa asociáli dostávajú po odsúdení. Nahrávanie súvislých textov je v tomto prostredí problematické. Aj výskum pomocou dotazníka a iné písomné metódy asi nebude možné využiť, pretože by mohli u respondentov vzniknúť asociácie, že ide o rafinované metódy vyšetrovania štátnych bezpečnostných orgánov, resp. by respondenti nemuseli byť ochotní spolupracovať. Práve v prostredí ÚZNV sa koncentrujú všetky typy argotov a tvoria jeden celok s argotickými lexikálnymi jednotkami typickými pre život a prostredie v ÚZNV. Prvá fáza výskumu by bola pilotáž a súčasne výskum, pričom by sa zisťoval aj postoj pracovníkov ÚZNV k argotu, miera používania v komunikačných situáciách a pod. Ideálne by bolo, keby sa po realizácii výskumu s pracovníkmi ÚZNV uskutočnil výskum s odsúdenými. Pilierom výskumu je zachytávanie lexikálnych jednotiek a ich analýza. Dôležité je percentuálne vyjadriť zastúpenie jednotlivých typov argotov i lexiky typickej len pre ÚZNV, ďalej je možné analyzovať postupy tvorenia, zostaviť frekvenčný slovník, zisťovať väzby na vojenský, mládežnícky a medicínsky slang, pričom by sa prihliadalo aj na sociologické charakteristiky odsúdených (vek, vzdelanie, pohlavie, regionálny pôvod, dĺžka pobytu v ÚZNV, zaradenie do nápravnovýchovnej skupiny i periodicita pobytov v ÚZNV). Vhodné je aj porovnať výsledky prvej a druhej fázy výskumu. Aj pri rozhovoroch s odsúdenými je nevyhnutné voliť citlivý prístup, ktorým sa získa dôvera respondentov, pretože nedôvera, ba negatívny postoj by výskum skôr znemožnili. Pri výskume argotu narkomanov sa ukázalo ako užitočné spolupracovať s lekármi psychiatrických oddelení, kam narkomani patria v rámci zdravotníckej starostlivosti.

Literatúra

BONDALETOV, V. D.: Sociaľnaja lingvistika. Moskva, Prosveščenije 1987. 159 s.
FELIX, J.: Slang a žargón zásadne i z prekladateľského hľadiska. Kultúrny život, *11*, 1956, č. 11, s. 9; č. 12, s. 3.
HABOVŠTIAK, A.: Od plátenníckeho slangu k argotu. In: Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977. Plzeň, Pedagogická fakulta 1977, s. 50—55.

JESPERSEN, O.: Mankind, Nation and Individual from Linguistic Point of View. Oslo 1925, s. 199—203.
KOŠECKÝ, S.: Niekoľko poznámok o argote asociálov. (Rukopis.) 1979. 9 s.
KOŠECKÝ, S.: Z tajomstiev tajnej reči. Príroda a spoločnosť, *33*, 1984, č. 21, s. 58—59.
MARSINOVÁ, M.: K otázke sociálnych nárečí. In: Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení. 4. Bratislava, SAVU 1950, s. 62—64.
MIHÁL, J.: Spisovný jazyk a nárečia. Slovenská reč, 7, 1938/1939, č. 8—10, s. 213—218.
MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, s. 105—107.
OBERPFALZER, F.: Argot a slangy. In: Československá vlastivěda. 3. Jazyk. Praha, 1934, s. 312.
ONDRUS, P.: Argot slovenských vandrovných remeselníkov. In: Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977. Plzeň, Pedagogická fakulta 1977, s. 56—58.
ONDRUS, P. (1977a): Sociálne nárečia na Slovensku I. Argot slovenských detí. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 248 s.
ONDRUS, P.: O zhodných a odlišných vlastnostiach terminologickej a argotickej lexiky hornotrenčianskych drotárov. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 195—197.
ONDRUS, P.: Tajný jazyk vandrovných remeselníkov z bývalej Trenčianskej stolice. In: Vlastivedný zborník Považia. 14. Martin, Osveta 1980, s. 169—182.
PAULINY, E.: Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí. Bratislava, Slovenské nakladateľstvo B. Buocik 1946, s. 9.
UHER, F.: Nová modifikace argotu? (K charakteristice výrazů z oblasti narkomanie.) In: Sborník ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni v únoru 1988. Plzeň, Pedagogická fakulta 1989, s. 393—406.

Za profesorom Romanom Mrázkom (1921–1989)

Z moravských slavistov po akademikovi V. Machkovi mal najvrúcnejší vzťah k slovenčine a k slovenskej jazykovede rusista a slavista na univerzite v Brne prof. R. Mrázek. Na obhajobách kandidátskych a doktorských dizertácií, na ktoré sme ho radi ako oponenta pozývali, hovoril takmer perfektnou slovenčinou.

Hoci som vedel o jeho vrúcnom vzťahu k slovenčine, nikdy som sa ho neopýtal, z čoho vyviera ten jeho úprimný záujem. Ale pravda je, že syntaktický a morfologický systém slovenčiny organicky začleňoval do slovanského supersystému. Osobitne mu učarovala slovenská konštrukcia typu *Kabát ti je na vešiaku*, čo súviselo s jeho permanentným záujmom o konkurenciu slovies bytia a vlastnenia v slovanských jazykoch, o čom svedčí jeho štúdia *Funkční distribuce habere a esse v slovanské větě* z roku 1973. Rozdiely v syntaktickej štruktúre slovenčiny a češtiny synteticky osvetlil v štúdii *Kontrastivní charakteristika syntaktického systému slovenštiny a češtiny* z roku 1979.

O kladnom vzťahu prof. R. Mrázka k Slovensku svedčí aj fakt, že značný počet štúdií publikoval v slovenských jazykovedných časopisoch a zborníkoch (v Jazykovednom časopise r. 1967, v časopise Slavica Slovaca v r. 1975, 1979, 1985, v Jazykovedných štúdiách v r. 1959, v nitrianskom rusistickom zborníku z r. 1978 a i.).

S metodologickou orientáciou prof. Mrázka som osobne sympatizoval aj preto, že sa zdravo vyhýbal krajnostiam, a to tak pustému teoretizovaniu, ako aj vulgárnemu materiálovému hromadeniu bez vyššieho duchovného nadhľadu. Transparentne to ukazuje jeho štúdia *Dedukce a empirie při srovnávací typologii slovanské věty* (1986), ako aj jeho účasť v kolektívnom náčrte *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny* (1975). Poznal generatívnu gramatiku, ale ako globálnu metódu ju nemohol prijať, lebo je, či vlastne dnes už ju posudzujeme ako extrémne deduktívnu.

Jazykovedu nechápal ako samoúčelnú náuku, upretú iba na teoretické problémy. Cudzí mu bol lingvistický larpurlartizmus. Pred očami mal vždy pragmatickú efektívnosť, praktickú užitočnosť lingvistiky. Je autorom učebníc pre stredné aj vysoké školy *(Školní mluvnice ruského jazyka*, 1968; *Historický vývoj ruštiny* — skriptá z r. 1982).

Žiaľbohu, po vydaní monografie *Sintaksis russkogo tvoriteľnogo* (1964, 285 s.) sa nedožil vydania svojich syntetických diel *Ruský jazyk v přítomnosti a minulosti* (spoluautor) a *Sravniteľnyj sintaksis slavianskich literaturnych jazykov*. Obidve čakajú na vydanie.

Prof. R. Mrázek už nebol ani na slavistickom zjazde v Sofii (1988). Nedovolil mu to jeho zlý zdravotný stav. V novembri 1989 si podľa rozprávania jeho kolegov sám napísal parte, iba presný deň nevedel, kedy jeho srdce vypovie službu. Vedel však, že jeho život sa končí, že tretí infarkt bude jeho posledným ...

Š. Ondruš

Bohuslav Šulek

Mnoho slovenských vzdelancov mohlo v minulosti uplatniť svoje schopnosti a nadanie iba za hranicami svojej vlasti. Príčinou boli najmä nepriaznivé politické pomery. Z iných, osobných dôvodov odišiel z domova Bohuslav Šulek, rodák zo Sobotišťa (nar. 20. 4. 1816). Bol telesne slabý, nahrbený, mal slabý sluch, a tak nemohol vykonávať učiteľské ani kňazské povolanie, na ktoré sa v r. 1828—1837 pripravoval na lýceu v Bratislave. Študoval tu filozofiu, právo a teológiu. Jeho otcom bol Ján Šulek, známy učiteľ básnika Jána Kollára, a bratom Viliam Šulek, martýr z rokov meruôsmych. Choroba a onedlho potom smrť otca mu znemožnili pokračovať v štúdiu v Nemecku, na ktoré sa chystal. Odišiel preto r. 1838 k svojmu bratovi, lekárovi v Slavónskom Brode. Čoskoro prešiel do Záhrebu, kde pracoval najprv ako sadzač, neskôr ako žurnalista a spisovateľ. Zomrel už ako známy politický a kultúrny pracovník, a to 30. 11. 1895. Pochovali ho v Záhrebe na Mirigoji v tzv. ilýrskych arkádach.

B. Šulek si získal veľké zásluhy o rozvoj chorvátskeho jazyka. V juhoslovanských encyklopédiách sa uvádza ako popredný chorvátsky jazykovedec. R. 1860 vydal v Záhrebe dvojzväzkový *Njemačko-hrvatski rječnik*, r. 1874—1875 *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja* — terminologický slovník z rozličných vedeckých odborov. Osobitne sa zaslúžil o tvorbu a ustálenie odbornej terminológie z oblasti histórie, vojenstva, pôšt, železníc a súdnictva. Termíny čerpal z ľudovej reči, ale mnoho odborných názvov aj sám utvoril. Pritom uplatnil aj prvky svojho rodného jazyka. Napr. slová *pleso, željeznica, željezničar, prieval, prievoz.* Podľa starých rukopisov spracoval *Jugoslavenski imenik bilja* (súpis rastlín).

Rozsiahla je Šulekova novinárska činnosť. Ako spolupracovník a aj ako redaktor účinkoval v novinách a časopisoch Croatia, Novine ilirske, Danica ilirska, Jugoslavenske novine, Branislav, Slavenski jug (1848—1849), Gospodarski list (1858—1865), Glasilo, Pozor, Neven. Vo svojej žurnalistickej činnosti ukazoval smer politickej aktivity Chorvátov. Bol neúnavným propagátorom ilýrskeho hnutia za zjednotenie južných Slovanov a istý čas úzko spolupracoval s L. Gajom, vedúcou osobnosťou tohto hnutia.

Spolupracoval pri založení Juhoslovanskej akadémie a v rokoch 1874—1895 pôsobil ako jej tajomník. Písal vedecké štúdie najmä z prírodných vied, vydával učebnice a odborné práce o dejinách papiera, písma a tlačiarstva, zostavil ilýrsku bibliografiu. Filozofické zameranie má jeho rigorózna práca o chorvátskom vedcovi R. J. Boškovičovi (1711—1787), stúpencovi nemeckého filozofa G. W. Leibniza, ktorou získal v Rostocku doktorát filozofie.

B. Šulek sa zaslúžil o rozvoj chorvátskeho spisovného jazyka ako jeden z jeho najvýznamnejších tvorcov. Hoci žil dlho v cudzine, nikdy nezabudol na svoj slovenský pôvod, na svoju vlasť a na svoj rodný jazyk.

K. Palkovič

Zborník Studia Academica Slovaca. 18. Bratislava, Alfa 1989. 666 s.

Už 18 rokov každoročne vychádza zborník prednášok, ktoré odznejú na letnom seminári slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca* (SAS). Jednotlivé zväzky obsahujú priemerne po 30 textov. Od vzniku tohto zborníka (1972) doteraz (1989) sa publikovalo 594 vedeckých textov od 211 autorov. Keďže seminár nie je orientovaný výlučne jazykovedne, ale širšie koncipované slovakistické podujatie, tematika prednášok je oveľa pestrejšia, variantnejšia. Sú tu texty z histórie, národopisu, literárnej vedy, slovenskej a slovanskej porovnávacej jazykovedy, žurnalistiky, ale niekedy aj špecifické široko chápané krajinovedné texty, napr. zo sociológie, prírodovedy a pod. V starších ročníkoch tu nájdeme vzácne príspevky od autorov, ktorí už nežijú (napr. od J. Stanislava, E. Paulinyho, J. Štolca, J. Ondrusa, J. Ružičku, Š. Krištofa, J. Oravca, Š. Peciara a i.). Metodologicky a tematicky je zborník koncipovaný tak, aby sa jednotlivé témy neopakovali, pretože zborník sa prostredníctvom frekventantov SAS dostáva na všetky známejšie slavistické a slovakistické pracoviská, ako aj do knižníc takýchto pracovísk na celom svete. Odborné témy sa tu podávajú prístupnou slovenčinou, a tak sú nielen vďačným študijným materiálom, ale slúžia aj ako príťažlivé čítanie o Slovensku, Slovákoch, ako aj o našej histórii, kultúre a jazyku od najstarších čias podnes.

Zborník SAS z r. 1989 obsahuje 37 štúdií, z nich 21 je orientovaných jazykovedne. Z jazykovedných štúdií ako samostatný tematický cyklus vystupuje 7 textov, medzi nimi dominuje štúdia E. Horáka s konfrontáciou predložkového systému slovenčiny s inými jazykmi. Tematika je súčasťou komplexnej rezortnej výskumnej úlohy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

Do tohto cyklu prednášok prispeli J. Kerďo, N. Milecová, E. Ružičková, G. Szabómihályová, J. Škultéty a J. Taraba. Autori vychádzajú z téz daných štruktúrno-systémovým opisom predložiek E. Horáka, v ktorom sa identifikuje vlastný význam predložky a poskytuje sa obraz o fungovaní predložiek v texte. V ňom sa štruktúra predložkového systému slovenčiny ukazuje na binárnych a ternárnych protikladoch, do ktorých vstupujú predložky na základe svojich sémantických príznakov. Bližšie sa tu rozoberá štruktúra kontaktových predložiek (*do- v —... po... — z, cez; na, na... po... z*) a štruktúra pozičných predložiek (*popri... od*). Pri pozičných predložkách sa rozlišuje blízkostná, rovinná, smerová a sociatívna pozícia. Nakoniec sa uvažuje o sekundárnych predložkách. Systém má univerzálny charakter a umožňuje konfrontáciu so všetkými európskymi jazykmi. Spoluautori, ktorí na E. Horáka nadväzujú, odkrývajú najmä kontrastívne javy, ktoré sú užitočné najmä pre konfrontáciu i didaktiku a prekladateľstvo. Pozoruhodné sú konfrontácie s angličtinou, maďarčinou a francúzštinou (E. Ružičková, G. Szabómihályová, J. Taraba). Zaujímavé je konštatovanie, že v slovenčine i ďalších jazykových typoch (analytickom i aglutinačnom) majú oveľa väčšiu frekvenciu kontaktné predložky (60 %) než pozičné predložky (40 %). V komplexe štúdií tejto tematiky je užitočné, že jednotliví autori sa so zreteľom na jazykové špecifiká podľa potreby odkláňali od schém E. Horáka, čo však bolo na prospech veci.

Všeobecnojazykovednej problematike sa venuje J. Horecký v štúdii zacielenej na analógiu v jazyku a jazykovede. Na konkrétnych príkladoch z vý-

vinu jazyka demonštruje, ako sa analogický princíp uplatňuje vo funkcii jednej z hybných síl jeho vývinu vo všetkých rovinách, ale ukazuje ďalej aj na to, ako sa tento princíp uplatňuje v jazykovede. Na záver konštatuje, že ide o dôležitý prostriedok pri kultivovaní jazyka „s rizikom istých skĺznutí pri jej priamom uplatňovaní".

J. Dolník poukazuje na svojrázne sémantické javy v lexike súčasnej slovenčiny. Všíma si a interpretuje slovenské slová a viacslovné pomenovacie jednotky s idioetnickou sémantikou podľa druhov reálií, na ktoré sa vzťahujú, napr. etnografické, sociálnopolitické a geografické reálie. Idioetnickosť nášho jazyka dobre reprezentuje motivácia a vnútorná forma slova (*bzučiak* — prístroj vydávajúci zvuk, *držgroš* — skúpy človek, *leňoška* — stolička s operadlom, obyčajne čalúnená...). Vnútorná forma, ako podčiarkuje autor, je spojená nielen so slovotvornou, ale aj so sémantickou motiváciou. Dolníkov text nerieši celý problém, načrtáva iba potreby a možnosti jeho riešenia v súvislosti s výskumom polysémie slov.

Lexikologicko-lexikograficky sú orientované aj príspevky E. Krošlákovej, K. Habovštiakovej a Š. Švagrovského. E. Krošláková konfrontuje lexikálnu metaforu v systéme ruskej a slovenskej lexiky. Autorka konštatuje, že v lexikálnej báze slovenčiny a ruštiny najproduktívnejšie sú metaforické posuny na základe podobnosti v tvare, v lokalizácii a v rozsahu. Ide o článok, ktorý má viac enumeratívny charakter. Autorka uvádza mnoho dokladov na metaforizované slová. Dochádza k záveru, že lexikálna metafora v porovnávaných jazykoch je približne zhodná. — Slovenskú a maďarskú frazeológiu porovnáva K. Habovštiaková. Opierajúc sa o početné príklady dokazuje, že v prevažnej väčšine v obidvoch týchto jazykoch sú zhody nielen v kultúrnom dedičstve z antiky a staroveku, ale aj v tých frazeologických jednotkách, ktoré vznikli na základe skúseností a života ľudu, ako aj na základe pozorovania prírody. Evidentné sú rozdiely v ich formálnej stavbe a v použitých pomenovaniach vzatých z prírody. — Š. Švagrovský publikuje v zborníku originálnu monografickú štúdiu o Petrovi Tvrdom. Ide tu predovšetkým o jeho životopis a rozbor bibliografických údajov. Vzácne sú zistené fakty o kontaktoch P. Tvrdého s ostatnými vtedajšími osobnosťami — formulované najmä v ich recenzných príspevkoch.

A. Habovštiak uverejňuje v zborníku SAS 18 bolestné informácie o Slovanskom jazykovom atlase. Zameriava sa predovšetkým na metodologický postup pri spracúvaní tohto základného slavistického diela, na ktorom majú značný podiel aj slovenskí jazykovedci.

Otázkam súčasnej slovenčiny sa venuje pozornosť v textoch E. Bajzíkovej, J. Mlacka, S. Ondrejoviča a P. Žigu. Na súčasnej slovenskej próze ukazuje E. Bajzíková na konektorové kontaktové prostriedky, a to s osobitným zreteľom na melódiu vety, na zámená a na niektoré kontaktové slová uplatňované v dialogickej reči (*pozri, dovoľ, počkaj, prosím, ozaj* atď.). — Zaujímavý je príspevok J. Mlacka, ktorý hovorí o jazykovom úze v konfrontácii s tzv. vydavateľskými úzmi. Najskôr formuluje úzus ako pojem a potom sa zaoberá vzťahmi medzi úzom a normou, resp. kodifikáciou. J. Mlacek vyčíta pracovníkom vydavateľstiev, že vlastné úzy často nadraďujú nad kodifikáciu, čo ide — mierne povedané — niekedy aj proti jazykovej kultúre. — S. Ondrejovič uverejňuje v zborníku štúdiu venovanú jednočlenným vetám slovesným a slovesno-menným v spisovnej slovenčine. Hoci tento príspevok

nie je adresne zacielený v zmysle slovakistického seminára Studia Academica Slovaca, predsa donáša podnetné myšlienky o našom chápaní viet tohto typu. Koncepcia a štýl štúdie majú už podobu jednej z kapitol budúcej Syntaxe slovenského jazyka, ktorá sa kolektívne pripravuje v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Autor tu člení jednočlenné vety slovesné na jedno-, dvoj- a trojkomponentné a slovesno-menné vety na 7 typov. V texte sú cenné konkrétne príklady z beletrie. Možno by bolo na osoh, keby sa autor opieral aj o príklady z iných štýlov, napr. z administratívneho štýlu alebo aj z iných žánrov, napr. o príklady zo slovenskej drámy. — P. Žigo sa zaoberá dichotómiou prítomného deja v súčasnej slovenčine. Z tohto hľadiska si všíma prítomný čas a prítomný dej v indikatíve, ďalej ho dáva do súladu s kategóriou vidu, potom s kondicionálom a imperatívom. Text P. Žigu je prehľadný, dobre zrozumiteľný a adresovaný najmä slovakistom, ktorí sa venujú slovenčine ako cudziemu jazyku.

Nakoniec sú v zborníku SAS 18 ešte špecifické príspevky od J. Kačalu, R. Krajčoviča a J. Mistríka. Naoko nezvyčajná téma J. Kačalu venovaná jazyku slovenských ľudových rozprávok poukazuje na aktuálnosť sústrediť sa na nové vydanie žánrov takéhoto typu. Autor najskôr vyzdvihuje zásluhy vydavateľstva Mladé letá na vydávaní tejto literatúry, odôvodňuje jej potrebu a potom robí jazykovú analýzu Tretej knihy zo zbierky Pavla Dobšinského, ktorú textologicky pripravil P. Glocko. Súhlasí s niektorými kompozičnými zásahmi do textu, ale voči viacerým miestam v úprave skladby a lexiky má zásadné pripomienky a navrhuje, aby sa úprave ľudových rozprávok venovalo viacej pozornosti. J. Kačala dokonca navrhuje, aby sa zvolal odborný seminár, ktorý by sa zaoberal zásadami takejto práce. — R. Krajčovič podáva krátky exkurz do rekonštrukcie najstaršej slovenskej lexiky identifikovanej výskumom starej slovenskej toponymie. V štúdii mu ide prevažne o metodický postup výskumu dokumentovaný lexikou z práce Codex diplomaticus et epistolaria Slovaciae z rokov 1111 a 1113, ktorého editorom bol R. Marsina. Autorov výklad smeruje k tomu, aby zdôraznil užitočnosť takéhoto výskumu so zreteľom na vývin jazyka a jeho súčasný stav. — Po prvý raz sa v zborníku SAS objavuje článok o stave slovakistiky vo svete. Autorom je vedecký redaktor tohto zborníka a riaditeľ SAS J. Mistrík. V úvode uvádza štatistiku o tom, koľko vysťahovalcov zo Slovenska žije v jednotlivých štátoch Európy a Ameriky (spolu okolo 1 000 000, z čoho iba v USA ich žije asi 750 000). Nasleduje pohľad na situáciu slovenčiny v období vysťahovalectva a dnes. Skúmanie slovakistiky a najmä slovenského jazyka pokladá za zložité, lebo Slováci žijú v prostrediach typologicky rozdielnych jazykov. Slovakistika nie je všade na rovnakej úrovni, pretože dnes sa jej už venujú nielen slovakisti Slováci, ale v značnej miere aj Neslováci. Dnes je na svete vyše 30 lektorátov slovenčiny a slovenský jazyk sa študuje už aj ako diplomový odbor (ZSSR, NDR, Juhoslávia a i.).

Zborník *Studia Academica Slovaca 18* je doteraz najobjemnejší a aj obsahovo patrí medzi najbohatšie a tematicky najpestrejšie. Vydávanie textov prednášok je vari taká záslužná práca vedenia SAS, ako je organizovanie jednomesačného seminára, ktorý sa koná na FF UK každoročne v auguste. Minuloročný jubilejný 25. ročník seminára dôstojne reprezentuje teda aj zborník prednášok Studia Academica Slovaca 18.

O. Škvareninová

JANČÁKOVÁ, J.: Nářečí a běžná mluva na Příbramsku. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 1977. Monographia LXXXVIII. Praha, Univerzita Karlova 1987. 176 s.

Pri komplexnom opise a riešení jazykovej situácie sa dnes nemožno zaobísť bez dôkladnej znalosti východiskovej roviny, ktorú pre hovorený jazyk nesporne predstavuje nárečová rovina. Štúdium tradičných dialektov nestráca svoj zmysel ani v čase veľkého pohybu v oblasti hovoreného jazyka. Dôkazy o týchto tvrdeniach prinášajú nárečové monografie, v ktorých zachytenie a zobrazenie jazykovej situácie v celej šírke dovoľuje lepšie spoznať rozsah a mieru zmien v súčasnom jazyku a neraz umožňuje určiť smer a perspektívu jeho ďalšieho vývinu.

K takýmto nárečovým monografiám sa zaradila aj nedávno vydaná práca J. Jančákovej o nárečiach a bežnom hovorenom jazyku v okolí Příbramu. V svojom opise nezostáva pri skúmaní medzivrstvových vplyvov jazyka; pokračuje ďalej a sleduje aj vzájomné ovplyvňovanie a vyrovnávanie v samotnej nárečovej vrstve, najmä na frontálnom styku nárečových celkov.

Zvýšený záujem o štúdium bežného hovoreného jazyka vzbudzuje podľa autorky na jednej strane proces nivelizácie nárečí a ich prechod k nadnárečovým útvarom a na druhej strane tlak týchto nadnárečových útvarov na normu spisovného jazyka. Autorka neobjasňuje pojem bežný hovorený jazyk, zdá sa však, že ho chápe ako jednu formu (útvar) národného jazyka. Vyplýva to z jej viacerých konštatácií, napr. z tvrdenia, že základným faktorom individuálneho úzu každého hovoriaceho je regionálny pôvod a tento úzus sa vytvára už v mladom veku v mieste, kde človek vyrastá. Neskoršie zmeny v individuálnom hovorenom úze nebývajú spravidla podstatné. Významným faktorom pri jeho novom vývine je síce prispôsobovanie sa v novom prostredí, to však prebieha skôr cestou nivelizácie než preberania nových charakteristických rysov (porov. s. 109).

Autorka už v úvode práce upozorňuje na potrebu výskumu tzv. prechodného úseku, resp. prechodnej oblasti, ktorou okolie Příbramu nesporne je, a kde vzhľadom na susedné oblasti prioritné postavenie má centrálna nárečová oblasť. Skúmaná oblasť leží na periférii stredočeskej a juhozápadočeskej nárečovej oblasti a tvorí prechodný úsek, v ktorom sa objavujú jazykové javy oboch nárečových skupín. Oblastiam takéhoto typu sa doteraz venovalo málo pozornosti, a preto aj z tohto aspektu má práca ambíciu priniesť do spomenutej problematiky nové objavné a originálne zistenia.

Cieľom rozboru J. Jančákovej bolo preskúmať prechodné příbramské pásmo v jeho jednotlivých jazykových rovinách a charakterizovať ho podľa jazykovozemepisnej povahy vyskytujúcich sa príznakových javov. Správne sa pritom zamerala na najstarší zistiteľný stav nárečí; v porovnaní s tradičnými nárečovými monografiami však v tejto práci vystupuje do popredia fakt, že autorka neskúmala len dialekty obcí v okolí Příbramu. Do opisu zaradila aj výskum mestského jazyka v Příbrame, a tak obohacuje monografiu o sociolingvistický aspekt a posúva ju do modernej polohy spracovania nárečovej tematiky. Pri sledovaní hlavného cieľa sa autorka sústredila na diferenčné javy (najmä v hláskoslovnej a tvaroslovnej rovine), ktorými sa dialekt odlišuje od stavu v spisovnom jazyku, na rozdiely medzi susednými nárečovými oblasťami a na vnútorné rozdiely. Takýto spôsob spracovania, voľba skúmaného úze-

mia, ako aj metóda jazykovozemepisného výskumu sa podľa výsledkov práce ukázali ako veľmi vhodné.

Základom pre regionálny jazykovedný výskum okolia Příbramu sa stal Dotazník pro výskum českých nářečí, doplnený podľa autorkiných znalostí tamojších nárečí. Pri vymedzení regionálneho výskumu jej pomáhalo súčasné (nové) správne rozdelenie, ale aj historické hľadisko (Příbram ako bývalé súdne okresné mesto, prirodzená jednotka bývalého hospodárskeho aj spoločenského života). Takéto vymedzenie regiónu sa prejavilo aj pri voľbe siete skúmaných bodov a najmä pri voľbe tzv. kontrolných bodov. Z celkového počtu (37) je ich 10 a sú umiestnené mimo okolia Příbramu, ale v rámci dnešného příbramského okresu. Ostatných 27 bodov, z toho 9 hlavných, je umiestnených rovnomerne v hraniciach bývalého územia súdneho okresu a zostávajúcich 18 doplňajúcich bodov je umiestnených tak, aby bolo možné sledovať ústup izoglos smerom k okraju skúmaného územia. Voľba siete bodov poskytla ideálnu možnosť a predpoklad čo najvernejšie zachytiť jestvujúci jazykový stav. Navyše zvolené body siete nekopírujú body Českého jazykového atlasu, a tak vytvárajú podmienky na možnosť vzájomného doplnenia obidvoch uskutočnených výskumov.

Monografia má tri časti, samostatnú mapovú prílohu a krátku kapitolu s ukážkami súvislých jazykových prejavov.

V prvej časti sa autorka zamerala na rozbor hláskoslovných a tvaroslovných znakov opisovaných nárečí, syntaktickým a lexikálnym znakom venovala podstatne menší priestor. Príčinou nerovnomernosti je fakt, že práve hláskoslovná a tvaroslovná rovina sú v opisoch nárečí najviac spracované, teda aj možnosť porovnávania je najväčšia. Autorka sa neusilovala o systémovú úplnosť, platí tu už spomenutý fakt: sústredila sa na rozdielnosť nárečových javov v porovnaní so spisovným jazykom. Ako východisková porovnávacia základňa jej poslúžil stav v spisovnom jazyku, na zmeny, ktoré sa odohrali v priebehu historického vývinu, len prihliada. To, že pri uvádzaní dokladov dáva prednosť menej častým, resp. vzácnejším podobám, možno len privítať. V zhode so zameraním práce sa do kapitoly o hláskosloví dostali len prípady typické pre jazyk příbramskej oblasti. Časť o hláskosloví dopĺňa kapitolka s údajmi o intonačných a prízvukových osobitostiach v jazyku okolia Příbramu. Podobne aj v kapitole o tvarosloví nejde o systematický opis; opäť sa tu uplatňuje výberové kritérium typických tvaroslovných javov.

V kapitole o rozdieloch v tvorení slov J. Jančáková upozorňuje, že pri diferenčnom postupe je možné na skúmanom území postupne objaviť niektoré všeobecnejšie, tzv. oblastné príznakové slovotvorné typy. Na tomto mieste píše aj o rozdieloch v tvorení slov, ktoré sa týkajú jednotlivých prípadov: rodové rozdiely pri substantívach, niektoré jednotlivosti pri adjektívach, napr. rôzne využitie prípon, rozdiely v rozšírení kmeňotvorných prípon pri slovesách a pod.

Sústavnému skúmaniu skladby sa autorka nevenuje. Syntaktickým odlišnostiam vyčlenila v monografii len 5 strán (s. 86—91). Aj na tomto mieste pripomína, že nejestvujú systematické opisy, ktoré by sa mohli stať východiskom pre jej syntaktické porovnania. V troch kapitolách — o súvetí, o jednoduchej vete a o vetných členoch — uvádza niekoľko jednotlivostí, ktorých územný rozsah však nedokáže určiť; uplatňuje len skúsenosť z terénu a domnieva sa, že nejde o celočeské javy.

Stručná je aj posledná kapitola prvej časti venovaná charakteristike lexikálnych diferencií (s. 91—94). Pri ich opise postupuje J. Jančáková opäť v zmysle rámcového výpočtu základných diferenciácií od spisovného jazyka. Stručne charakterizuje získaný diferenčný materiál podľa toho, ako sa slová zoskupujú na základe svojho zemepisného charakteru. Hovorí o významnej skupine slov, pri ktorých hranice diferenciácií prechádzajú vlastnou oblasťou Příbramu. Situáciu ilustruje vyše 70 izolexami. Izolexy spolu s izočiarami javov ostatných jazykových plánov prispievajú k územnej členitosti okolia Příbramu a stávajú sa významnou súčasťou jednotlivých prechodných stupňov. Vybrané ukážky lexikálnych rozdielov možno dobre sledovať v mapovej prílohe. Bolo by vhodné, keby bola autorka do tejto časti zaradila aspoň malý slovník typických lexikálií. Bol by sa tak dotvoril načrtnutý obraz o lexikálnom stave v tamojších nárečiach. Text prvej časti je obohatený o niektoré sociolingvistické pohľady, napr. o poznámky o jazykových rozdieloch medzi staršou a mladšou generáciou, o ovplyvňovaní jazyka profesiou a pod. Tieto obohatenia sa však objavujú iba v sekundárnej rovine a ich uvádzanie je skôr výnimočné než systematické.

Druhú časť monografie tvorí jazykovozemepisný rozbor založený na širokom materiálovom zábere zo systematického dialektologického výskumu. Pomocou neho sa J. Jančáková usiluje osvetliť, ako sa v rámci skúmaného územia konkrétne prejavuje prechod medzi susednými nárečovými podskupinami. Repertoár jazykových prvkov tvorí plynulý prechod medzi stredočeskou a juhozápadočeskou nárečovou oblasťou. Dominantný charakter obidvoch území je určovaný spoločnou príslušnosťou k tomu istému nárečovému typu, a tak oblastné rozdiely v rámci skúmaného priestoru zväčša nemajú zásadnú povahu. Postupne spoznávame javy charakteristické pre celú oblasť Příbramu, javy, ktoré vnútorne členia oblasť Příbramu a napokon súhrnný pohľad na skúmané prechodné územie. Pozornosť venuje aj javom, ktoré příbramskú oblasť zasahujú zo susedných nárečových oblastí a tak celé územie priraďujú vždy len do jednej z nich. Ako už z predchádzajúcich konštatácií vyplýva, najvlastnejším predmetom záujmu autorky sú prípady, v ktorých sa jazykové javy na skúmanom území diferencujú. Izoglosy prebiehajúce příbramským územím majú spoločné charakteristické črty, pretože sú bezprostrednou súčasťou prechodnej zóny medzi spomenutými nárečovými oblasťami. Prechodná zóna je charakteristická postupným ustupovaním príznakových prvkov jednej oblasti pri súčasnom raste príznakových podôb druhej oblasti. Druhá časť v mnohom sprostredkúva údaje mapovej prílohy monografie a spolu s ňou dôkladne ilustruje jestvujúci stav v skúmaných nárečiach.

Tretia časť práce J. Jančákovej sa týka perspektív ďalšieho vývinu bežného hovoreného jazyka v okolí Příbramu. Podkladom na naznačenie perspektív sa jej stali dva zdroje: obraz, ku ktorému dospela rozborom najstaršieho zistiteľného stavu nárečia a ktorý v plnej miere platí pre nedávnu dobu, a charakteristika mestského jazyka v Příbrame, pričom táto jej sonda je oslobodená od sledovania štýlových a sociálnych rozdielov a od podielu individuálnych znakov. Sústreďuje sa na vystihnutie jazykovej situácie starej a mladej generácie rodákov skúmaného územia. Nezaoberá sa jazykom obyvateľov produktívneho veku (tvoria jadro obyvateľstva). Odôvodňuje to záujmom zistiť tzv. generačný posun, ktorý v priebehu súčasného vývinu nastal a je najzreteľnejšie pozorovateľný porovnaním krajných hraníc, pomerne stabilizovaných

polôh jazykového úzu, v rozpätí ktorých prebieha kolísanie najpočetnejšej strednej vrstvy obyvateľstva. Týmito pólmi sú na jednej strane jazyk strednej generácie mestských starousadlíkov a na druhej strane jazyk příbramskej mládeže. V porovnaní s východiskovou rovinou dialektu je najzreteľnejší nivelizačný posun, ku ktorému dospela najmladšia generačná vrstva mestského jazyka v Příbrame. Toto porovnanie považuje autorka za veľmi dôležité. Podľa nej tento posun zároveň predstavuje aj obraz budúceho vývinu jazyka v danom regióne, ktorého nositeľom je jazyk mladej generácie. Preto hlavný dôraz položila na nivelizáciu regionálneho příbramského úzu jazyka tohto pólu. Uvedomuje si obmedzenosť takéhoto stavu opisu jazykovej situácie, danej zúženým pohľadom generačného protikladu. Tvrdí však, že napriek tomu je možné pomocou neho urobiť dostatočnú predstavu o vývine hovoreného jazyka v Příbrame posledného obdobia. Treba zvážiť, či je možné vynechať najproduktívnejšiu vrstvu obyvateľstva z výskumu a nerátať s jej zásahmi do ďalšieho jazykového vývinu. Zdá sa, že práve ona môže byť sprostredkovateľom jazykového vplyvu medzi onými stabilizovanými pólmi predstaviteľov jazykového prejavu, resp. aj iniciátorom rôznych jazykových impulzov a v konečnom dôsledku môže mať v niektorých prípadoch najmä na mladú generáciu podstatný vplyv. Toto tvrdenie je, samozrejme, hypotetické. Môže však byť predmetom ďalšieho pozorovania, pričom len opakovaný nárečový výskum doplnený vhodnými sociolingvistickými údajmi môže dať naň správnu odpoveď.

Pri celkovej charakteristike skúmaného územia J. Jančáková uvádza dve zreteľné tendencie: ústup nárečových prvkov starej mestskej generácie a nivelizačný proces mestskej mládeže. Vývin tamojšieho jazyka hodnotí ako vývin zodpovedajúci súčasnej tendencii vývinu jazyka v iných juhozápadočeských mestách. Posun od tradičného dialektu, ktorý dosiahol mestský příbramský jazyk mladej generácie, hodnotí autorka ako výrazný až do takej miery, že mestský jazyk v Příbrame ústupom charakteristických juhozápadočeských znakov stráca svoju príslušnosť k juhozápadočeskej oblasti. Prejavy nivelizačného procesu nám autorka dokumentovala na horizontálnej (územnej) a vertikálnej (generačnej) rovine. Všetky javy si môžeme zreteľne overiť v mapovej prílohe, kde sa teoretický výklad dokumentuje na vybraných jazykových mapách. Mapy sú zaradené prehľadne a výberovo. Prvú časť napr. reprezentuje len niekoľko máp jednotlivých výrazov (príp. ich tvarov), ktoré sa v příbramskom regióne zemepisne diferencujú. Vo výbere sú zaradené mapy s najdôležitejšími hláskoslovnými rozdielmi, pričom sa na jednej mape sústreďujú všetky odlišné prípady daného typu, morfologické mapy a niekoľko ukážok slovotvorných a lexikálnych máp. Izoglosné mapy sa vzťahujú predovšetkým na jazykovozemepisný rozbor druhej časti práce a sú predstavené kompletne. Môžeme na nich sledovať sústreďovanie izoglos do zväzkov a vytváranie prechodných stupňov, ale aj priebeh jednotlivých izoglos, a tak porovnávať dnešný zemepisný rozsah jednotlivých príznakových podôb. Okrem jazykových máp sú tu i mapy so základnými údajmi o sieti skúmaných obcí. Takto je umožnená detailnejšia orientácia na jazykových mapách, pretože jednotlivé body siete už nemohli byť v nich číselne označené. Tri tzv. úvodné mapy sú užitočné aj z toho hľadiska, že ukazujú na bývalé sociálne zaradenie dominantnej zložky obyvateľstva a príslušnosť obcí k nákupným strediskám.

Kapitolka ukážok súvislých prejavov obsahuje naozaj skromný výber (6

ukážok) zvukových záznamov súvislého hovoreného prejavu. Škoda, že sa ich nedostalo do monografie viac (pravdepodobne z rozsahových dôvodov), v mnohom by mohli dokresliť teoretickú časť knihy. Nárečové texty sú zapísané fonetickým zápisom, ktorý je pre potreby čitateľa maximálne zjednodušený.

Popri špecifických opisoch nárečí a bežného hovoreného jazyka v oblasti Příbramu prináša kniha viaceré všeobecné konštatácie a postrehy týkajúce sa postupu pri ich skúmaní, ale aj pri skúmaní rozdielov medzi nárečiami a spisovným jazykom. Autorka napr. konštatuje, že proces postupného vyrovnávania regionálnych rozdielov a ich zjednocovanie v hovorenom nespisovnom jazyku nesmeruje v Čechách (na rozdiel od moravskej situácie) priamo k spisovnému jazyku. Dominantné postavenie má obecná čeština — český interdialekt nadväzuje na pomerne jednotný stav v nárečovej rovine. Regionálne črty prenikajú do vyšších jazykových rovín obmedzene a tvoria len sprievodnú zložku. To preukazne potvrdzuje aj príkladom Příbramu. Autorka zhŕňa svoje postrehy z výskumu do viacerých všeobecnejších poznámok a záverov, ktoré sú v mnohých prípadoch inšpirujúce a dajú sa aplikovať pri podobných nárečových bádaniach.

Detailná znalosť jazykových vzťahov, ich opis podaný špecifickým spôsobom pri uplatnení niektorých sociolingvistických postupov a pri súčasnom predstavení najnovších zmien v nárečiach a v bežnom hovorenom jazyku sú základnými charakteristickými črtami práce J. Jančákovej. Presnosť zistení, výberové predstavenie autentických jazykových faktov a ich primerané spracovanie sú prednosťou práce, ktorá sa zaraďuje medzi nárečové monografie s viacerými možnosťami uplatnenia a naznačenia smeru, akým sa má uberať súčasný moderný dialektologický výskum.

M. Smatana

BRABCOVÁ, R.: Mluvený jazyk v teorii a praxi. Praha, Univerzita Karlova 1987. 158 s.

Mottom recenzovanej monografie doc. Radoslavy Brabcovej z Pedagogickej fakulty UK v Prahe by mohol byť autorkin citát na s. 34: „Žijeme v období, keď nám televízia vzala slovo a toto slovo musíme používateľom jazyka vrátiť." S nápravou súčasnej nepriaznivej situácie treba začať v škole, ktorá by mala mať rozhodujúci podiel v tomto smere. Napriek závažnosti spomínanej úlohy je však slovná zásoba detí a mládeže u nás najmenej preskúmaná, nehovoriac už o zaujímavých psycholingvistických výskumoch detskej reči vo svete. O to viac treba privítať prácu R. Brabcovej ako príspevok k opisu hovoreného jazyka a k jeho rozvíjaniu. Monografia je autorkiným najrozsiahlejším a najsústavnejším zhrnutím jej dlhoročných výskumov hovoreného jazyka školskej mládeže, príkladom uplatnenia rečovej teórie v praxi.

R. Brabcová teoreticky vychádza zo súhrnu doterajších poznatkov a záverov o jazykovej kultúre, ktoré sa u nás rozvíjali podľa známych téz o úlohách spisovného jazyka a jeho kultúry (Spisovná čeština a jazyková kultura, 1932). Z období stúpajúceho a klesajúceho záujmu o problematiku jazykovej kultúry

R. Brabcová pokladá za prvý vrchol rokovanie bratislavskej konferencie r. 1962 (Jazykovedné štúdie VII, 1963), ďalej konferenciu v Liberci r. 1968 (zborník Kultura českého jazyka z r. 1969 je však v slovenskom prostredí skoro neznámy), liblickú konferenciu r. 1976 (Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti, 1979) a končí smolenickou konferenciou r. 1985 (Jazyková politika a jazyková kultúra, 1986). Opiera sa teda nielen o názory osobností v oblasti českej jazykovej kultúry (B. Havránek, A. Jedlička, F. Daneš, K. Hausenblas a ďalší), ale zároveň rešpektuje závery zo spoločných vedeckých konferencií, ako aj výsledky väčšiny slovenských jazykovedcov pracujúcich v tejto oblasti. V bibliografii sa uvádzajú aj mnohé diela zo všeobecnej jazykovedy, sociolingvistiky, textovej lingvistiky a i., po prvý raz vo veľkom rozsahu aj práce juhoslovanských lingvistov. Z prezentovaného množstva názorov, koncepcií a prístupov sa R. Brabcová rozhodla pre skúmanie kultúry jazykového komunikovania, resp. dorozumievania; spolu s K. Hausenblasom uprednostňuje tento prístup pred skúmaním kultúry reči.

Výskumnú vzorku tvorilo 21 hovoriacich z 2.—8. ročníka základnej školy s rôznym prospechom vo veku 7—15 rokov z Prahy a Stredočeského kraja. Texty boli získané nahrávaním na magnetofón v r. 1984—1985 pri rozličných príležitostiach (škola v prírode, pionierske schôdzky, turistické krúžky a pod.). Autorka sa teda zamerala na skúmanie komunikácie v bežnom, neoficiálnom styku, na zisťovanie výskytu jazykových prvkov zo spisovného jazyka, bežného hovoreného jazyka a slangov. Najviac nedostatkov zisťuje pri zvukovej realizácii hovorených prejavov (nedodržiavanie alebo porušovanie kvantity, nedbanlivá výslovnosť spoluhláskových skupín a pod.). Morfologická realizácia signalizuje pre školskú prax neúnosne veľa dvojtvarov, preto v niektorých prípadoch navrhuje upraviť kodifikáciu. Jej záver zo skúmania syntaktickej realizácie je požiadavka zvyšovať organizovanosť prejavu vo zvukovej realizácii, „rozbiť" stereotypnú stavbu viet.

Pri skúmaní realizácie obsahovej stránky prejavu — výberu lexikálnych jednotiek — sa R. Brabcová opiera predovšetkým o frekvenčný slovník skúmaných prejavov: konštatuje zvyšovanie počtu cudzích slov a abstrákt, malé využívanie slangizmov, na druhej strane výskyt dialektizmov. Názorne je spracovaná monologická a dialogická forma prejavov a ich základná charakteristika (s. 83—120). Detailná je najmä analýza dialógu (komunikačné funkcie viazané na jednotlivé typy výpovedí podľa postojovej modality).

Závery a požiadavky na súčasnú jazykovú výchovu v školách sú síce náročné, ale ak sa má dosiahnuť vyššia kvalita, sú nevyhnutné. Ide najmä o tieto ciele (s. 15): v škole by sa žiaci mali naučiť nielen poznať normu, ale zároveň vedieť zaujať postoj k novým javom vstupujúcim do jazyka; využívať jazykové bohatstvo diferencovane podľa cieľov, ktoré má komunikácia plniť; rozlišovať výrazové prostriedky písaného a hovoreného jazyka. Inak cesta od správnosti k funkčnosti a tvorivosti zostane zarúbaná.

Podľa nášho názoru si takéto vysoké ciele treba klásť aj napriek tomu, že sa vzdáme predstavy o tom, že perspektívne bude celý národ používať iba spisovný jazyk. Už teraz sa totiž zreteľne ukazuje, že v dôsledku zmien mnohých oficiálnych komunikačných situácií na poloficiálne až neoficiálne bude v bežnej komunikácii fungovať súbor jazykových prostriedkov z viacerých jazykových útvarov (variet, foriem), že väčšina komunikátov bude s najväčšou pravdepodobnosťou diglosná.

Teoreticky je dobre opísaný spisovný jazyk, problémom je vymedzenie a charakteristika prechodného útvaru medzi spisovným jazykom a nespisovnými útvarmi. R. Brabcová tento útvar nazýva „běžně mluvený jazyk" (bežný hovorený jazyk) a vyčleňuje ho ako samostatný štruktúrny útvar v rámci národného jazyka (popri spisovnom jazyku, hovorovej češtine, interdialektoch a dialektoch). Hoci si dobre uvedomujeme špecifickosť českej jazykovej situácie, takéto vyčlenenie pokladáme za diskutabilné. Prikláňame sa skôr na stranu tých jazykovedcov, ktorí bežný hovorený jazyk nepokladajú za samostatný štruktúrny útvar (varietu, formu), ale za prienik viacerých jazykových útvarov (napr. M. Krčmová v monografii Běžně mluvený jazyk v Brně, 1981). Diskutovať možno aj o samostatnom statuse hovorovej češtiny v tradičnom chápaní.

Z recenzovanej monografie sa aj pre slovenskú jazykovedu núkajú závažné závery: a) bez konkrétnych sociolingvistických výskumov jazyka ťažko dnes budovať teóriu spisovného jazyka, b) prijímať spoločnosťou akceptovateľné kodifikačné rozhodnutia.

J. Bosák

Textika a štylistika. Red. Jozef Mistrík. Bratislava, Univerzita Komenského 1989. 292 s.

Celoštátna štylistická konferencia sa konala v Bratislave 29.—31. 1. 1986 pri príležitosti životného jubilea prof. Jozefa Mistríka, DrSc. Aktívne sa na nej zúčastnilo 46 jazykovedcov z celej ČSFR (18 z ČR, 28 zo SR). Účastníkmi boli pracovníci ČSAV, SAV, univerzít a pedagogických fakúlt, ktorí svoj výskum orientujú na široko chápané otázky textu a štylistiky. Zmyslom konferencie bolo zhodnotiť doterajšie výdobytky slovenskej a česko-slovenskej štylistiky, poukázať na napredovanie tejto disciplíny v súčasnosti a uvažovať o jej ďalšom výskume (porov. aj správu o konferencii od J. Maleca, Slovenská reč, 52, 1987, s. 368—371).

V zborníku na úvod píše J. Sabol o jubilantovi. Esejistickým štýlom hovorí o jeho osobných vlastnostiach, uvádza jeho životopisné dáta a rozvádza jeho zásluhy o oblasť štylistiky, ako aj jeho doterajšiu vedeckovýskumnú činnosť v ďalších jazykovedných i mimojazykovedných odboroch.

Vnútorné tematické členenie zborníka je v súlade s členením tematiky na konferencii takéto: 1. textika, 2. štylistika, 3. aplikácia výskumov. Po úvodných, všeobecne orientovaných článkoch K. Hausenblasa *(K čemu je styl?)* a J. Mistríka *(Anatómia textu)* nasleduje 12 príspevkov z oblasti textiky, 22 príspevkov zo štylistiky a 10 z aplikovaných oblastí (teória vyučovania, preklad, konkrétne rozbory, literatúra faktu atď.). Zborník je bohatý nielen svojou tematikou, ale aj problémami naznačenými vnútri príspevkov a nasýtený novými, často veľmi originálnymi a priebojnými pohľadmi na teoretické i praktické otázky štylistiky a textu vôbec.

K. Hausenblas vo svojom referáte hovorí, že štylistika preniká všetkými jazykovými rovinami a všetkými prehovormi. Každá štylizácia textu sa opiera o štylistiku. J. Mistrík vo svojom referáte vychádza z toho, že text je

komplexný a zložitý fenomén, ktorý obsahuje elementy množín rozličnej semiotickej proveniencie a rozličnej úrovne. Textové komponenty chápe ako nukleárne jednotky v zložitom textovom organizme. E. Bajzíková rozvádza niektoré bibliografické informácie o textike v slovenčine. J. Hoffmannová venuje pozornosť typu textu a formuluje základné postuláty textových vzorcov. Otázkami dialógu sa zaoberajú A. Macurová, O. Müllerová a L. Rejmánková. Koherencia textu je témou D. Augustinskej a anafora v umeleckej próze je témou M. Patákovej. Osobitná pozornosť sa venuje takým špecifickým textom, ako sú hovorené texty (F. Uher), detské texty (H. Hrdličková) a rozprávkové rozhlasové texty (E. Rísová). Nové pohľady na text uplatňuje S. Ondrejovič (o empatii) a P. Ďurčo (o frazeológii). V prvej časti, venovanej otázkam textiky, sa povedalo najviac originálneho, pretože text sa chápe — a aj musí chápať — veľmi široko a dotýka sa najrozličnejších časových, priestorových, psychologických a sociálnych javov, ktoré fungujú pri jeho výstavbe i percepcii. Ako vidieť z príspevkov, jazykovedci obracajú pozornosť viac na text chápaný ako proces, a nie na text ako hotový produkt.

V druhej časti zborníka *Textika a štylistika* sa autori príspevkov venujú užšie chápanej problematike textu — štylistike. Z jednotlivých štýlov sa najviac pozornosti venovalo umeleckému štýlu (J. Kačala), rečníckemu štýlu (J. Horecký), hovorovému štýlu (J. Bosák, D. Davidová), publicistickému štýlu (O. Schulzová, A. Daráž) a administratívnemu štýlu (E. Minářová). V príspevkoch sa vychádza z Mistríkovej koncepcie, ktorá sa v jednotlivostiach interpretuje, dopĺňa a modifikuje (J. Horecký, J. Bosák). Výrazové štylistické prostriedky rozoberajú vo svojich príspevkoch J. Findra, V. Budovičová, M. Nábělková, J. Sabol, J. Dolník, J. Benkovičová, J. Šikra, J. Hubáček, R. Bergerová, I. Masár, J. Nekvapil. Štylistickej diferenciácii v nárečiach sa venuje A. Habovštiak, slohovým postupom M. Darovec. Autori, ktorí sa venujú výrazovým prostriedkom, priniesli cenné, materiálovo podložené príspevky. Ich pozorovania sa užitočne uplatnia pri skúmaní stratifikácie češtiny a slovenčiny, ako aj pri konfrontácii týchto dvoch jazykov. V tejto časti tematiky sa ukázalo, že pedagogickí pracovníci pristupujú k analýze výrazových prostriedkov viac schematicky, zatiaľ čo pracovníci výskumných ústavov sú v systematizovaní tolerantnejší, kritickejší a širšie orientovaní.

Posledná tematická oblasť konferencie a tým aj zborníka mala byť venovaná didaktickým aplikáciám, ale okrem príspevkov M. Čechovej (o štýlových pojmoch) a N. Ihnátkovej (o didaktickom modeli) sa v tejto časti pertraktuje veľmi široká škála javov — od literatúry faktu (M. Krčmová) a štýlu piesne (O. Šoltys) až k radošinskému divadlu (E. Nemcová) a prekladu (M. Hrdlička). Do tejto časti je zaradený aj príspevok o koherencii francúzskeho textu (M. Sládková), o interpretácii historického textu (P. Zigo), o interpretácii textu P. Jilemnického (O. Sabolová) a ľudových rozprávok (J. Doruľa).

Keďže téma a tematika konferencie bola široká, účastníci konferencie, a tak aj autori príspevkov boli veľmi rôznorodí, bolo by násilné podávať výsledky podujatia a príspevky recenzovanej knihy ináč než tak, že ide o široký diapazón zaujímavých vedeckých i odborných príspevkov k otázkam vývinu štýlov, štylistiky a textiky u nás. Sú to v súčasnosti dôležité výskumné oblasti,

ktoré stoja v popredí záujmu jazykovedy u nás i v zahraničí. Texty sú inšpiratívne, informačne nasýtené a bohaté na dokladový materiál.

O. Škvareninová

MIHALOVIČ, A.: Zemepisné mená Čívu. Jazykovedná štúdia. Budapest, Tankonyvkiadó 1987. 148 s.

Výsledkom stáleho záujmu o výskum slovenských nárečí na území Maďarska je práca Alexandra Mihaloviča *Zemepisné mená Čívu.* Predmetom bádania maďarského slovakistu sa stali tie lexikálne, hláskoslovné a tvaroslovné osobitosti slovenských nárečí, ktoré sa odrazili v pomenovacom procese geografických názvov v slovenskom prostredí na území Maďarskej republiky.

Rozsiahly materiál, ktorý autor v monografii spracoval, je rozčlenený do jednotlivých kapitol na základe geografickej, historicko-spoločenskej a jazykovej charakteristiky skúmanej lokality. Prvú kapitolu venoval A. Mihalovič charakteristike osídlenia obce Čív (maď. Piliscsév), v ktorej dnes žije vyše dvetisíc obyvateľov slovenskej národnosti (najstarší záznam lokality pochádza z r. 1262). Obyvateľstvo slovenského pôvodu sa podľa historických prameňov prisťahovalo do Čívu v r. 1705 a v prvých desaťročiach osemnásteho storočia žili v obci podľa urbárskej regulácie viac ako dve tretiny obyvateľstva slovenského pôvodu. Charakteristiku obce z historického hľadiska vhodne dopĺňa aj kapitola o archeologických nálezoch na území pôvodnej obce.

Jadro posudzovanej práce tvorí charakteristika čívskeho nárečia. J. Mihalovič v nej vyčerpávajúco podáva opis fonologického systému — uvádza základné hláskoslovné črty nárečia (zmena *ort- olt-* pod cirkuflexovou intonáciou na *rot-, lot-,* vokalizácia jerov na *e,* zmena nosoviek, zmena skupín *dl, tl* na *ll,* zachovanie skupín *-šč-)* a modeluje fonologickú štruktúru, charakterizuje tvaroslovné črty (neutrá v nom. sg. zakončené na *-o: vajco,* lok. sg. adjektív má koncovku *-ém,* v inštr. sg. adjektív ženského rodu je koncovka *-ú)* a uvádza syntaktické osobitosti čívskeho nárečia (pádová syntax — partitívny genitív, hypertrofia parataktického spôsobu vyjadrovania vzťahov, s. 35—41).

V centre pozornosti Mihalovičovej štúdie je systém zemepisných mien — chotárnych názvov, ktoré od začiatku kolonizácie mali dve podoby: úradnú — nemeckú a ľudovú — slovenskú. Predmetom autorovho spracovania sú predovšetkým archívne zápisy a súčasná živá podoba terénnych názvov v ľudovej — slovenskej podobe (typ *Dlhepole, Navrskú, Podholímavrski, Podszkalku,* 2. polovica 19. stor.). Významným prameňom onomastických výskumov sa stali i katastrálne mapy so štandardizovanou podobou názvov (r. 1886: *Na vrsku, Na holích vrskoch, Pri szkalke, Pri topolách, Plesina, Kopanicze)* odrážajúcou grafický systém maďarčiny, ako aj záznamy starších osôb (napr. hájnika J. Gulu — 1899—1976), ktoré dokonale poznali jednotlivé časti chotára *(Dolina, Dlhé lúki, Ďelené, Holé vrški, Hrebeň, Klin, Pasinek, Zaňňé kuse...).* Inventár týchto podôb ilustruje autor aj výkladom získaným pri heuristickom výskume v teréne (Červená cesta: *Táto sa tag volá, lebo sú tan červené kameňe, aj červená hlinka;* Dlhé: *To sú najdlxšé role na Číve, zato sa tag volajú;* Konopňice: *Tam konope a bop saďili. Vella bolo aj*

močillo). Okrem ľudového výkladu motivácie vzniku názvu uvádza A. Mihalovič v osobitnej kapitole aj etymológiu všetkých 140 terénnych názvov. Využíva pritom poznatky slovenskej jazykovedy (E. Pauliny, Ľ. Novák, J. Stanislav, R. Krajčovič, Š. Ondruš, V. Blanár) a práce českých a poľských slavistov (F. Trávníček, V. Šmilauer, V. Machek, Z. Stieber, F. Sławski).

Osobitnú časť práce tvorí kapitola o triedení zemepisných mien Čívu. A. Mihalovič sa pri triedení pridŕža týchto kritérií: formálne hľadisko, vzťah človeka k prírode, slovnodruhová príslušnosť, spôsob tvorenia.

Z formálneho hľadiska triedi autor pramenný materiál na jednočlenné, dvojčlenné a viacčlenné názvy, podľa vzťahu človeka k prírode rozlišuje prírodné mená, kultúrne mená, dejové mená, uplatnením slovnodruhového kritéria vyčleňuje skupinu bezpredložkových substantívnych názvov (typ *Vršek),* predložkových substatnívnych názvov *(Meďi vímoli),* adjektívnych názvov (druhové: *Dlhé,* privlastňovacie: *Kapitulské).* Podľa spôsobu tvorenia názvov rozčlenil autor pramenný materiál do skupín na základe slovotvorných prípon mužského a ženského rodu a adjektívnych prípon. Toto triedenie dopĺňa aj charakteristika hláskoslovného a tvaroslovného vývinu zemepisných mien a opis ich morfematickej štruktúry v retrospektíve (s. 94—100). Osobitnú časť svojej práce venoval A. Mihalovič morfematickej štruktúre zemepisných mien obce Čív (s. 101—110). V tejto časti sú spracované slovotvorné modely jednotlivých názvov, z ktorých autor s využitím poznatkov o slovotvornej štruktúre slovenčiny (J. Horecký, J. Bosák) formuluje zovšeobecňujúce závery vyplývajúce z konkrétneho jazykového materiálu.

Záver Mihalovičovej práce o zemepisných menách Čívu tvorí opis ich konsonanticko-vokalickej výstavby, v ktorom autor porovnáva výsledky svojej analýzy s paralelnými poznatkami o súčasnej spisovnej slovenčine (J. Mistrík, J. Sabol, J. Bosák).

J. Mihalovič vo svojej práci Zemepisné mená Čívu zozbieral, klasifikoval a zhodnotil cenný jazykovo-historický materiál geografických názvov slovenskej proveniencie. Spôsob jeho spracovania je hodnotným príspevkom v oblasti onomastiky aj napriek tomu, že sa odkláňa od našej onomastickej tradície napr. v oblasti terminológie (autor nepoužíva pojmy anojkonymum, antroponymum atď.). Zemepisné mená Čívu sú hodnotným príspevkom v oblasti výskumu štruktúrnych typov slovanskej onymie a aj napriek tomu, resp. práve preto, že sú zamerané regionálne, tvoria organickú súčasť jazykovedných výskumov v oblasti slovenských nárečí, staršej lexiky a jej účasti na pomenúvaní terénnych útvarov. Rozsahom skromná, metódou spracovania a množstvom materiálu hodnotná práca A. Mihaloviča je cenným príspevkom do výskumu slovenských nárečí, lexiky a onomastiky, ako aj svedectvom o tradíciách a súčasnom stave slovenčiny na území Maďarskej republiky.

P. Žigo

ROZLIČNOSTI

Neformál — neformáli. — V dennej tlači sme sa v súvislosti s komentovaním súčasných zmien spoločenského života v ZSSR, MR, NDR i u nás stretli so substantívnym tvarom *neformáli* (teda v mn. čísle), ktorý označoval príslušníkov záujmových organizácií klubového typu (Nedeľná Pravda, 7. 10. 1988, č. 40).

Sférou používania tohto novotvaru bol publicistický štýl, predovšetkým analytické žánre. V kratších informačných spravodajských žánroch sa príslušník uvedených organizácií častejšie označoval viacslovným spojením *príslušník neformálnej štruktúry (organizácie), neformálneho združenia, hnutia* a pod. Prídavné meno *neformálny* malo tu menej bežný (podľa J. Horeckého — porov. Kultúra slova, *23*, 1989, s. 55) trocha posunutý význam: nie taký, ktorý sa nedrží formalít, vonkajších predpisov, ale taký, ktorý nemá všetky formálne náležitosti. Podoba *neformál* nevznikla však deriváciou od slovotvorného základu *form-* prefixálno-sufixálnym spôsobom *(ne-form-ál)*, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Slovotvorná prípona *-ál* nie je pri tvorení názvov osôb označujúcich príslušnosť k nejakému hnutiu či smeru v slovenčine systémová. S naznačeným slovotvorným postupom sa viažu prípony *-ista, ita*. Vznikajú tak názvy typu *pacifista, univerzalista, husita*, resp. názvy s viazaným slovotvorným základom typu *slavista, germanista, komparatista* (Horecký, J.: Slovenská lexikológia. Tvorenie slov. 1971, s. 108). Tieto podoby majú v mnohých prípadoch paralelné substantíva ukončené sufixom *-izmus*. V našom prípade by teda derivovaný tvar mal mať podobu *neformalista*, pričom prefix *ne-* by poukazoval na negáciu významu základu. Podoba *formalista* je však v jazykovom povedomí užívateľov slovenčiny viazaná na inú sémantickú oblasť. Krátky slovník slovenského jazyka (1987, s. 104) slovo *formalista* charakterizuje ako 1. osobu príliš dbajúcu na vonkajšiu formu, 2. stúpenca formalizmu. V pozitívnom slova zmysle ide o osobu zachovávajúcu ustálenú, vyžadovanú normu, resp. v literárno-historickom kontexte o príslušníka ruskej formálnej školy.

Z formálnej stránky by sme slovo *neformál* mohli zaradiť už k jestvujúcej skupine slov typu *liberál, radikál, asociál, profesionál, feudál*, o ktorých vieme, že vznikli univerbizáciou spojení *liberálny, radikálny, asociálny* atď. *človek*. Ani derivačný základ *(neformálny človek)*, ani spôsob tvorenia to však nenaznačuje. Predpokladáme teda, že slovo *neformál* mohlo vzniknúť aj univerbizáciou, ale z viacslovného pomenovania *príslušník (člen) neformálnej štruktúry*, resp. *organizácie*. Ako bezprostredný základ univerbizovaného tvaru začala fungovať podoba vzťahového adjektíva *neformálny* po odtrhnutí prípony *-ny*. Podobným slovotvorným postupom vzniklo i pomenovanie *asociál* s latinskou záporovou predponou *a-* s významom „nesociálny človek, človek nerešpektujúci základné pravidlá istej society"; slovo *asociál* hodnotí Krátky slovník slovenského jazyka ako hovorové, teda ako spisovné. Podobné je i pomenovanie *internacionál* v Slovníku slovenského jazyka I (1959, s. 611). Uvádza sa bez štylistického kvalifikátora s významom „účastník internacionálnych súťaží". Predpokladáme, že i toto pomenovanie vzniklo už spomínaným procesom univerbizácie; pôvodne sa používalo iba v športovej oblasti ako prevzatý výraz a postupným procesom zneutrálňovania prešlo do spisovného jazyka. J.

Horecký v citovanom článku hovorí, že aj slovo *neformál* preniklo do slovenčiny v prekladoch sovietskych prameňov.

Z hľadiska morfologickej charakteristiky sa pomenovanie *neformál* včlenilo do paradigmatických vzťahov slovenského jazyka. V bežnej komunikácii sa konkrétne tvary skloňujú podľa mužského životného vzoru *chlap*.

Uviedli sme už, že slovo *neformál* sa zväčša vyskytovalo v žurnalistických textoch analytického typu, ktoré objasňovali súčasné skutočnosti v článkoch s väčším rozsahom (Nedeľná Pravda, Týždenník aktualít). V kratších informačných žánroch sa uvádzalo skôr viacčlenné pomenovanie *príslušník neformálnej (nelegálnej) štruktúry*, keďže na rozdiel od analytických žánrov nie sú nútené toto dlhšie pomenovanie používať častejšie. I napriek istej štylistickej príznakovosti slovo *neformál* nevstupovalo do konkrétnych publicistických textov ako prvok ozvláštnenia alebo istej originality jazykového prejavu. Možno sa skôr domnievať, že išlo o tendenciu po ekonomike vyjadrovania. Viacčlenné pomenovanie *príslušník neformálnej štruktúry* nebolo žurnalisticky i informačne také praktické ako jeho jednoslovný pendant.

So zreteľom na spôsob vzniku i na dôvody, ktoré viedli k preferovaniu jednoduchého tvaru *neformál*, hodnotíme tento výraz ako hovorový, označujúci súhrnné pomenovanie všetkých typov nelegálnych či neformálnych štruktúr (J. Horecký pripúšťa aj príznak slangovosti). Keďže v istom čase prebiehal s prívržencami takýchto neformálnych hnutí ostrý dialóg, zvyšovala sa frekvencia tohto slova v tlači. Z hľadiska normy sa toto slovo nachádza v oblasti spisovného jazyka, ale svoju životnosť už stráca.

A. Škapincová

Lahti — lahtijský, lahtiansky? — *Lahti*, mesto v južnom Fínsku, je najväčšie fínske stredisko zimných športov. Vo februári 1989 sa v Lahti konali majstrovstvá sveta v klasickom lyžovaní. V športových rubrikách denníkov sme sa v tom čase stretávali s prídavným menom utvoreným od fínskeho mesta *Lahti* v podobe *lahtiansky*, napr.: *Marjo Matikainenová skompletizovala svoju lahtiansku zbierku* (Práca, 22. 2. 1989, s. 8). — *Dnes vie sama, že lahtianska desiatka — to boli jej najhoršie tohtoročné preteky .. — ... chcela dať peknú bodku za svojím lahtianskym účinkovaním. — Z lahtianskeho kotla ťahal bronz náš kapitán Ladislav Dluhoš* (Pravda, 23. 2. 1989, s. 8). — *Záver lahtianskych trás je veľmi náročný. — Hoci aj teraz to bol najväčší individuálny výkon československého lyžovania na lahtianskom šampionáte* (Pravda, 27. 2. 1989, s. 6). — *Štafeta — to sú najkrajšie preteky a lahtianska dráma to znovu potvrdila* (Pravda, 28. 2. 1989, s. 8).

V Slovníku slovenského jazyka VI (SSJ VI, 1968, s. 279) sú pri zemepisnom názve *Lahti* uvedené obyvateľské mená mužského rodu *Lahtijčan*, ženského rodu *Lahtijčanka* a prídavné meno *lahtijský*. Podľa SSJ sa takýmto postupom tvoria aj deriváty od zemepisných názvov *Capri: Caprijčan, Caprijčanka, caprijský* (s. 263); *Poti: Potijčan, Potijčanka, potijský* (s. 291). Od zemepisného názvu *Burundi* sú v SSJ kodifikované dvojtvary: *Burundijčan* i *Burunďan, Burundijčanka* i *Burunďanka, burundijský* i *burundský* (s. 263). Od zemepisného názvu *Tibesti* sú v SSJ kodifikované dvojtvary prídavných mien: *ti-*

bestský i *tibestijský* (s. 299). V zhode so SSJ uvádza príslušné deriváty aj J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny (1976): *Lahtijčan* (s. 330), *Lahtijčanka* (s. 155) a prídavné meno *lahtijský* (s. 616). V Informáciách pre používateľov VI. zväzku SSJ (s. 309) sa hovorí, že príponou *-an* sa tvoria obyvateľské mená od názvov štátov a území i miest, ktorých slovotvorný základ sa končí na skupinu (obyčajne dvoch) spoluhlások alebo na spoluhlásku *s, z, š, ž, dz, c, dž, č*. Uvedená poučka v SSJ VI sa však neuplatňuje pri obyvateľských menách utvorených od zemepisného názvu *Lahti, Capri,* pretože tu sa podľa SSJ VI tvoria obyvateľské mená mužského rodu príponou *-čan* a so spojovacím *j: Lahti — Lahtijčan, Capri — Caprijčan,* aby sa v derivátoch zachovalo aj koncové *-i* najmä pri dvojslabičných cudzích názvoch.

Jazyková prax ukazuje, že od zemepisného názvu *Lahti* sa dnes prejavuje tendencia tvoriť obyvateľské meno mužského rodu príponou *-an* a bez zachovania koncového *i*, pričom sa viac rešpektuje slovotvorný základ, ktorý sa končí na skupinu dvoch spoluhlások. Pred príponou *-an* nastáva konsonantická alternácia *t/ť: Lahti — Lahťan — Lahtianka — lahtiansky.* Takto sa tvoria obyvateľské mená a príslušné prídavné mená od domácich miestnych názvov majúcich pred koncovou samohláskou skupinu spoluhlások, napr. *Tachty — Tachťan — Tachtianka — tachtiansky, Šajby — Šajban — Šajbianka — šajbiansky, Vlky — Vlčan — Vlčianka — vlčiansky* a pod. Pri tvorení substantívnych a adjektívnych derivátov od zemepisného názvu *Lahti* v súčasnej športovej publicistike sa viac začalo rešpektovať zakončenie slovotvorného základu na dve spoluhlásky ako zakončenie názvu na *-i* i napriek súčasne platnej kodifikácii so zachovaním tvarov s *i (Lahtijčan, lahtijský).* Tento postup je dosť prekvapujúci, najmä keď tá istá publicistická obec sa napr. k prídavným menám *dukliansky* (od poľského názvu *Dukla)* a *brniansky* (od českého názvu *Brno)* stavia rezervovane alebo aj odmietavo.

J. Jacko

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 55, 1990, číslo 4. Technická redaktorka J. Jankovičová.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, št. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 43 01 02, D — 8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1990
Kčs 8,—